

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: SZILÁRD JÁNOS: *Ha a szerelem meghal (Regény)*. • BEREZC DEZSŐ, TÁRNAI ISTVÁN, KORTSÁK JENŐ: *Novellák*. • MÉCS LÁSZLÓ, BARDÓCZ ÁRPÁD, VARGHA GYULA, REMÉNYIK SÁNDOR versei. • SZEKFI GYULA: *48-as történetünk*. • FRAMANTIK MARGIT: *Fiumei emlékek*. • **Elvek és művek:** KOSZÓ JÁNOS: *Értékelmélet*. • Könyvismertetések. • **Szemle:** GALAMB SÁNDOR: *Színház*. • RÉDEY TIVADAR: *A magyar irodalom a huszadik században*. • GALAMB SÁNDOR: *Bródy Sándor*. • PAIS DEZSŐ: *Tagányi Károly*. • **Apró cikkek:** HORVÁTH HENRIK: *Magyar mecénások Rómában*.

1924. ÉV • SZEPTEMBER–OKTÓBER • VIII. SZÁM

II. ÉVFOLYAM

ÁRA: 20.000K

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

T A R T A L O M

	Oldal
Szilárd János: Ha a szerelem meghal. (Regény.)	195
Mécs László: Floridor. (Vers.)	210
Berecz Dezső: Kókard.	212
Bardócz Árpád: Fehér felhő. (Vers.)	217
Kortsák Jenő: Két katona története.	218
Vargha Gyula: Tavaszi tócsák. (Vers.)	229
Tárnai István: Ezüst koporsó	230
Framantik Margit: Fiumei emlékek	235
Reményik Sándor: Még élek. (Vers.)	241
Reményik Sándor: Egy eszme indul. (Vers.)	242
Szekfű Gyula: Negyennyolcas történetünk mai állása.	243

ELVEK ÉS MŰVEK:

Koszó János: Értékelmélet.	254
Pais Dezső: Dosztojevskij-breviárum	256
Szinnyei Ferenc: Eötvös-Füzetek. III. Müller Lipót: Petőfi politikai költészete és Béranger	258
Rédey Tivadar: Csathó Kálmán új regénye	259
Tolnai Vilmos: Thoroczkai-Wigand Ede: A kert	261
Szekfű Gyula: Báró Wlasics Gyula: Deák Ferenc	263
Nagy József: Koszó János könyve Fessleről	264
—ő —s: A Voggenreiter-cég magyar könyvei	265
Szekfű Gyula: Magyarok török rabságban.	266

SZEMLE:

Galamb Sándor: Színházi szemle.	269
Rédey Tivadar: A magyar irodalom a huszadik században.	271
Galamb Sándor: Bródy Sándor.	279
Pais Dezső: Tagányi Károly.	281

APRÓ CIKKEK:

Horváth Henrik: Magyar műpártolók a klasszicizmus és romanticizmus Rómájában	284
--	-----

Lágy és selymes lesz haja,

ha fejét rendszeresen

„Elida - Shampoo” -

nal mossz.

Kérjük azokat az olvasóinkat, akik előfizetésükkel hátralékban vannak, szíveskedjenek az esedékes díjakat mielőbb beküldeni. Folyóiratunk rendkívüli olcsóságát s a tartalom és előállítás kiválóságát csak úgy tudjuk fenntartani, ha az előfizetési díjak kiadóhivatalunkhoz pontosan beérkeznek.

A hátralékos összegeket mindig valorizálva kérjük, vagyis a múlt negyedekre is annyi az előfizetés, mint a folyó negyedévre.

HA A SZERELEM MEGHAL...

BEVEZETÉS,

amelyben még csak a csönd beszél.

A költő anno Domini ezerkilencszázegynéhányban még igen fiatal volt és még nem is volt költő, mert mindössze széleskarimájú fekete kalapot és csokorra kötött babosnyakkendőt viselt, hogy ezáltal jobban lüktessenek a jámbusok. És mert a költő — névszerint Zsigárdy Miklós — olyan baljóslatú csillagzat alatt látott napvilágot, amelyből minden második költő idegen országokba vándorol nekirugaszkodott ő is ennek a garabonciás világnak, befészkelte magát egy nagy német város ódon falai közé és a külföldi tanulmányúton kitűnően megtanulta... inni a sert.

Nappal rendszerint aludt. De este, amikor a hegyestetejű házak oldalán kigyúltak az ablakok és a szűk sikátorokon megindult a nép a nyári alkonyatban elborult erdők felé, ahol a vendéglők udvarán felzengtek a kürtök és a kürtök tüdejéből felsóhajtottak az érzelmes német melódiák, este ő is felkötötte a babosnyakkendőt, fejébe nyomta a széleskarimájú fekete kalapot, nekivágott a sikátoroknak és ment. Hogy aztán útközben a hölgyek mélyen és hosszan a szemébe néztek, annak igen egyszerű volt a magyarázata. A költő szeme ugyanis kék volt, mint a lenvirág és mély, mint vihar előtt a víz, a haja sötét, mint az éjszaka és az arca — valahányszor egy hölgy mélyen és okosan a szemébe nézett —, igen, az arca ilyenkor elég ostobán és esetlenül elpirult.

— Rajtam maradt a hab a beretválkozásból — gondolta a költő.

És előrántotta a zsebkendőjét és a hölgyek és a nyári alkonyat őszinte megbotránkozására rémülten megtörülközött.

Ennél a drága ostobaságnál sokkal nagyobb galibát okozott az a körülmény, hogy azért a költő sem volt egészen fából. Mert megtörtént néha, hogy ezeken a nyári estéken látott egy árnyat, vagy hallott egy fátyolos női szót, vagy a röpdöső kartonokból lelkére szívott egy illatot és beleszeretett halálosan. Némelykor masamódlány volt, aki vacsorára várt. Némelykor asszony, aki a másodvirágzás kelyhei mellől még csak a védekezés töviseit hullatta el. Némelykor az se. De a költő szívére valami mérhetetlenül nagy fájdalom és nagy árvaság borult, amit csak igen-igen sok korszó serekkal lehetett elcsitítani. És ha ez a nagy fájdalom és nagy árvaság az elzsongult idegek párnáin egy végtelenül finom és nagyon böles szomorúságban elpihent, a költő megcsörgette a poharát, kifizette a sereket, aztán nekilógatta az üstökét az útnak, aztán ment, ment,

míg az erdő éjszakájában, a szunnyadó fák holdsugárral áttört kupolája alatt, ráborult az avarra, hogy a szomorúságában ne zavarja semmi sem.

És nem is zavarta. Mert az erdő, az avar, az ég és a hold és a ballagó felhő mind, mind az ő jámbusokban könnyező nagy szomorúságára hallgatott. Csak a távolból, a vendéglő udvaráról dúdolt a kürt.

— Trá-rá-rarará-rá...

Egy keringőt dúdolt. Lassút, mélázót, dallamosat, olyat, mint mikor valaki egy erdő közepén éjszaka, az avaron jámbusok helyett kótában panaszodik. Mint mikor olyan nagy és olyan mély az árvaság, hogy azt elmondani csak versben, vagy nótában lehet és szabad, mert vannak szent ostobaságok a világon, amelyeknek érthető nyelvén csak a szív beszél.

— Trá-rá-rarará-rá...

Igen, ez volt az a keringő, amely estéről estére végigsimogatta a hallgató erdő mozdulatlan lombjait és amely olyan meghitt barátja volt már a költőnek, hogy bármilyen mélyre bujdokolt, mindig rátalált.

Ám szegyen ide, szegyen oda: a költő hosszú ideig még azt sem tudta, hogy az árvaságában meghitt kenyerespajtásának mi a becsületes neve. S bizony már kezdtek hosszúk és hűvösek lenni az éjszakák és halott levelek kezdtek halk csörömpöléssel az avarra hullani, amikor a költő a vendéglő udvarán megkérdezte az egyik muzsikust:

— Milyen keringő ez?

— „Wenn die Liebe stirbt“ — felelt a muzsikus, aztán tovább ivott.

— Nem tudná megmondani, ki csinálta?

— Valami bolond francia — dűnnyögte a kürtös és a költő elé lökte a kottát.

„*Quand l'amour meurt*“ — olvasta a költő s alatta ezt a nevet: *Cremieux*.

— Szegény Cremieux... — suttogta a költő.

A muzsikus felfortyant.

— Miért lenne szegény? Hiszen francia!

— Na igen, igen — sóhajtott a költő. Majd nagy szomorúsággal folytatta:

— Francia és boldogtalan.

A muzsikus szemét valami különös fátyol lepte el és sokáig ellágyulva bámult a különös vendég után, aki nekivágott az erdőnek és eltűnt a sötétben, a fák között.

És az este a költő, mikor a vendéglő felől feldúdoltak a trombiták, igen különös dolgokat észlelt a szíve körül. Nagy és borzongó hűvösség lepte meg, mint a folyót az őszebe indult idő elnyúlósodott párázata, amelybe beleszápadoznak a messze csillagok és belevörösödnek a közel parton kigyúlt tüzek. Igen, ebben a nagy és fájó hűvösségben „*Quand l'amour meurt*“-t mond a francia, „*Wenn die Liebe stirbt*“-ről beszél a germán, a magyar pedig arról gondolkozik, hogy mi lesz akkor, „Ha a szerelem meghal“. Mert amíg a szerelem él, amíg egy édeskés keringő dallama mellett a messze erdőbe elbujdokolni van miért és van kiért, addig az árvaságot és a szomorúságot is van kivel megosztani, vagy legalább is van miért viselni drága teherként a szívünk fölött. De mikor ebben a hűvösségben már nem a szív nyara melegít, hanem csak a messze csillagok és a közel partok tüzei derengenek, ebben az őszebe indult fanyar és keserű hangulatban a meghalt szerelem kísértő lelke jár. Ilyenkor árvák vagyunk akkor

is, ha ölelünk és szomorúak vagyunk akkor is, ha kacagunk. Mert ez az ölelés csak megtört tükörképe annak a váagnak, amely bennünk az erdő avarján lángolt és ez a kacagás csak elhaló visszhangja annak a boldog sírásnak, amely telelelkendezte a nyárutói éjszakát.

A szajnaparti kóbor muzsikus keringője, aki bizonyára deresedő fejjel játszotta el halódó szerelmének hattýúdalát, a „Quand l'amour meurt“ dallama azon éjszaka különösképen sokáig bujkált és dúdolt a levelet-huilató erdő útjain. S mikor a messze muzsikaszó elhallgatott, a költő úgy vélte: az erdő tovább zenél...

Ahová egy levél lehullott az ágról és alig hallható sírással elpihent, ott megmozdult az avar, az avar alól hirtelen feltápáskodott egy dereshajú trombitás, aztán a kürtöt a szájára nyomta és keserű nekifeledkezéssel harsogta tovább a dalt...

Es az erdő harsogott, zenélt, és az avar alól mind több és több dereshajú trombitás támadt elő, és a költő csak a derengő hajnal józan világánál eszmélt magára, mert mindössze az történt, hogy beszélt a csönd...

ELSŐ FEJEZET,

amelyben Szaboticzky Lucián alakja kibontakozik az ismeretlenség homályából.

Szeptember vége volt. A muzsikáló germán erdőkben haldoklott a nyár, az érett vadszöllő vért könnyezett, a thüringiai hegyekből elősfordált szél felborzongott a leánderek ágain és a fehérasztalos kerteknek már csak egy önfeláldozó, vagy ha úgy tetszik, széplelkű kocsmárosa maradt: a Kolbe úr. A többi elment. Ki ide, ki oda. Az egyik a diáknegyedbe, ahol a boltívek alá költözött diáksereg torkát majdisig öntözgeti; a másik a rosszhírű Gässchenek valamelyikébe, ahol majd facér hirtáslegények, náthás kocsisok, keserű muzsikusok, vándorpoéták, kivert férjek és egyéb félreismert zsenik szomorúságából szedi a vámot; a harmadik egy „Frühstück-Stube“-ba, ahova részeg kakasszó idején a hajnal rémült derengése, vagy az ólomeső társadalmi különbség nélkül mindenkit bever; az ötödik a külvárosokba, valamelyik vámhoz, hogy a bevándorló falusi néptől két garassal olcsóbban vegye a tíz darab tojást, s a hatodik-tól feljebb az utolsóig mindegyik oda, ahol atyáik, e tisztos iparosok évtizedes, némelykor évszázados tapasztalatai szerint egy árnyalattal szomjasabbak és könnyelműbbek az emberek.

A bágyadt őszi erdőnek utolsó kocsmárosa, a Kolbe úr, akinek szívé-nél csak a pocakja volt nagyobb, rettentőn szerette a hervadást. Élt-halt a szeptemberért. Megsíratta a levelet, ha leperdült az ágról, belesóhajított a ködbe, ha a folyóról felszakadt párázat az erdő fölött este elpihent, s emellett kitűnően ismerte a gyengébb szívek számvetéseit. Mert lehet, hogy egykor, amikor kisebb pocakja fölött nagyobb, de feltétlenül őszintébb szívet viselt, neki is volt egy virággal, lombbal és édes szomorúsággal gazdagabb nyara, amely után az őszi avarra ő is kizarándokolt. Hogy lássa az utat, amerre jártak, megkeresse a bokrot, ahol a kedves az ölébe ült, a folyó partját, ahol a kedves örök hűséget esküdött neki, aztán a padot, ahol egy este hiába várta... a hidat, ahonnan a vízbe akart ugrani

és a vendéglőt, ahol a mérhetetlen szomorúságra mérhetetlenül jólesett a ser. S mert ebből a tetemrehívó fájdalmas zarándokútból Kolbe úrnak immár elcsitulat pocakjában, akarom mondani szívében, csak a mérhetetlenül jóleső serek emléke élt, pompásan számított, amikor a didergős őszi estéken még mindig szólt az udvarán a kürt és hívogatta az erdő bujkáló csalódottjait.

Számra nézve az őszi esték vendégei bizony kevesen voltak, de Kolbe úr számára mindent pótolta a világfájdalmas torkok tekintélyes kalibere.

Volt egy német középiskolai tanár, a „professzor úr“, aki valamikor ünnepelt drámaírónak készült, de ennekelőtte húsz évvel be kellett látnia, hogy az a gyalázatos Schiller és társai összes témáit és gondolatait elplagizálták. Most minden este a jobb hátsó sarokban ült és a rajta esett rút sérelmet olyan nemes nyugalommal tűrte, hogy a tizedik kancsóig fel sem állt. Vele szemben egy hosszúhajú, sovány, kopottas, megjelenésére nézve művészkarakterű férfiú könyökölt az asztalon és szemelláthatólag gondolkozott. Erről az úrról, akit már mindenki úgy ismert, mint a rosszpénzt, senki sem tudta, hogy ki s merre van hazája, csupán Eliz, a szép pincérleány árulta el egyszer, hogy a megjelenésére nézve művészkarakterű férfiú, ildomos formákban bár, de minden este illetlen ajánlatokat tesz neki. A harmadik egy húsz-huszonkétéves legényke volt, aki a jelek után Schopenhaueren már túlesett és csak a vak nem látta, hogy míg iszik (nagyon), azalatt a kötél, a pisztoly, a víz, az ötödik emelet és a ciankáli között válogat. Akadt aztán egy-két polgári erkölcsű vendége is a kertnek, akik „az egészségi szempontok szigorú szem előtt tartása mellett“ bizonyára télen is nyitott ablakok mellett alszanak s míg végképen nem muszáj, nem mennek négyfal közé. De a látogatók zömét az egykor csalódott szívű Kolbe úr furfangos számítása szerint bizony a bánat toborozta össze, ha más nem, a léleknek az az örök gyengesége, hogy a nyári vigalmak kihült helyén a temetők illatát szívja magába.

A költő is minden este Kolbe úr vendége volt. Korán jött és korán távozott. Mikor a nyugvó nap rőt világa már csak az árnyékba esett erdő magasba nyúló lombjain leste a bozótok mélyéből felásító éjszakát, a folyó partján feltűnt egy alak, aki széleskarimájú fekete kalapot és csokorra kötött babosnyakkendőt viselt. Úgy jött szomorúan, fáradtan és némán, mint az éjszaka lovagja, aki kergeti maga előtt a napot, hogy sötét legyen és csönd legyen. S aki még akkor sem mosolygott, amikor Eliz hozta a sert és a szép pincérleány hosszan, szeliden, de elég érthetően a szemébe nézett. Ilyenkor a megjelenésre nézve művészkarakterű férfiú ott, a sarokban, aki Eliz bemondása szerint illetlen ajánlatokkal szokta ostromolni, mélyen és hirtelen a pohár fenekére nézett, aztán valami keserű és mosoly suhant át a vonásain, mint aki meggyőződött róla, hogy fenéig romlott az egész világ. Ám a költő mindebből nem látott semmit sem. Csak annyit érzett, hogy a szép pincérleány meleg szemsugarai alatt szégyenrőzsák nyílnak az arcán, aztán — mikor már meggyőződött róla, hogy Eliz tisztas távolba ment — tenyerébe hajtotta a fejét, lezárta a szemhéjait és álmodott.

Álmodott egy szobáról, ahol fehérek a falak, fehérek a bútorok, fehérek az ablakon leomló függönyök, fehér az ágy és fehér a lakója, egy lány, vagy asszony, mindegy, akinek csak a vérpiros ajka ég. És a fehér hölgy orcája tökéletesen olyan, mint a szép pincérleány szelid és aláztatos vonásai

és a ruhájában is benne van a frissen mosott vászonkötény tiszta illata. De messze volt a szoba, nagyon messze volt, olyan volt, mint a köd, amelyben hegyeket és városokat látunk, míg jön a szél: a köd felszakad és a sejtelmek felszakadt kárpitja mögül élénk ásít a kietlen őszi pusztaság.

— Parancsol? — kérdezte Eliz.

És a költő összerendezte, felnyitotta a szemeit.

A fehér szoba eltűnt, a köd felszakadt és ott állott előtte a kis Eliz. Akinek az ajkánál pirosabb volt a két szegény, kidolgozott keze...

Még szerencse, hogy az udvaron zengtek a kürtök, amelyek az erdő fázós estéjében langyos melódiákkal símogatták a hűvösködő gondolatokat, mert a költőt a zene hangjai elragadták és vitték messze, messze, egy májusi zengéssel tiszta és boldog ég alá, ahol a falu népe esküvőre készült. A templomban búgott az orgona, az ablakok festett üvegein vörösre izzott a napsütés, a szentek a falon jóságosan összemosolyogtak, a pap áldásra nyújtotta a kezeit és valaki azt mondta az oltár előtt: igen. Hangja a szép pincérlány hangja volt, de a kezei már finomak, mint Tizián álma. Hosszú, keskeny, finoman párnázott kis kezek, amelyek csak imádkozni tudnak, ha egy férfi bűnös, és símogatni, ha fáradt...

Igy történt ez ma este is. A zenekar — hat mindenre elszánt szerencsétlen flótás a pódiumon — egy jól megreccsentett finálé után elhallgatott, néhányan szokásból vagy udvariasságból összeverték a tenyereiket és a költő visszazökkent a ványadt leánderek alá, az őszbe.

Magasan, a bükkök vergődő levelei között, feldidergett a szél, a dróthuzalokon megtáncoltak a lámpák, a vendégek szorosabbra húzták a felöltőjüket és a költő intett, hogy fizetni akar.

Eliz jött. Megállt az asztal előtt, belenézett a költő szemébe és valami nagy és őszinte szomorúsággal azt mondta:

— Holnap csukunk...

A költőn végigsajgott a szó. Úgy érezte, hogy ez volt hozzá a nyár utolsó szava. Hogy most repültek át a tengeren a fecskék, hogy a völgyekből most somfordált elő a köd, hogy most szövik valahol egy elhagyott tarlón az ökörnyálat a vén boszorkányok, hogy most fordul a barlangba a medve, s hogy most lesznek nyirkosak és vigasztalanok a fűtetlen szobák.

— Holnap csukunk...

Pár perccel később már maga sem tudta, miképen esett át a fizetésen, csak arra emlékezett, hogy Eliznek, aki zokogását alig bírta visszafojtani, fejedelmi borravalót adott.

Aztán nekivágott az erdőnek és céltalan kóborlással törte az ágat, taposott az avaron.

Háta mögött itt-ott még felcsillant az elhagyott utak gyér lámpasora, amely alatt csak hébe-hóba imbolyogtak végig az éjszaka árnyai, néhány elkésett alak, akik egymásnak már messziről kitértek. Aztán mind sűrűbb és sűrűbb lett az erdőben a bozót, mind sötétebb és sötétebb az éjszaka, a lámpások fénye elhaló messzeségből intett nekik, míg minden hang, minden fény a fatörzsek és a cserjék rengetegébe fűlt és az alvó föld nyugalmát nem zavarta más, csak a lépései alatt csendesen beszélő avar.

Olyan nagy és ijesztő volt a sötét, hogy sok helyen már csak tapogatva haladt. Úgy érezte, hogy már a folyó partjára ért, ahol egy vigyázatlan lépés a meredek parton és a fekete vízben halálát leli.

— Halál... — suhant át a gondolataim.

Első pillanatban valami nagy és jóleső nyugalom pihent meg a lelkén, s a nyirkos levelek a fájdalom nélkül való elmúlás csendes gyönyörét illatozták az éjbe. Az elmúlásnak ez a mély és nehéz illata, amely a bozótok alól lomha terjedéssel lengte be a fák alatt megszorult éjszakát, a ravatalos szobákra emlékeztette és azt a pityergős gondolatot sugalta neki, hogy ez az a nagy-nagy ravatal, ahol a megnemértett költők elpihennek. Összekulcsolt kezekkel ráhevernek a vízre és viszi őket az ár, ringatja, halkán, boldogabb égtájak felé és a két partról őszi erdők koszorúját hullatja rájuk az éjszaka.

— Milyen szép és milyen fájdalom nélkül való halál!... — sóhajtott a költő. Aztán letérdelt a földre, helyet igazított magának a vastag avaron, párnát csinált a feje alá és ráhevert.

Úgy pihent mozdulatlanul a csönd és a sötét mámorától ittasan, mint aki az élet országútjáról lelépett és a hűvös árokba dőlt. A többiek haladnak, törtetnek, izzadnak, tülekednek és ő mosolyog és pihen. Pihen, mert pihenni felségesen jó és bölcs dolog. Csak a balgáknak cél a csörtetés és csak a balga pihen azért, hogy annál erősebben csörtessen tovább. A bölcsnek, a kiváltságos keveseknek éppen a pihenés a cél és a csörtetés ennek csak egyik eszköze. A lárma a csönd felé, a fény az árny felé halad, mert a nyugalom az élet, a nyugalom minden.

A költő pihent. Paránya akart lenni ő is az irdatlan éjszaka mozdulatlan dermedt, de boldog nyugalomának és talán hajnalig hever, ha a feje alatt nem mozdul meg a párna, amelyet avarból csinált.

Az avar megmozdult s a költő valami igen nyugtalanító és különös hintázást érzett a tarkója körül, amelyet az egérkaparáshoz hasonló nesz kísért.

Mi az? Egér?... Ejh, képzelődés. Bizonyára megcsendült a füle... De ni... mozog... Már a fejét is emelgeti... mászik... má-szik!...

A költő felugrott. Mikor gyufát lobbantott, hogy a különös mozgásnak végére járjon: egy rettentő varangyot látott előkészülni az avar alól. A szörnyű állat kétszer olyan nagy volt, mint egy emberi tenyér, rút, ripacsos, nyirkos és puffedt, a szemei vörösek és nagyok, a szájaszegélye sárga, mint a rosszfekély, a lábai pedig olyan görbék és ijesztően körmösek, hogy a költőnek hideglelősen összevaccant a foga, megrázkódott, aztán futásnak eredt.

Ott állott meg valahol a folyó partján, ahol a világtalan éjszakába belederengett a víz fátyolszerűen lengő ködtakarója. A kezét összevérezte, az arcát összeverte, lihegett, zihált. És iszonyodva gondolt azokra a szerencsétlenekre, akiknek a vízbefult tetemét immár nem ringatja a folyó boldogabb égtájak felé és a két partról sem az őszi erdők koszorúját hullatja rájuk az éjszaka, mert a hullák égnekfordult arcát, ime, puffedt és undorító varangyok ülik tele.

— Nyomorult halál! — didergett meg a költő.

Aztán egy ismerős mesgyn megindult arrafelé, ahol tudott egy padot, hogy majd leül.

A bozótos erdőben mintegy negyedórai lassú és óvatos ballagás után egy kicsiny tisztásra ért. Feje fölött megnyílt az ég s a sötétből kibontakoztak a nyírfák fehér törzsei, amelyek alatt úgy gubbasztott a pad, mint egy nagy, mozdulatlan kutya.

A költő odament. S nehogy a sötétben ismét meglepetés érje, félénken kinyújtotta a kezét és a pad ülődeszkáját végigtapogatta. Hátha ott is ólálkodik valami szörnyeteg?...

Alig ért az ujjaival a padhoz — huhh! — felkiáltott.

A padon valami batyu feküdt. Csak annyit érzett, hogy ruha van rajta és hogy a ruha valami ruganyos, sajtáságos tapintású tárgyat takar.

Meghökken. Maga elé bámult, meregette a szemeit. Aztán erőt vett magán, közelebb hajolt. De sötét volt, nem látott semmit. Nézte a batyut innen, nézte a batyut onnan, fürkészte amonnan, míglen a batyu hirtelen megmozdult és rezes torokhangon rárivallt:

— Rindvieh! Besetzt!...

A költő hátraugrott. S amint ez már ilyenkor a honi berendezésű leleknél szokás, halkán felkáromkodott.

— Hah! Testvérem az Urban! — kiáltott zamatos magyarsággal a ruganyos batyu. Majd feltápáskodott, mert feküdt, ledobta magáról a pelerint, mert azzal takaródzott és ölelésre tárt karokkal a költő nyakába borult.

— Szaboticzky Lucián zeneköltő vagyok — suttogta forrón a költő arcába, aki először csak enyhe alkoholillatot érzett az ajkai körül, majd tehetetlenül tűrte, hogy valaki hatalmas csókkal tapassza be a száját.

— Zsigárdy Miklós költő vagyok — hebegte a költő.

— Ah tudtam, tudtam! — szónokolt az idegen. — Tudtam, testvér, hogy rokonlélekkel vert össze a balsorsok gondviselése. Tucatember mit keresne ilyen helyen éjjél idején?... Mondd — karolt a költőbe és húzta a pad felé — téged is kirúgott a háziasszonyod?

A rövid egymásutánban kétszer halálra rémült költő tehetetlenül engedelmeskedett, leült a padra.

— Nem, kérlek — felelt —, engem nem rúgott ki a háziasszonyom.

— Engem kirúgott a nyomorult — folytatta mélabúsan Szaboticzky Lucián. — Mindössze két hónapig nem fizettem neki és az a bestia az utcára tett. Az utcára, testvér! Ah — sóhajtott Lucián és szemeit zsebkendővel takarta el — némelykor áldom a sorsot, hogy szegény atyám még idejében lezárta a szemeit és nem látja a fiát erdőben, őszi éjszaka kirúgva, padon... Egykor hat falunk volt, három ménesünk, öt gulyánk...

Csönd lett.

Szaboticzky Lucián hangtalanul sírdogált, a költő pedig ült, malmozott hüvelykujjaival és nem tudta, hogy mit tegyen.

— Van cigarettád? — kérdezte Lucián.

— Parancsolj!

— Ah és tele van a tárcád! Még mondja valaki, hogy nincs gondviselés. Gyufád is van testvér?

Rágyújtottak.

A gyújtó lángjánál a költő jól belenézett az idegen arcába és nem kis meglepetéssel állapította meg, hogy Szaboticzky Lucián azonos azzal a sovány, nagyhajú, sápadt és egész megjelenésére nézve művészkarakterű férfival, akiről Eliz egyszer azt mondta neki, hogy illetlen ajánlatokkal ostromolja a szemtelen.

— Szerencsés ember vagy — szólalt meg Lucián. — Az Eliz majd megbolondul utánad. Azt hiszem tudod?...

— Menj már — szabadott a költő. De melegség ömlött el a szívéen és lelkében felmerült a lány alakja.

— Szerencsés ember vagy — ismételte Lucián. — Ilyen lehetett valamikor Byron. Mert jóképű gyerek vagy. Azt hiszem tudod?

— A külső másodrendű kérdés — legyintett a költő.

— Az én pofámmal másképen beszélnél! — kacagott fanyaron Szaboticzky Lucián. — Ezt a számságot is csak azok a hervatag szüzek találták ki, akiket húszesztendei ábrándozás és nyavalyatörés után megkér egy púpos adóhivatalnok.

— Na-na-na! — bökte föl az újját a költő. — És a lélek? A lélek?

— A lélek zsákbamacska, testvér! Smarn. Igaz, hogy nekünk férfiaknak és kivált költőknek megvan az az istenadta hatodik érzékünk, hogy a lélek szépségét meglátjuk bármilyen csomagolás alatt, de a hölgyek... Ah, a hölgyek rendszerint az után a boríték után nyúlnak, testvér, amelyben egy jólszituált borbélyeségéd vasalt nadrágban jár...

— Tisztelet a kivételnek — vágott közbe a költő.

Szaboticzky Lucián felkapta a fejét.

— Te! Csak nem vagy szerelmes abba a lányba?

— Ugyan... Ugyan...

— Ámbátor ha úgy lenne, sem találnék benne semmi kivetnivalót. Elsősorban tudd meg, testvér, hogy az a lány nem holmi közönséges perszóna, mert tulajdon édes unokahúga a Kolbe úrnak. De meg aztán, ha úgy lenne is. Nekünk szabad, testvér. Nekünk minden szabad. Hogy az ihletet egy pincérlány adja-e vagy egy hercegisasszony, becsületesemre mondom, tökéletesen egyre megy. Ott van Leopardi, akinek az örökszép rímeit egy mosogató cselédlány szólaltatta meg és ott van Tschajkovsky, akinek finom muzsikájában grófi és királyi kastélyok selyme suhog. Ah, némelykor én is, testvér... Tudod, némelykor megyek az utcán, vagy benézek egy kapualj alá, ahol látok egy lányt seprővel, dézsával, szatyorral vagy gyerekkosival, mindegy. Csak tiszta legyen az arca, törekeny a dereka, gömbölyűek a karjai és lássam a szemében, hogy nagyon szomorú: készen van a szonett. Vagy elvetődöm esténként a Johannis-Allera, testvér, a gazdagok fertályába, ahol a plebs és a lárma elől kertekbe húzódik és zsalugáterek mögött lakik az előkelő világ, aztán látok egy ablakot, amelyben könyököl egy dáma. Csak annyit lássak belőle, testvér, hogy egyedül van, hogy valakit sirat, vagy valakit vár: készen van a Ständchen... Testvér, ilyenkor a lelkem valamelyik magányos szobájában megszólal a zongora és ha szívemre szorítanád a füledet, testvér, magad is hallanád, apropos, vacsoráztál máma?...

— Ó már régen — rezzent fel a költő.

Lucián felkacagott.

— Na, mert ha most szorítanád a füledet a szívemre, testvér, legfeljebb azt hallanád, hogy a gyomrom irgalmatlanul korog...

Elhallgattak. A folyó felől alattomos sűrűséggel dagadt a köd, s a két ember cigarettatüze olyan beteges sápadással izzott, mint a tejüveg mögött a mécses halódó kanóca. Egy-egy maghalt levél halk suhogásán és a távoli város egy-egy ugatásszerű automobiltilkölésén kívül az erdő éjszakai csöndjét nem zavarta más, csak Szaboticzky Lucián fel-felszakadó sóhajtásai.

Hosszú és igen kényelmetlen hallgatás után azt mondja a költő:

— És te nem vacsoráztál?

— Már egy hete — válaszolt alig hallhatóan Szaboticzky Lucián.

Olyan volt a hangja, mint egy étlap, amelyen már minden elfogyott.

— Ha megengeded — mondta a költő és nagyon vigyázott, nehogy megsértse Luciánt —, ha megengeded, testvér, én nagyon szívesen...

Tovább már nem is tudta mondani. Szaboticzky Lucián megragadta és homlokon csókolta.

— Magyar vagy! — lihegte. — Úr vagy! Költő vagy! Mi több: barátom a sírig!...

Aztán lehiggadva belekarolt, nekivágtak a ködnek és szép egyetértésben megindultak a város felé.

— A Lilienstrassen van egy diákkocsmá, testvér — magyarázta Lucián —, a „Zum schwarzen Ross“. Harmincöt rongyos fityingért olyan akkurátus borjúcsülköt adnak, hogy szükség esetén verekedni is lehet vele. Na és a ser, apám, a ser!... A ser!...

MÁSODIK FEJEZET,

amelyben egy szép asszony bogozni kezdi az események szálait.

Másnap délben a költő arra ébredt, hogy rettenetesen zúg a feje. A kínos és nyugtalan félálom lidércnyomású terhe alatt, amelyből órák hosszágig nem tudott magához térni, zongoraszót hallott, poháresörömpölést, asztaldöngetést, táncot és hogy valaki torkaszakadtából énekel, illetve üvölt. Bármennyire is erőlködött, nem tudta megállapítani, hogy álmodik-e, ébren van-e vagy csak az idegei játszanak attól a förtelmes mennyiségű seritaltól, amely úgy égette a belsejét, mintha parazsat nyelt volna. Állandóan egy bozontos alak settenkedett körülötte, aki a félliteles korszokat egyetlen nyeléssel gurította magába és úgy ette a füstöt, mint a ventilátor a falon. Ha pedig ez a bozontos férfiú az ital és a füst mértéktelen gyönyörében időt tudott szakítani magának másirányú foglalkozásra is, ez abban merült ki, hogy ijesztően nagy száját kitárta és bőgött.

Mikor a költő egy végső és elkeseredett erőfeszítés után magához tért és körültekintett a szobában, első pillantása az ágyra esett, ahol a mélyen és egyenletesen szuszogó Szaboticzky Lucián angyali békességű arcán megpihent.

Most már mindenre emlékezett.

— Gazember! — dünnyögött magában. — Nem elég, hogy minden pénzemet elitted, meg elitted, még az ágyamból is kitérsz! Na megállj!...

Felkelt a díványról, amelynek elcsámpított rugóin majd kitört a de-reka és szigorú, már-már fenyegető magatartással megindult az ágy felé.

A feleúton azonban megállt.

— Szegény fiú — gondolta —, ki tudja mióta nem evett, nem ivott... És ki tudja, mióta nem aludt ágyban...

Visszakullogott a díványra, s nehogy alkalmi lakótársát felébressze, lassan, óvatosan, lábujjhegyen felöltözött.

Mikor már a babosnyakkendőjét is csokorra kötötte és megnézte magát a tükörben, hogy a csokor, a bársonykabát, a magas homlok és a hom-

lok fölött hátrasimított hajbozót elég vadregényes-e, egy megelégedett sóhajtás után vette a kalapját, indult az ajtó felé. De alig tette kezét az ajtókilincsre, újból megállt. A mélyen és édesen horkoló Szaboticzky Luciánra esett a szeme, akinek pihegő mellén nem minden rémület nélkül fedezte fel a saját hálóingét.

Leült és tanácstalanul a levegőbe nézett. Mit tegyen, mit tegyen? Itt hagyja? Ne hagyja? Ébressze föl? Rúgja ki? Vagy csukja be a szék-rényeket és figyelmeztesse a kvártélyadóasszonyt, hogy idegen van a házban?... Nem tudta mitévő legyen. Közben, mint aki Szaboticzky Lucián arcvonásaiból akarja kibetűzni a felelet hieroglifáit, felkelt, megállt az ágy előtt és összefont karokkal analízis alá vette a különös koponyát.

Hát bizony az különös volt és szépnek, vagy kellemesnek egyáltalán nem volt mondható. Mindazáltal volt benne valami bizalomgerjesztő, titkos szomorúság, valami megindító panasz, aminőt az éhezésben és a korai bűnözésben megvénhedt gyerekeken láthatunk.

— Ez nem lehet rossz ember — szólta magában a költő. És már-már indulni akart, amikor Szaboticzky Lucián megdörzsölte a szemét, hirtelen felült.

— Pálinkás jóreggelt kívánok!

— Jóreggelt.

— Hát te mit művelsz? — nézett a faliórára Lucián. — Megbolondultál? Hajnal van! Még délután három óra sincs...

— Éhes vagyok. Ebédelni megyek — mondta a költő.

— Az már más — intett Lucián. Kiült az ágy szélére s kezdte húzogatni a harisnyáit. — Oda én is megyek.

A költő zavartan köszörülte a torkát.

— Izé... — kezdte. — A dolog úgy áll, testvér, hogy legfeljebb csak én mehetek, mert szőröstül-bőröstül három márka az egész vagyonom.

— Hm! — lengette a fejét Lucián. — Ez baj. Ez nagy baj. — Aztán számolni kezdett az újjain. — Ma van huszonötödike, az egy. Holnap huszonhatodika, az kettő...

Itt elhallgatott. Két kibökött újja a levegőben maradt, nagy fejét nekilógatta a búnak.

— Holnapután huszonhetedike, az három... — rebegette a költő.

Az utcán valaki énekelt. A csintalan utcai dal bekacagta a dohos, megszorult diákszobát és a gondoktól felhőzött homályban olyan élesen csengett, mint a káröröm.

Lucián az ablakhoz rohant, felrántotta a függönyt, lenézett az utcára, majd dühödten az üstökébe kapott és kegyetlenül megrázta.

— Üsd agyon a gazembert!... Még énekel!... Ó testvér, ha öröm nem lenne a világon, talán a szomorúság se fájna... Testvér! — folytatta lehiggadva és megfényesedtek a szemei. — Legalább egy márkát... Nézd, neked van hiteled... de én elsejéig...

Hosszú és kínos csend következett. A költő nézte a padlót és úgy tett, mintha nem értette volna. Szaboticzky Lucián pedig rászorította homlokát az ablak üvegére és bámult a semmibe. Nézte a háztetőket, ahol galambok dideregtek az őszi napsütésen, a kéményeket, ahol a meleg szobákból a jólét pipált, az ablakokat, amelyekben víg kisasszonyok és szigorú anyák virágai illatozták az otthon álmait és a boltíves kapualjakat, amelyek ismerős kongással köszöntik a megtérő lakót.

— Szegény atyám — kezdte Lucián olyan érzelmes hangon, mint mikor fátyol suhog a szélben. — Midőn a revistyei kúriánk maradék romjain érezte a halál közeledését... én akkor húszéves és a párizsi Conservatoire egyik legkiválóbb növendéke voltam... hazahivatott. Kicsoszogott velem az udvarra, rámutatott a völgyre, ahol a hátárban már nem a mi fehér ökreink jártak az ekével, de a zsidó gőzmasinája zakatolt és rámutatott a házra, amelynek már lehullott a vakolata, elkorhadtak az ablakai, beázott a födele és már nem volt a miénk! „Fiam — szólt atyám — nézz körül. Amit itt látsz, a föld és a ház, azt már mind, mind elvitte a nóta. A Szaboticzkyek szerették a nótát és urak voltak, hát jól fizettek érte. Lehet, hogy apáid bűne szólalt meg tebenned, amikor muzsikusnak mentél és én mindenesetre kívánom is, hogy legalább olyan sikerrel muzsikáld vissza ezt a nagy vagyont, amilyen sikerrel mi elmuzsikáltuk. De mert te is Szaboticzky vagy fiam és a mi családjunkban még egy alma sem esett messze a fától, maradék kis vagyunkamat csak bizonyos megszorítások mellett örökölheted. Az a huszonnégyezer forint, amit az elsüllyedt hajóról sikerült megmentenem, neked, fiam, ismerlek, egyelőre még egy görbe éjszakára sem lenne elég. Éppen ezért úgy végrendelkeztem, hogy ezt az összeget negyvenéves korodig havi százforintos részletekben utalják ki neked és még akkor se nyúlhass a többihez, ha térdenállva rimádkodsz is érte. Ne haragudj, fiam, hogy most, életemben, sajnos. először, és minden jel szerint utoljára, kíméletlen vagyok, de én az éhenhalástól akarlak megmenteni.“

— Ezt mondta boldogult atyám — folytatta Lucián s a hálóing ujjával felszárította pergő könnyeit. — Okos és előrelátó ember volt szegény. Mert így legalább bizonyos vagyok felőle, hogy ha most nem is segítesz ki a zavaromból, testvér, de elsején már jóllakhatok... Igaz ugyan, hogy addig még öt nap ez a keserves világ...

— Mennyit parancsolsz? — kérdezte halkan a költő és az ő hangja is lágy volt, mint a tejeskalács.

Lucián a költő elé tartotta a markát.

— Két bagatell márkát, testvér...

És a költő benyúlt a zsebébe és a három márkából kettőt Szaboticzky Luciánnak adott.

— Elsejéig... — suttogta forrón Lucián —, elsejéig...

A költő intett, hogy jól van. Aztán kezét fogott vele, otthagya és öt perc múlva, mikor egy vendéglő pörköltillatú kapualja előtt elhaladt, vigasztalanul állapította meg, hogy egy márkából legföljebb koporsószeget lehet venni annyit, hogy elég legyen. Újból fölrémlt a lelkében a „Zum schwarzen Ross“-ban átdevernyált éjszaka, a mértéktelen italozás, az ordítás, a tánc, az asztaldöngetés, az egész részegségbe fúlt, bomlott dáridó, amelyet Szaboticzky Lucián esztelen költekezése miatt most neki kell megböjtölnie. És nem minden szemrehányás nélkül gondolt arra a végzetes órára, amely a sors bolond véletlenéből belekergette őt a vén korhely karjai közé.

— Szemtelenség! — dühöngött magában. — Van pofája három márkából elfogadni kettőt!

Majd haragja önmaga ellen fordult és érezte, hogy Szaboticzky Lucián arcátlanságánál sokkal nagyobb az ő félszége és ügyefogyottsága. Mint mindenki a gyengeségből és ügyetlenségből elkövetett ballépések után, most

ő is abba a hibába esett, hogy a tehetetlen düh viharzását a világfájdalom megeredt ólomesőjével igyekezett elcsitítani és olyan lett a lelke, mint a novemberi szemhatár.

Egy csemegeüzlet kirakata előtt megállt és bámészkodott. És nem a korai narancsokat látta, nem a húsos, pompás banánokat, a sajtokat sem, amelyeknek már a csomagolásuk olyan, hogy nedves lesz az ajkunk és muszáj egy nagyot nyelni rá, a pástétomot sem, amely az otthoni konyhák vasárnapi illatával törölgette ki a lelke maradékos tányérjait és a kolbászt sem, amely a kapros babfőzelékről suttogott nagy és kívánatos ígéretekkel neki, meg a sonkát sem, amelyből a pulton mennyei finomságú szeleteket vágtak. Ő csak azt látta, hogy a zsebe alján egy, ird és mond, egy márka szepeg és hogy ő most nagyon, mérhetetlenül szegény.

Aztán számolni kezdett. Harminc pfennigért vesz sonkát, húszért kenyeret, ha szegényen is, de megvan az ebéd. Marad még fél márkája, azon ihat is, ha akar. Aztán... aztán majd csak lesz valahogy.

Úgy is lett. Megvette a sonkát, megvette a kenyeret, s csupán az okozott fejtörést neki, hogy hol fogyassza el. Először a szobájára gondolt, de félt, hogy még otthon találja Luciánt, aki az ebédet vagy kicsalja, vagy egyszerűen elkobozza tőle. Aztán egy diákkocsmára esett a választása, a „Bierbeisser“-eknek egy hírhedt csataterére, ahová az ennivalót mindenki magával viszi, de — mint a kocsmáros tréfás önérettel mondogatta — hazafelé már nem viszi magával. Ide se ment. A füst még égette a torkát, levegőre vágyott. És a megtört égből olyan bágyadt szerelemmel sütött a nap, az őszi verőfény olyan üzeneteket küldött a távoli erdők felől, hogy a költő egy mély és önfeledt lélekzetvétel után megindult abban az irányban, ahol Kolbe úr immár elhagyott kerti vendéglőjét a legközelebb érte.

Míg a város napfényes utcáján elhaladt, azzal a titkos reménnyel áltatta magát, hogy a jó időre való tekintettel talán mégsem csukta be a boltot Kolbe úr és viszontláthatja a szép Elizt. Úgy számított, hogy ebben az esetben hallgat egy kis muzsikát, legurít egy pohár sert, megnezi, hogy a szép pincérleánynak milyen lágyak és szomorúak a vonásai, aztán megy haza. Úgyis itt van már az ideje, hogy a könyvekbe nézzen, elvégre nem azért iratkozott be a filozófiára, hogy hivatásszerűen lopja a napot. Igen, hazamegy, Luciánt kirúgja, magára zárja az ajtót és tanul.

A költő csalódott. Alig lépett az erdőbe és jóformán még össze sem borultak fölötte a fák, amikor már messziről látta, hogy a kert üres és kihalt. Akaratlanul is meglassította lépéseit, mint aki fél a közelgő látványtól és halogatni akarja azt, amin át kell esnie.

A kert ajtajában idomtalan lakat fityegett. Túl rajta, a csupaszkavicson, az asztalok és a székek kihült helyén alattomosan gyűlt az avar és halk neszeléssel surrant tova, ha a kuglipálya huzatos folyosójáról rálehel az ősz. A pódiumon cinegék zsibogtak, a hervadó kertek éhező cigányai, a kifeszített huzalokon verebek búsongtak a mindennapi kenyér eltűnt morzsája után és mindezt olyan révetegen bámulta a söntés lezárt, fekete ablaka, mint a halott néz a világra, ha a szempilláit nem fogták le az utolsó sóhajítás után.

Olyan lehangoló, olyan bántó volt ez a látvány, hogy a költő úgy érezte, a szíve táján meghűvösödik a vér és megfakulnak a gondolatai. Valami öreges és fáradt nyugalom ömlött el a testén, mint aki már meg-

békélt a világ folyásával és bölcsen megnyugszik azokban a dolgokban, amelyeken változtatni nem lehet. Ősz van, punktum. Kolbe úr becsukott, Eliz elment, üres a kert, az ajtót lakat őrzi: megy máshova.

Visszaemlékezett egy régebbi barangolására, amikor túl jutott az erdőn és az átmulatott májusi éjszaka után harmatozó rozsvetések között sétálta ki a mámorát.

Vajjon mi lehet most ott?

Nekilódult az útnak, ment.

Talán egy óráig sem haladt, amikor a fák alján megnyílt az ég és a hervadozó levelek nehéz illatába belehasított a szabad határ csípős szele. Aztán kanyarodott az út és kint járt a földeken.

Jobbról-balról gondosan megszántott földszalagok kígyóztak a völgyek aljáig, vagy a dombok tetejéig, hogy ott eltűnve, továbbfolytassák a szorgalom, a rend és az akarat tájképben megörökített apoteozisát. A szemhatárt gyárkéményekkel tüzdelt be az ipar, amelynek vasparipáit mindenfelé bodrozó füstoszlopok szaladása mutatta és a magyar tájak romantikájából mindössze egy útszéli vendéglő húzta meg magát, az is olyan halkán és olyan szerényen, hogy csak a szomjas ember botlott bele.

A költő belebotlott.

Először a söntésbe nyitott, de mikor látta, hogy a „Zum roten Stiefel“-hez címzett vendégfogadónak a széles folyosóján asztalok állnak, visszafordult és az egyik mellé leült. Nemsokára jött a kocsmáros is, egy kivételesen szűkszavú és hagyományosan goromba német, aki először nagy szakértelemmel végignézte, aztán hozta a sert. Ám a vendég idegen kiejtése és vadregényes külseje zavarba hozhatta a derék férfit, mert rámutatott a költőre, s egy kómikus mozdulattal úgy tett, mint mikor valamit elsanzsírozunk.

— Schwartzkünstler? — kérdezte.

A költő halálosan megsértődött. És nem is nyugodott addig, amíg foglalkozását, a költészet és az ihlet gyötrelmes gyönyörét a goromba kocsmárosnak meg nem magyarázta. Ami a kocsmárost túlságosan nem érdekelhette, mert egyideig csak hallgatta, hallgatta, aztán szemérmetlenül nagyot ásított, hátat fordított és bement.

A költő indulatosan felhajtotta a sert, leöblítette vele a megalázás feltörő keserűségét és megesküdtött, hogy ennél a faragatlan gazfickónál többet nem iszik. Aztán kiteregette a sonkát az asztalra, falatozott és a halkán elboruló szemhatáron leste a korán szárnyrakelt éjszakát.

Az országot, amelyre az iromba oszlopokon pihenő ambitus rányílt, olyan néptelen volt, hogy ha hébe-hóba nem kerékpározik el erre vagy arra egy-egy boldogtalan közsőrús, azt hihette volna az ember, hogy valami elátkozott vidékre vezet és hogy csak az őszi szelek kocscikáznak rajta. A megkopaszodott cseresznyefák alatt szabadon bitangolt a szél s a lehengerelt úttest sivár, hideg, köhögtető porát ködszerű foszlányokban söpörte az árok fenekére, ahol a megvéhéd bogáncsok lisztes bolyhaiban megakadt. De a szél folytonos mozgásán, a messze szemhatáron pipázó gyárkéményeken és a titkos távolban szaladgáló vonatok füstjén kívül nem volt az életnek sehol semmi nyoma.

A költő éppen azon gondolkozott, hogy ilyen lehet az életunalom, amely elől a koldus fölmenekül a fára és ott felköti magát, amikor az őszi csendet vidám patkócsattogás és egy hintó doromboló bűgása verte föl.

Kihajolt a korláton, figyelt. Rövid vártatva egy előkelő fogat tűnt fel az úton, elől két játékos, hajbókoló almásderes, mögöttük fehér kesztyűben egy öreg kocsis és hátul, a nyitott hintó mély párnáin, egy nő. A költő nem tudta megállapítani, hogy lány-e, asszony-e, csak annyit látott, hogy fiatal, fekete a szeme, fekete a haja és hogy veszekedetten csinos. Tollas kalapját cibálta a szél, arca a csípős őszi levegőbe belepirult, s mikor a hintó az ambitus alatt elkarikázott, a költő még azt is észrevette, hogy fehér a foga és nedvesek az ajkai.

Amint könyökölt a korláton és önfeledten bámult, hirtelen visszakapta a fejét s a helyére sietett. A hintó veszekedetten csinos utasa ugyanis valami utánozhatatlan és le nem írható gráciával, amely a férfiakat még a halálos ágyon is eljár kísérteni, csendesesen hátradólt, belenézett a költő arcába és suttyomban elmosolyogta magát.

— Schwartzkünstler!... — visszhangzott a költőben a kocsmáros szava.

Hirtelen a hajához kapott, hogy kócos-e, innen a nyakkendőjéhez nyúlt, hogy rojtos-e, majd értetlenül és nem kis megdöbbenéssel hallotta, hogy a lovak lassítanak, a hintó megáll.

Az oszlopok között kikémlt az útra.

A hölgy a hintó lépcsőjén állott és beszélgetett a kocsisal. A kocsis megemelte a kalapját, a nő lelépett az útra, s miközben a fogat nekilódult és a város irányában elporolt, a hölgy is megindult és jött egyenesen a vendégfogadóba.

A költőt erős nyugtalanság fogta el.

— Csak nem jön ide?

Legnagyobb megütközésére a cipellők máris felkopogtak a lépcsőn, aztán a folyosó végén megjelent a nő karcsú alakja, aki körülnézett s a szomszéd asztalhoz leült. Igaz, hogy máshová nem is ülhetett, mert a folyosónak mindössze ez a két asztal volt az egész berendezése.

A kocsmáros kibujt az odujából és lefojtott filozofálással dünyögött. Ha nem tudta az imént, hogy ki lehet a költő, most éppenséggel csütörtököt mondott benne minden emberismeret.

— Parancsol? — kérdezte és fürkészte a nőt.

— Mit kaphatok?

— Enni vagy inni?

— Mondjuk enni.

— Kléberwurst, Jägerwurst, Safalade — bökölte az ujjait a vendéglős, majd áttért más ételneműekre, úgymint: — Ementhaler, Eidamer, Kwargl...

A hölgy felkacagott. Olyan volt a hangja, mint a fuvolaszó.

— Kávéja nincs?

— Itt nem beteg senki — fakadt ki a kocsmáros.

— Hát akkor hozzon konyakot — szólt a hölgy. — Hűvös van, fádom.

— Na akkor jó lesz egy kis rajnai égetett — vélekedett a kocsmáros. És be sem várva a feleletet, hozta a pálinkát.

Amint visszacsoszogott a söntésbe, hamiskásan a költőre hunyorgatott, hogy „ő már mindennel tisztában van“. S nyegle legénykedéssel begörbítve a jobb kezét, olyan pípesen libegett az ajtó felé, mint mikor valaki egy dámát vezet a karján.

— A féleszű! — bosszankodott magában a költő. Ilyen nőt meggyanusítani...

A kocsmáros eltűnt, ők egyedül maradtak.

Míg az idegen hölgy a szomszéd asztalnál csókszerű szürcsölgetéssel fogyasztotta a rajnai italt, a költő percről-percre kényelmetlenebbül feszengett a rozoga széken, amely minden mozdulatánál egyet nyafogott. Átkozott egy bútordarab. Úgy találta, hogy ő most roppant esetlen. Nem tudta hová tenni a kezét, terhére voltak a lábai, érezte, hogy a dereka merev, a fejtartása természetellenes, s ő maga egészben véve egy faragatlan figura, akin az előkelő hölgy most bizonyára nagyokat mulat. S bármennyire iparkodott fesztelennek lenni, ez hovatovább szájalmasabban sikerült. Végül is már odáig jutott, hogy az égő cigarettát fordítva vette a szájába, amitől akarva-nemakarva egy nagyot és népieset kellett köpnie.

— Phtyü!...

Megrémült: leszakad az ég. Vagy legalább is egy lesujtó pillantás fogja honorálni a neveletlenséget, amelyről voltaképen nem is tehet. Átkozott cigaretta... De legnagyobb meglepedésére a hölgy olyan szenvtelen arccal, olyan hűvös, vagy talán inkább fölényes közömbösséggel szopogatta a rajnai nedűt, mintha nem is vett volna róla tudomást, hogy a szomszéd asztalnál valaki él.

Kissé megnyugodott. És a szeme leleselkedő sarkával most már jól és közelről nézte meg azt az arcot, amelynél szebbet — legalább úgy érezte — sem képen, sem álmában, sem az életben nem látott soha.

A hollófekeete hajfürtök dús koronája egy bársonyos tapintású, fehér arcot font körül, amely olyan tiszta volt és szelíd, mint a szűz hómező. Az ajkak szegélyét, az ívelt nyakat és a kövérkés fülcimpákat csodálatos finomságú pelyhedzés hamvazta be, hasonló az érett őszibarackhoz, amelynek már a köntöse is arról beszél, hogy édes és zamatos a belseje. Na és a szeme. A szeme!... Mint a tűzben égő karbunkulus...

De szép nő, de szép nő. Ijesztően szép nő. És ni, már asszony: karikagyűrűt visel az ujján.

Hm. Kár...

A költő, aki önfeledt gyönyörében úgy rátapadt szemeivel a szép-asszony arcára, mint édesanyja keblére az éhes gyerek, most hirtelen felkapta a fejét, elfordult. Az idegen hölgy felsóhajtott, ráemelte a tekintetét és valami fájdalmas csodálkozással, de mélyen és kitartóan a szemeibe nézett.

— Terhére vagyok — gondolta a költő. És nagyon szégyelte magát.

Megint merev lett és feszengett a széken. Majd elhatározta, hogy kifizeti a serét, aztán elrohan. S jóllehet, már tízszer is nekiemberelte magát, hogy bekiált a kocsmárosnak, vagy fölkel és a söntésbe megy, az idegei minden kísérletnél felmondták a szolgálatot. Az volt az érzése, hogy a kiáltás vagy valami idétlen rikácsolásba csuklik ki a torkán, vagy olyan féldoldalas esetlenséggel fog végiglejtteni a folyosón, mint egy kölyök-kutya.

Tehát maradt. Holott szeretett volna már a hetedik határban járni. Szeretett volna lepihenni valahol az országút árkába, valahol elrejtőzni az erdő bozótja közé, vagy a szobájában ráborulni az ágyra, hogy egyedül legyen. Hogy lezárhassa a szemeit és visszaálmodhassa azt az élő csudát, amely most olyan közel van hozzá, hogy káprázik tőle és égeti.

Hiszen a napot is fekete üvegen át nézzük, ha jól akarjuk látni... És egy elsuhanó pillanatban újból felmerült lelkében a hófehér szoba, amelyben a szőke Eliz helyét a fekete asszony foglalta el, és újból látta a májusi templomot...

Csakugyan karikagyűrűt visel ez a szép hölgy?

Azt. Hm... Be kár...

A költő fizetni akart. Már a szép hölgy is fészkelődött a helyén, dobolt az ujjával az asztalon. Néha nyugtalanul felkelt, kihajolt az útra és a város felé nézett. Később pedig olyan gyanús mozdulatokat tett, mint akinek valami közeledő szándéka van, de nem tudja, hogyan kell megkezdni.

A helyzet tűrhetetlenné vált.

— Ha megszólít, szörnyethalok — gondolta a költő és végső erőfeszítéssel bekiáltott a söntésbe:

— Fi-ze-tek!...

Aztán benyúlt a zsebébe, hogy a félmárkás pénzdarabot — amely égen és földön egyetlen vagyona volt — az asztalra tegye. Keresett, kutatót, összes zsebeit kiforgatta, tárcájából kiszakította a bélést, inge alá nyúlt, a harisnyájában halászott... a félmárkás nem volt sehol... A félmárkás elveszett...

Térdei összeverődtek, arcából leszaladt a vér, homlokát kiülte a halálos veríték és a kocsmáros már csoszogott a lépcsőn...

— Botrány lesz... botrány lesz... — vonyított a költő lelkében a félelem kutyája.

Közben a vendéglős megállt az asztal előtt és várt. Rettenetes pillanatok voltak.

— Nna? — szólt némi szünet után a kocsmáros.

A költő nem felelt. Ujjai remegtek, arca betegesen rángott.

— Nuuu? — mondta egy árnyalattal hangosabban a német.

Az elképesztő és lehetetlen helyzet a költőt vakmerővé tette és azzal a nagy és komoly szándékkal, hogy a kocsmárosnak mindent töredezten bevall, felállt.

Ebben a pillanatban érezte, hogy az ölén valami gyengén végiggyurul, valami pottyán... s az asztal alatt diadalmasan felcsengett a pénz.

A félmárkást felkapta, az asztalra dobta és menekült a kijárat felé. Itt azonban olyan dolog történt, mint mikor az elvonult zivatar farkából lecsap az istennyila.

A szép asszony felpattant a helyéről s elállta az útját.

— Uram, ne vegye zokon, de...

A fiatalember előtt csendes szédüléssel megindult és forgott a világ.

— Uram, ne vegye zokon, de... — ismételte a szép hölgy s a vonásain kiütközött, hogy valami rendkívüli izgalom tombol a lelkében — ne vegye zokon, de oly nagy zavarban vagyok... kérem... ne hagyjon el...

A költő a mellére bökött:

— E-engem mé-méltóztatik go-gondolni?...

És az az őrijítő sejtelem villant át az agyán, hogy talán a szép hölgynek is elveszett a pénze, vagy otthon hagyta a bugyellárisát és most tőle kér.

Rettenetesen megijedt.

— Szörnyű helyzetben vagyok — folytatta a szép hölgy. — A kocsi-somat egy barátnőmért a városba küldtem, hogy azonnal jöjjön vissza velem, de úgy látszik, vagy szerencsétlenül járt a szegény, vagy leitta magát a csirkefogó, mert nemsokára leszáll az éjszaka s én az erdőn keresztül... egyedül... gyalog...

— Na ja! — csapta össze kezeit a kocsmáros és a költőre egy jelentős pillantással félreállt.

A szép hölgy itt zokogásba tört. És a költő úgy érezte, hogy a könnyek a szívére hullanak.

— Látom, ön úriember — rebegte a szép hölgy —, ha nem csalódom, diák és ha nem veszi zokon, megkérem... legalább az erdőn keresztül... a város széléig... kísérjen el...

— Kérem... kérem... — hajbókolt a költő. S úgy járt a dereka, mint egy meglazult bicsak.

— Ön talán el is ítél engem — pityergett a hölgy —, de ez a kény-szerhelyzet... a félelem... az erdő... az éjszaka...

— No de kár egy pillanatra is — motyogta a költő.

... És pár perc múlva a sötét országúton két egymáshoz símult ár-nyék ballagott a feketén ásító erdő felé. A harmadik árnyék a söntés üveg-ajtájának bevilágított ablakára esett, amint csapkodta a kezeit, hogy:

— Nahát. Ilyen raffinériát?!...

(Folytatása következik.)

Szilárd János.

FLORIDOR.

I.

Ő a kisváros büszkesége, hőse,
lányos mamák kakastejes kalácsa,
mindenkinek barátja, ismerőse.

Őt hívja minden ház, kis-út, sikátor,
titkon várnak rá lányszívek, borok
s mosolyt kap minden muskátli-virágtól.

Vállán palástként leng az agglegénység,
reáhimezve: piros gyermek-vágyak,
akik az élet-vonatot lekésték...

Édes romantikákban ő a vádlott:
ő rendez bált, fürdést, kirándulást
s ő húzatja a legtöbb szerenádot.

Szívek tavaszán szelek dudorásznak:
a bakfisok tavaszodó szivén
ő színesít ki fantázia-vásznat.

A szerelem ábránd-bozotos kertjét
több nemzedéknek ő nyitotta fel:
az első csókot, bókot mind ott szedték.

Ő fészket épít minden újabb násznak,
(A lányok várnak, aztán férjhez mennek...)
A lakodalmon mindig ő a násznagy.

... Tavasz-folyó virágos, megigézett
két partján ifjak, lányok álldogálnak
és kéz a kézben a habokba néznek...

Mert néha titkos boldogság izen:
pár percig piros tutajok vonulnak
szírom-esőben a csodás vizen...

Ilyenkor az erősek és a bátrak
egy lánnyal a tutajra ugranak
s a teljesült vágy sző föléjük sátrat...

Ő ott marad. Ő mindig ott marad...
S csak elnézi a mások tutaját,
mint eltűnő, pirosuló madarat...

II.

Mikor tavaszban áll a villasor,
 álmodva jár az orgonák között
 s kamaszként vár és izgul Floridor.

Az égre néz s a szép mesére gondol,
 hol napfényt gyűjtött zsákba egy bolond:
 legyen meleg, ha tél viharja tombol.

„... Kacagjatok egy méla sorson át,
 kacagjatok egész a szívemig,
 ti szebb honból fölbukkant orgonák.

Kacagj leányfejecske, kis Napom,
 illat vagy, fény vagy, te vagy a tavasz,
 most minden álmom arcodtól kapom.

Kacagd a fényt: pirosló zsákba zárom,
 szívembe gyűjtöm, hogy ha jő a tél:
 legyen pár forró, fényes, édes álmom...“

Így sutlog friss kamaszként Floridor
 s álmodva jár az orgonák között,
 mikor tavaszban áll a villasor.

III.

De sokszor lelke csupa csüggedés,
 szíven fellángol minden régi seb
 s csalánként csap rá minden szenvedés.

Ilyenkor egy kis házba vánszorog,
 hol két megöszült aggszűz éldegél,
 mint finom, bidermájer bútorok.

Mély csönd-balzsam leng, mint egy bús toron
 s valami égi béke titkos himzést
 terít el öreg szíven, bútoron.

Az arcukon sok szenvedés komor,
 véres vésője árkot vájt a könnynek
 s a csönd csipkéin átüt a nyomor.

A lelkük, ajkuk mégis csupa méz,
 bánatvirágok rég megérett méze
 s a két szemük a túlvilágra néz...

Megszégyenül itt mindig Floridor:
 hazafelé már fütyörészve ballag
 s a fűtötte édes, mint a régi bor...

Mécs László.

KÓKARD.

Egy kis kenyérrevalót kérek — hangzik a Mihály-kapu ódon boltívei alatt.

— Egy kis kenyérrevalót kérek — hangzik örgesen, fájdalmasan, elhalóan.

Dénes, a vak koldus áll ott. Mozdulatlanul, mintha nem is élne. Görnyedten, mintha ő tartaná ezt az ütött-kopott falat. Vézna testén színehagyott, agyonfoltozott kabát. Bőre száraz és töredezett. Ajka vértelen. Vonásai mélyek, sötétek, mintha valaki furcsa, ismeretlen ékírással írta volna az arcára egy szomorú és hosszú élet krónikáját. És a szeme helyén két kerek, fekete üveg, amely néha-néha megvillan, megcsillan, mintha látni tudna s azután megint kialszik a fénye és tompán mered a világra. A világ csupa forma és csupa szín, neki azonban csak sötét gomolyag. Rohanva süvít el mellette az őszi szél. Megrázza, megrángatja a fehér haját és megint rohan tovább. A vén koldus meborzong. Reszkető kézzel túri föl a gallérját és vacogva húzza bele a nyakát. És aztán áll tovább mozdulatlanul. Bal kezével a kalapját szorongatja, a jobbával egy görcsös botra támaszkodik.

— Egy kis kenyérrevalót kérek — mondja időnkint. De csak megszokásból. Mert hiába mondja. Nem megy arra senki. Sovány ujjai hiába tapogatják a kalap belsejét. Üres. Semmi sincs benne. Az arca még szomorúbbá válik. Üres a kalap. Pedig már estére jár. A levegőn érzi. Mindig hűvösebb és mindig nyirkosabb lesz. Emlékszik, hogy ilyenkor már csak a tornyok tetejét világítja meg a nap. Csak a kereszteteket, amelyek lángoló arannyal verik vissza a napsugarakat.

Süvít, rikolt a szél.

Mintha kihalt volna minden. Az utcák néptelenek. A boltok redőnyei leeresztve. A házak kapui bezárva, ablakai lefüggönyözve. Mint hogyha valami mélységes gyász ülne a város fölött. Mint hogyha valami nagy halott volna valahol. Csak néha bukkan fel egy-egy pillanatra egy-egy didergő, fal mellett surranó, halklépésű ember. Minden néma és zord.

Csak Dénes, a vak koldus áll a Mihály-kapu ódon boltívei alatt.

Jönnék! Gyors léptek kopognak a kövezeten.

— Egy kis kenyérrevalót kérek...

— Cudar napunk van máma, Dénes apó. Okosabb, ha szépen hazamegy — mondja valaki s a lépései már el is hangzanak.

S a vak koldus kalapja megint üres marad.

A Mihály-kapu dicső századok születésének, daliás századok elmúlásának kőből és téglából összerótt tanuja. Ha az élet rohanó árájában van annyi időnk, hogy egy percre megálljunk alatta, akkor, mintha egy régi-régi festmény elevenednék meg előttünk. Lejtősen húzódó, girbe-görbe utcák, zeg-zugos síkátorok és furcsa, ósdi házak. Mintha a falaik mögött

rizsporos hajú dámák forgolódnának az ezüstkeretű tükrök előtt. Messziről idevillan a koronázó dóm keresztje. Mögöttük vashíd. Alatta a régi vár árka, amelynek aljáról kopaszodó ágait ég felé nyújtogatják a fák. A Mihály-kapu, ez a komor, szürke kötömeg, mintha most is őrt állana a néma város fölött. Mintha a várta lépése dobogna. Pedig csak Dénes, a vak koldus ütögeti a bokáját, hogy ne fázzék annyira. Mintha megcsikordulna a felvonóhid csigája. Pedig csak a szél zúg.

Ó, ha beszélni tudnának ezek a kövek!

Hátha itt gördült mosoly Szent Erzsébet arcára, amikor thüringiai Lajos udvarába vitték. Hátha ez a kő őrzi Hunyadi János lábanyomát, akit V. László Pozsony városában tett meg beszercei gróffá. Hátha erre járt Mátyás tekintete akkor, mikor a ventur-utcai kúrián meglátogatta Beatrix királynét. Talán itt visszhangzottak azoknak a nyakas magyaroknak a káromkodásai, akik nem szívesen látták a Habsburgokat. És a leányok, asszonyok hátha mégis idáig kísérték Ferdinánd katonáit, akik Szapolyai János ellen indultak. A legifjabb protestánsok talán éppen itt magyarzták egymásnak Luther kifüggesztett tételeit. És Pázmány Péter szelíd nézésű szerzetesei talán innen tekintettek körül a városon. Hátha ezen a kockán döngött Bocskay félelmetes buzogánya. És nem itt harsogott-e Bethlen Gábor szava? Hátha itt érintett földet Mária Terézia arany cipellője. Nem itt olvasta-e valamelyik írástudó polgár a legelső magyar újságot? És azok a régi jó színészek nem innen keltek-e útra a külvárosi bormérések felé?

Ó, ha a kő beszélni és emlékezni tudna! Csupa emlék! Minden részlet, minden porcika. Ó, ha ezek a falak megszólalhatnának! Mi mindent láttak, mi mindent hallottak ezek, amit ember nem tud, amit krónikás fel nem jegyzett, ami nyom nélkül tűnik el és morzsolódik el az idők végtelenségében.

Mi minden történt, amiről nem tudunk! És mi minden történik, amiről nem fog tudni soha senki!

Süvít, rikolt a szél.

És Dénes, a vak koldus görnyedten támasztja a falat. Olyan, mintha abból nőtt volna ki, mintha szorosan hozzá tartoznék. Olyan, mintha mindig ott állt volna, évszázadokon és évezredekken keresztül, vakon, mozdatlanul.

Most azonban lép egyet. Valami zajt hall. A vak ember hallása finomabb, mint a látóé. Valami dübörög. Valami harsan. Dénes, a vak koldus már tudja, hogy katonák jönnek. Erre szoktak misére menni. De így, este felé...! Nem érti. A lépések közelebb érnek. A trombita már itt harsog a közelben. Dénes apó arca egyszerre elváltozik. Ideges félelem rántja össze a vonásait. A trombita szól. De Dénes, a vak koldus nem ismeri ezt a hangot. Pedig hányszor hallotta ő már a katonák trombitáját. Ez más. Ez nem az a hang. A lépések is mások. Az ütemük gyorsabb. Mi ez? Már itt vannak. Itt mennek előtte. Vezényszó hallik. Mi ez? Földre hull a bot, a kalap, és Dénes, a vak koldus, megrémült arccal, egész testében remegve rogyik neki a Mihály-kapu ütött-kopott falának. Az álla lecsüng. A szája széle vonaglik. Mintha szólna, mintha nyögne. A szél felborzolja a haját. És az a két kerek, fekete üveg meredten néz a távolodó lépések után.

Egy kisleány szalad a vak emberhez. Szeplős, lenhajú, csúnya gyepek. A cipője rongyos, a hajában piszkos, szakadozott szalag.

— Kik voltak ezek? Mik voltak ezek? — hörgi alig érthetően az öreg. És erőlteti, hunyorgatja a két világtalan szemét.

A kisleány pedig szeplős arcát a vak koldus kezéhez szorítja.

— Kik voltak ezek?

A kisleány felveszi a botot, a kalapot s a kabátjánál fogva húzza maga után az öreget.

— Juliska, kis cselédem! — morogja a koldus halkán, szeretettel. Az egyik kezével megkeresi a lencsőke haját és lesimítja a rakoncátlan hajszálakat.

Aztán megindulnak ketten, Dénes, a vak koldus és Juliska, a kis néma leánygyerek.

A széplak-utcai ház alacsony és dohos udvari lakásában barátságatlan volt a fogadtatás. Dénes apó leánya, Borcsa, már vacsoránál ült. Vele szemben, kék zubbonyban az ura, aki munkás a dinamitgyárban. A szoba szegényes és rendetlen. Középuitt kormos petróleumlámpa, amelynek alig van annyi ereje, hogy az asztalt megvilágítsa. Egy tálban valami főtt tészta gőzölög, mellette literes üvegben bor piroslík.

— Na! — hangzott az asztal mellől élesen, amikor Juliska kitérte az ajtót és bevonszolta az öreget. Széles gesztusokkal, meghatározhatatlan hangokkal magyarázta, hogy itt van a nagyapó, hogy megjött a nagyapó.

— Hozott valamit? — fordult Borcsa az apja felé. És megvillant a szeme.

— Senki se járt az utcán... Nem tudom... Nem adtak... Dadogta a vak.

— Szóval már megint nem hozott semmit.

— Nem ment arra senki...

— Hát persze! Nem ment arra senki! Azt könnyű mondani. Persze! Mintha nem tudnám, hogy hova tette. Elitta.

— Senki sem járt — búgott fájdalmasan.

— Elitta! Nem szégyenli magát? Vén mihaszna!

— Nem adtak.

— Hazugság! — nyelvelt Borcsa.

— Ma nem adtak neki. Én elhiszem. Senki se mert kimozdulni az odujából — szólt közbe a munkás, már amennyire a szájában levő étel megengedte. A villájával pedig a tálban turkált.

— Na, csak menjen a konyhába — szólt Borcsa. — Ott van egy kis leves a sütőben. Falja be. Annak se kereste meg az árát.

Dénes apó lassan sarkon fordult és kibotorkált az ajtón.

— Te is lódulj, te féreg!

Ez Juliskának szólt. És olyat lökött rajta, hogy nyekkenve vágódott a falnak.

— Ó, hogy megvert engem az Isten ezzel a két nyomorulttal!

Úgy mondta ezt, hogy a feje fölött összekulcsolta a két kezét. Aztán poharat tölt az ura elé.

— Tölts!

Egyetlen hajtással kiitta fenéig. S amint ivás közben hátraszegte a nyakát, a lámpa belevilágított az arcába. Előreugró áll, széles, durva pofacsont. A gégéjén gyors ütemben zökkentek le a kortyok.

Kint a konyhában ezalatt, pislogó gyertyavilág mellett, a két nyomorék szürcsölve kanalazta a levest. Juliska talált egy darab kenyeret az

asztaliókban, azt megosztotta az öregapjával. Aztán kiment vízért a kútra s egy bögrében az asztalra állította. Oda-odasímult az öreg vézna melléhez, meg-megcirógatta az ősz fejet és beszélt, magyarázott a maga különös módján. Dénes apó megveregette a szeplős arcocskát.

— Kis cselédem, kis cselédem — mondta csendes melegséggel százszor is.

Hiába mondta. A siketnéma gyermek nem hallotta a szavát. És Juliska is hiába beszélt a két kezével, a grimaszaival. A vak ember nem láthatta.

Amikor elfogyott a leves, akkor ittak rá egy-egy korty vizet s aztán lefeküdtek. Juliska a vizespadkára vetett magának fekvőhelyet. Az öreg meg úgyszólván mindig a tűzhely mellett szokott aludni. Ott van legmelegebb. Juliska elfújta a gyertyát. S a vizespadka felől nemsokára mély, egyenletes lélegzetvétel hallatszott.

Dénes, a vak koldus azonban álmatlanul vergődött a rongyai között. Eszébe jutott a régi élet. Amikor még fiatal volt. Amikor még látott. Volt egy kis háza kerttel, benne virágok és gyümölcsfák, volt csinos és szorgalmas felesége, családja, boldogsága. A keresetéből még félre is raktak. Minden vasárnap tiszta inget vett magára és minden vasárnap eiment a misére. Akkor még fiatal volt... És elgondolkozott a mostani életén. A felesége meghalt s a szemevilága elhagyta. Most mindennap ezek a lelketlen szavak várják. Mit hozott? Semmit sem hozott? Csak ennyit hozott? Meg: vén mihaszna. Ez az, ami kijut neki. Csak egyszer hallhatna egy gyöngéd szót, csak egyszer érezhetne egy kis szeretetet. De mindennap csak szemrehányás. Hogy kegyelemből etetik. Hogy nyűg a nyakukon. Hogy útban van. Nappal meg kint áll a Mihály-kapuban. Mindig. Minden istenadta nap. Reggel megy. Este jön. Délben Juliska visz neki valami harapnivalót. Igen. Juliskát szereti. Juliska kedves, szelíd és okos. Szegény. Itt Juliskával is úgy bánnak, mint a kutyával.

Dénes apó nyöszörögve forgolódott a helyén. A melle elszorult, mintha lidérc nyomná. Hát érdemes így élni?! Ez a nagy, ez a megfejthetetlen kérdés gyötörte. Érdemes-e? Minden perc kín és szomorúság. De hiszen úgyse lehet már sok hátra. És mégis érdemes-e? Már máskor is feltűnt benne ez a gondolat, de mindig elzavarta valahogy. Most azonban hiába igyekezett másfelé terelni az eszejárását. Érdemes-e? Van-e erre felelet? Újra eszébe jutott a Mihály-kapu s aztán megint a Borcsa rikácsoló hangja. Nem volna-e jobb nem lenni?! Összerázkódik. Magára húzza a pokrócot. Nem a haláltól fél, hanem attól, hogy hátha nem tudja kivárni, amíg érte jön.

Juliska is fordult egyet a helyén s aztán aludt tovább.

Dénes lassú, öreges gondolatjárása most újra megakadt a délutáni trombitaszón. Meg kellene kérdezni Borcsát. Talán ő tudja. Csak hogy már késő van. Felült. A szobából horkolás hangzott.

Reggelre elfelejtette. Juliska egy pohár tejet hozott neki. Isten tudja, hogy honnan szerezte. Jól esett, mert alig aludt az éjjel valamit. Sápadtabb, fáradtabb és gyűröttebb volt, mint máskor szokott lenni.

Az utca megint néptelen volt. S a szél zúgott, süvített ma is. Dénes, a vak koldus, görnyedten állt a Mihály-kapu kopott boltívei alatt. A térdei reszkettek a gyengeségtől. És a lelke, ó, a lelke kimondhatatlanul

szenvedett. Mintha kihalt volna a város. Nem járt senki. Megint üres kalappal megy majd haza és Borcsa majd megint goromba lesz hozzá.

Már késő délután volt, amikor léptek közeledtek.

— Egy kis kenyérrelvélőt kérek — rebegte és előrenyujtotta a kalapot.

— Hogy mersz magyarul ugatni, te gazember? Tótul járjon a szád, hogyha beszélni akarsz — kiáltott feléje egy érdes férfihang.

— Magyar kutya! — harsogott egy másik.

Dénes apó hatalmas ütést érzett a vállán. Összerogyott. Még néhány durva szitkot hallott és aztán megint elcsendesedett az utca.

Dénes, a vak koldus, egyszerre megértett mindent. Azt az ismeretlen trombitahangot, a tegnapi vezényszót, az ütést, amit kapott és azokat a mondatfoszlányokat, amelyeket itt-ott a háborúvesztésről, csehekről, megszállásról hallott.

Összehúzódba feküdt a földön, mint egy féreg, amelyet megtaposott valami durva csizma.

Meggyötört lelkében felgyulladt a tudat, hogy elég volt. A nagy kérdésre megtalálta a választ. Elég volt! Tíz esztendeje koldul a Mihálykapuban. Tíz esztendeje eszik kegyelemkenyeret, amelynek minden falatját megátkozzák. Tíz esztendő óta állja a lelke a sok kint és gyötrődést. Elég volt! Most már tudja, hogy nem bírja tovább. Minden nap gyengébb, minden nap fáradtabb lesz. Várja és kívánja a csendet, a nyugalmat, a békességet.

Hirtelen feltápászkodott.

— Elég volt! — nyögte kétségbeesetten.

Rántott egyet a kabátján, a kalapját föltette s mintha mosoly rángatózott volna a fogatlan száján.

A szél zúgott és csapdosta a házak oldalát.

A vak még emlékezett rá, hogy merre kell mennie. Végig a Mihály utcán, Deák-utcán, Halászkapu-utcán, keresztül a Sétatéren, a Híd-utcán. És ott van a Duna. Oda kell mennie.

Megindult. Lassan, bizonytalanul. Az arca fakó volt és merev. Botjával a járda szélét ütögetve, kezével a házak falát tapogatva ment a halál elé.

A Dunaparton, a régi koronázási domb helyén állt Fadrusz Jánosnak, a kis pozsonyi lakatosinasnak, karrarai márványból készült alkotása, Mária Terézia szobra. A talapzaton arany betűkkel ragyogott a *vitam et sanguinem*. Főnt büszke ménen a királynő. Mellette kétoldalt egy-egy magyar vitéz. Az egyik szikrázó tekintettel néz Bécs felé. A jobbában meztelen kard.

Dénes, a vak koldus, lassan botorkált az utcán. Senkivel sem találkozott. Hangtalanul mozgott a szája. Imádkozott. Bűnbocsánatért könyörgött.

Egyszerre megbotlott valamiben. Elesett. Nyögve terült el a földön. Valami kődarabban akadt meg a lába. Végigtapogatta. Egy kőbe vésett emberi kar. Még gyűrű is van az ujján. Tovább tapogat. Itt egy kucsma. Itt meg egy mentedarab. Egy tarsoly. Egy sarkantyú. Csupa kő, csupa márvány.

Már megértette. Már tudta. Itt el kell pusztulnia mindennek, ami magyar. Hurkot vetettek a szobor nyakába és a hófehér márvány darabokra zúzódott a kövezeten.

A keze megint megakadt egy kődarabon. Hosszú, keskeny márvány. Tapogatta, símogatta, forgatta. Egy kard! A magyar vitéz kardja.

És ebben a pillanatban a háta mögött megharsan az az idegen trombita. Élesen hasítja a levegőt a hangja. Csattogva közelednek a lépések.

Dénes, a vak koldus, görcsös kézzel markolja meg a márványkardot. Felemelkedik. Mintha ruganyosabb, mintha fiatalabb volna a teste. Az arca kipirul, a ráncai szinte elsímulnak. A fekete szemüvege ég felé tekint.

Most melléje ér a trombita. Dénes, a vak koldus, egyenesre húzza megrokkant gerincét, egy fejjel magasabb lesz, mint máskor, két marokra fogja a kőkardot, meglóbálja a feje fölött és arrafelé ront, ahonnan a hangot hallja.

Valami csattan. Valami hördül.

És a kőkard újra lecsap.

Egyszerre négy szurony szisszent bele a vak ember testébe. Egy lövés is dördült.

Az idegen katonák két halottat cipeltek a vizi-kaszárnya felé.

Az utcán nem maradt más, csak egy horpadt trombita, meg Dénes, a vak koldus. A tíz ujjja lassan rámerevedett a kőkard markolatára.

A nap most bukott le a dévényi hegy mögött. Sugarainak bronzszínű fényét a Duna bodros hullámai magukkal vitték kelet felé, ahol majd egyszer újra felkél a magyarság napja.

Berecz¹
Dezső.

FEHÉR FELHŐ.

*Úgy jutsz eszembe, mint egy lengve felhő,
mely nyár végén az égre lengve feljő.*

*Látlak, de távol fénylesz, messze, messze,
fehér ködként az ég kékjébe veszve.*

*Útadra fenn seholyse lebben árnyék —
elnézlek, mintha csöndes kertben állnék.*

*s bibor rózsák között tünődve várnám,
hogy még a halvány ősz előtt leszállj rám ...*

*De zizzenő szélben levél pereg le —
s te elrepülsz — napfényes tengerekre.*

*Itt lenn a nyár mégegyszer lánggra lobban —
hívlak, de eltűnsz fenn a kék habokban.*

Bardócz Árpád.

KÉT KATONA TÖRTÉNETE.

Az ötödik ágyú mellett szolgáltak.

Czira Gergely, aki kisgyerek korában első tanulója volt a szelei iskolának, s különben is olyan ezermester-féle, masinák iránt nagy hajlandósággal bíró ember volt, az ágyút irányította, a szomszédfalubeli Lakos Péter pedig, aki inkább a lóhoz értett, mint hajtó tüzér az Éliás nevű, csillagos homlokú pejancán ülve vezette a sárgacsövű hadigépet.

Velük együtt nyolc ember, meg hat ló szolgált az 5-ös számú ágyúnál.

Idők folyamán, a sok csatán keresztül úgy összetanult a nyolc ember, a hat ló, meg az ágyú, mintha egy test lettek volna, melynek minden szerve egy célt szolgált: vigyázni, hogy a sárga cső torkából elősüvítő gránát minél több kárt okozzon az országra törő ellenségnek, s védeni őt, ha az ellenség feléje irányítva lövegeit, az életére tört.

Nehéz napokon mentek keresztül. Hónapokon keresztül törte a súlyos bronzágyú kereke a végnélküli galíciai országutak rögét. Hol az ellenséget követték porrá égett falvacskák mentén, zöldelő mezők, majd havas utak úttalan útjain, hol az ellenség üldözte őket idegen hegyek szakadékein, sohse látott fenyeserdők rengetegén keresztül.

Időnkint megálltak s szembe fordultak az ellenséggel.

Ilyenkor működni kezdtek az ágyúk.

Ezer és ezer tüzes cső okádta a vasat, a föld rengett, népek pusztultak, országok sorsa dőlt el: ők nyolcan csak az ő ágyújukat látták, szolgálták, becézték, féltették. Az életük összeforrott az érzéketlennek látszó anyaggal, amely rettentő erejével védte őket az ellenség halálos dühe ellen.

S az emberből, állatokból s a bronzgépéből összekovácsolt testből időnként levált egy szerv: hol egy ember, hol az okos szemű vontató állatok egyike. A megmaradtak fájdalmas szívvel búcsút vettek távozó társuktól. Eltakarították tisztességgel, s aztán kitörölték a szemükből a könnyet s összeszorított foguk közül így vigasztalták egymást:

— De az ágyúnk megmaradt!

Hónapok mulva az 5-ik ágyú régi szolgálói közül csak Czira Gergely irányító tüzér, és Lakos Péter hajtó tüzér éltek még, meg Éliás, a csillagos homlokú, komoly szemű vontató ló.

Ettől az időtől kezdve ők hárman úgy érezték, hogy szorosabban egymáshoz tartoznak. Pihenők idején, csaták után összejöttek. Czira Gergely ilyenkor leszállt az ágyú üléséből s odament Lakos Péterhez, aki az Éliás tomporát veregetve már várta őt. Kezet fogtak.

— Nincs baj? — kérdezte Gergely.

— Nincs — felelte Péter.

— Az ágyúnk se kapott treffert? — kérdezte aztán megint Péter.

— Csak a numero kettőst vitték el.

— Új ember? — érdeklődött Péter.

— Új — felelte Gergely.

Hallgattak egy kicsit, aztán pipára gyújtottak. Éliás is ott állt ilyen-

kor mellettük s az ínyét felhúzva feléjük hízelkedett. Gergely kenyeret tett a tenyerére s megkínálta vele a lovat.

— Mi bírjuk leginkább — mondta Péter.

— Ha a jó Isten úgy akarja, s elkergettük ezeket a gyujtogatokat — mondta Gergely megvető kézlegyintéssel az oroszok felé mutatva —, együtt is megyünk haza.

— Sülybe — mondta Péter.

— Szelére — mondta Gergely.

Arrafelé fordult a szemük, ahol a szürke galíciai égbolt összeér a hegyekkel: arra fekszik Süly és Szele. Sokáig néztek arrafelé. A gyöngyszínű hideg égboltozat összefolyt a ködben úszó havas hegyormokkal.

— Még az ég se olyan, mint otthon — dörmögte Péter.

— Még a varjak is másképen röpülnek itt — sóhajtotta Gergely. Alldogáltak, gondolkodtak s Czira Gergely emlékében egyszerre csak ott állt Szele: a hosszú utca az ákácokkal, a templom, aztán azontúl a Gazdi Tamás háza s ezután az ő szép világoskékszínűre festett háza, lócaival a kapu előtt, azon pedig Boris, a felesége. Lakos Péter meg a sülyi utcát látta maga előtt, meg meg az udvarát és a Marist, amint a gyerek kezét fogja, s járnit tanítja.

Mert az azonnapi postán jött a hír, hogy „járni tanul mán a gyerek, kedves párom, kár, hogy nem látod“.

Hát látja azért ő innen is, meg a Gergely is látja a feleségét, a Borist, innen a nagy távoból.

Igy elmélkedtek pihenők idején. Akkor vezényszó hallatszott, „P“

— Másik raszton még megint elgyüvök — mondta Gergely s elugrott az ágyúja felé. Péter is felült az Éliásra s többi ember és lovak is glédába álltak s a Péterék ágyúja besorakozott az ágyúk megszámlálhatatlan seregébe, s az ágyúk, lovak és emberek rengetege megindult, hogy végére érjen küzdelmekkel teli útjának.

Most nehezebb idők következtek. A csata egyre több lett, a pihenők meg kevesebb. Élelem is ritkábban jutott, néha napokig koplaltak. Csak az ötödik ágyú nem szenvedett hiányt. Kocsiszámra érkezett a munició s a gyönyörű sárga cső éhesen nyelte magába a gyilkos granátokat s veszett dühvel röpítette az ellenség közé. Az oldala kitüzesedett, a kerekei nyögve reszkettek a tomboló tüzet okádó test súlya alatt, s az emberek izgalomtól megmerevedett arccal szolgáltak körülötte.

Czira Gergely kipirosodva, verejtéktől gyöngyöző homlokkal irányította az ágyúját. Sasszemével kikereste az ellenség legelrejtettebb fedezékét, beirányította a csövet, aztán elégedett arccal így kiáltott:

— No most! Ijessz rájuk!

Az ágyú elbődült s a lövedék sivitva röpült a puskaportól sűrű levegőn keresztül az ellenség felé.

Igy folyt heteken keresztül.

Lakos Péter ebben az időben keveset beszélt Gergellyel. A lovak a mozdonyokkal néhány száz lépéssel az ágyúk háta mögött rejtőztek s Péter Éliás mellett állva figyelte a csata menetét. A kezéből ernyőt csinált a szeme elé s úgy nézte az ágyúját, meg a Gergelyt.

Néha, mikor közvetlenül a közelükben vágott le az ellenséges gránát, s utána szanitécek rohantak arrafelé, hordággal a kezükben, megdobbant a szíve:

— Csak nem a Gergely? — mondta magának —, aztán, mikor a földije nyúlánk alakja megint feltűnt a füstfelhő közepette, megkönnyebbülten sóhajtott:

— Vigyáz arra a mi ágyunk!

Egyik nap mégis, majd hogy baj nem történt.

Az oroszok áttörték a vonalat s zölde ruhájukban, mintha óriási szöcskék özönlenének a tarlókon keresztül, a Gergelyeknek rontottak.

Péter felült az Éliásra, hogy jobban lássa a következőket.

Az ágyúk eszeveszett dühvel söpörték az oroszokat. Czira Gergely ágyúja utcákat hasított a tengernyi ellenség testébe, mégis néhány perc múlva a nyakukban volt a sok ordító orosz.

Péter elrikkantotta magát s odakiáltotta az ötödik ágyúhoz tartozó két hajtó tüzérnek:

— Hej, emberek, ne hagyjuk az ágyúnkat!

Vezényszó hangzott el s az üteg mozdonyai vágtatva röptek, hogy az ágyúkat kiragadják az ellenség kezéből.

Lakos Péter az Éliás hátán az élén vágtatott. Mire odaértek, az ágyúk körül ember ember ellen folyt a harc.

Czira Gergely egy hórihorgas orrosszal birkózott éppen, mikor Péter odaért.

— Itt vagyunk Gergő! — ordította dühtől pirosan Péter, s az ostorával a szeme közé vágott az átkozódó oroszoknak, aki vérbeborult arccal eltántorodott az útból. Egy szempillantás múlva az ötödik ágyú lafettája be volt akasztva a mozdony horgonyába s a hat ló, Éliással az élén, vágtatva menekült az utánuk lövöldöző oroszok elől.

Egy negyedóra múlva a segítségre érkező csapatok mögött megálltak.

Az üteg elveszett, de az ötödik ágyú, a nyolc ember, meg a hat ló megmenekült.

Másnap új ütegbe osztották be őket, s Lakos Péter, meg Czira Gergely medáliát kaptak a mellükre . . .

Ez az élményük még bensőbbé tette a barátságukat.

Néhány hét telt el, míg újra tűzvonalba kerültek s ezt az időt egy tiszta, nyugalmas lengyel falucskában töltötték.

A csendes élet, a falusi nép, a házidolgukat végző asszonyok, a porban viháncoló gyerekek látása, az esti harangszó, megint az otthon hagyott életüket hozta az eszükbe.

Estefelé a falu szélén folydogáló patak mellé telepedtek a pázsitra s tüzet gyújtottak. Mikor aztán egészen besötétedett, olyan volt, mintha a falujuk határában éjjeleznének. A göncölszekere ott ragyogott a fejük fölött, a rét felől szénaboglya illatát lebbentette feléjük a szellő, a faluban kutyák ugattak, néha lovak nyerítettek.

Pipázgatva üldögéltek órákhosszat.

Egyszer megszólalt Péter:

— Régóta nem jött hír hazulról. Attól félek, baj ért valakit.

Gergely nyugtatni akarta:

— Mán hogy érné baj őket. Hamarabb talál az meg minket. Nem tudom, de nem bízok többé az ágyúnkba. Eddig csak vigyázott ránk, de úgy érzem, hogy elfogyott a szerencséje. Az utolsó napon nagyon sűrűn estek köréje a gránátok . . .

— Én meg úgy gondolom, hogy baj van otthon, mert már vagy hat

hete nem írt az asszony — mondta ismét Péter s megráncosodott a homloka.

Rossz érzés bántotta őket.

Másnap reggel megjött a parancs az indulásra.

Felszerszámozták a lovakat, befogtak, a hajtó tüzekek a lovak mellett állva, az ágyús tüzekek az ágyújuk körül szorgoskodva várták a vezényszót.

Ekkor az utolsó percben jött a faluból a manipuláns altiszt, táskával a hóna alatt.

— Hozza a postát — mondták örvendezve a katonák.

Épp hogy a kezébe vette mindegyik a maga rózsaszínű lapját, amikor a kapitány az üteg előtt magasra emelte a kardját:

— Lóra, lépést, in-dulj!

Az üteg elindult.

Künn az országúton, mikor már meg volt engedve a kényelmesebb ülés, elővették a levelezőlapjukat.

Czira Gergely megkönnyebbülten olvasta a Boris kártyáját.

— Tudatom veled, kedves párom, hogy mindnyájan egészségesek vagyunk.

Megnyugodva a blúza zsebébe csusztatta a lapot, aztán előre felé sietett a Péter felé, aki az Éliás nyergében ülve, innen hátulról láthatólag is, nagynehezen betűzte a maga levelét. A feje besüllyedt a két váll közé, amint a hírhozó kártya fölé hajolt.

Egyszerre csak hátra fordult a nyergében: nagy zavar ült az arcán, szólni akart valamit. Gergely arrafelé hajolt, hogy jobban értse.

— Igazságom volt tennap. Meghalt a Maris — ezt kiáltotta vissza, aztán megfordult, a feje megint eltűnt a két váll közé, nagy teste szinte ráborult az Éliás nyakára...

A tüzezred gyors lépésben, mint egy mozgásba jött, megállíthatatlan gép, előre felé sietett a poros lengyel országúton. Az ágyúk kereke kemény, ütemes zakatolással nyelte a kilométereket, a lovak prüszkölve feküdtek bele az istrángba. Előlről, messze előlről, az első ágyúk egyikéről, ahol újoncok közeledtek első csatájuk felé, nótát hozott hátrafelé a szél:

Fújja a szél, fújja
Hazafelé fújja...

Az ötödik ágyú legénysége komoran maga elé nézve gubbasztott az ülésén.

Péttert sajnálták, akinek meghalt a felesége. A maguk asszonyára gondoltak. Hátha az is meghalt azóta.

A lovak lába tompán dübörgött idegen ország földjén, néha megcsörrentek a szerszámok, az acéltengelyek sírva cipelték nehéz terhüket.

Elülről, hol erősebben, hal elhalkulva egyre hallatszott a nóta:

Fújja a szél, fújja
Hazafelé fújja...

Péter órákhosszat mozdulás nélkül ült a nyergében. Mélyen előre hajolva ült. A háta mögöttiek úgy látták, mintha nem is volna fej a nyakán. Csak az Éliás feje csillant meg némelykor, amint lobogó sörényét magasra emelve, beleprüszkolt a párás reggeli levegőbe.

Órák múlva rövid pihenőre megálltak.

Gergely fölkereste Pétert. A lova oldalához támasztva a hátát mozdatlanul maga elé nézve állott a helyén. Kezet fogtak.

— Olyan egy asszony vót az, hogy nem vót párja a faluban. Hűséges asszony vót, dolgos vót, jó anyja vót a gyerekeknek — mondta maga elé Péter.

Gergely nagy részvéttel a Péter vállára fektette a kezét.

— Sohse tudja az ember, mire virrad — mondta, hogy nyugtassa.

— Bizon nem tudja az ember.

— Így vót elrendelve, Péter — mondta ismét Gergely s törte a fejét, hogy mit mondjon vigasztalásul.

— Így vót...

Hallgattak. Aztán megint Péter szólalt meg:

— Csak a gyerekekkel tudnám, hogy mi lesz — nyögte s nehéz gond tükrözött a szemében.

— Az én feleségem majd gondját viselné, csak közelebb lenne hozzá — óhajtotta Gergely.

Keresték a szót, csak nem találták. Péter lemondóan intett a kezével:

— Hát így vót elrendelve...

Megrázta a pajtása kezét, aztán megfordult s igazítani kezdte az istrángot.

Megint elindult az üteg.

Mest már esteledett. Észak felé pirosodott az ég. Falvak égtek. Messziről tompa dübörgés, morajlás hallatszott. Mellettük lovasság vonult előre gyors, rövid vágásban. Ők is parancsot kaptak, hogy most már ügetve vonuljanak előre. A lovak nekifeküdtek a hámnak s az ágyúk nagy zökkenésekkel gurultak a hepehupás úton. Az ötödik ágyú legénysége összenézett:

— Holnap csata lesz — mondták egymásnak s az ágyújukra esett a tekintetük.

Ettől kezdve megfélekedtek mindenről, csak a holnapra gondoltak.

Egyre izgatottabban néztek előre a tüzek felé, s mint ilyen alkalomkor mindig, valami különös keménység ült ki az arcukra.

— Az öregünk holnap megint munkába fog — dörmögték az ágyújukra sandítva s gonosz mosoly villant meg a szemükben.

Gergely magába merülten hallgatta a pajtásai beszédét. Valami fulasztó nyomást érzett a mellében. A tegnapi szavai jutottak az eszébe.

— Úgy érzem, elfogyott a szerencséje...

Vizsgáló tekintettel végignézett az ágyúján. Semmi változás nem látzott rajta. Az erős bronzsúly szilárdan feküdt tengelyágyában.

Komoran maga elé nézve hallgatta az ügető lovak, a gördülő kerekek ütemes, robogó lármaját.

S a mindig egyforma hangok közül mintha mind tisztábban, élénkebben hallatszottak volna ezek a szavak:

— El-fo-gyott a sze-ren-esé-je...

Belekábult. Alig várta, hogy megálljanak.

Egy leégett falu utcájában álltak meg. Az üszkös falak közé hullott gerendák parazsa közül halvány világosság szüremlett ki a hosszú sorban veszteglő ágyúk, lovak, emberek közé.

A sötétségből időnkint fénylő szuronyú katonák jöttek elő. Járőrök. A tüzérek mellett előre siettek.

— Hej, te! Merre van az ellenség? — kérdezte Gergely az egyik előhaladó gyalogostól.

— Kis félóránnyira, amott a töltésen túl — felelte a sötétből egy hang.

— Tehát reggel kezdődik — gondolta Gergely.

Leszállt az üléséből s a sáros úton előresietett.

Elől az első pár ló mellett valaki pipára gyújtott. Gergely egész közel ment a sötétben álló alakhoz, s megállt előtte.

A sötétben pipázó katona megszólalt:

— Te vagy az, Gergő?

— Én vagyok, Péter.

— Reggel csata lesz...

— Tudom...

Hallgattak egy ideig.

A sötétségből egy nagy, fekete lófej tolakodott kettejük közé s halk nyihogással Gergely vállához dörzsölte az orrát.

— Éliás, szegény pára, — mondta Gergely s megtapogatta a ló karcsú nyakát. — Meg leszünk-e holnap így, hármásban?

Éliás megcsörgette a zabláját.

— Majd csak kiségit megint bennünket az ötödik ágyú. Ha meg nem, csak egyszer halunk meg — szolt Péter csendes nyugalommal.

— Tán mégse fogyott el a szerencsénk — mondta Gergely bizalomra kapva.

Elől néhány recsegő sortűz verte föl egyszerre a nagy csendet.

— Pattogatják mán a kapszlikat — kiáltotta egy gúnyos hang a tüzérek közül.

Péter és Gergely kezét fogtak.

— Oszt holnap, ha vége lesz, megint megkereslek — búcsúzott Gergely s erősen megszorította Péter kezét.

Aztán elindult, de néhány lépés után megállt s visszafordult.

— Csak azt akartam még mondani, — kezdte kissé szégyenlősen, tenyerével az Éliás hátát simogatva —, ha valami baj érne, a blúzom zsebiből vedd ki az órám, meg a gyűrűm, oszt vidd el a Borisnak és mondd neki, hogy emlékebe küldöm őket...

*

Egy orosz mozsárgránát másnap telibe találta az ötödik ágyút. A kerekei szerte repültek s a csupasz bronzcső derékban meggörcbült, ellapítva a hátán feküdt, mint egy eltaposott rettentő nagy hernyó!

Czira Gergelyt a lafettára borulva találták. A két karja görcsös szorítással a hideg acél köré kulcsolódott. Alig bírták lefejtetni róla.

Az ötödik ágyú legénysége szorosan egymáshoz símulva ott állott fölöttük.

Komor arccal, csodálkozó szemmel nézték a földre tepert érctütemet és leghűségesebb szolgáját, Czira Gergelyt.

— Szegény pajtásom, jól érezted, hogy mi vár rád — mondta halkan, résztvétől megcsukló hangon Péter. Aztán lehajolt a barátjához, nézte, figyelte az arcát, de már nem volt élet benne.

Akkor fölegyenesedett, levette a sipkát a fejről s a barátjára szegezve a szemét, csendes búcsúzással így szólt:

— Úgy lesz, Gergő, ahogy parancsoltad. Nem felejttem el, amit rámbíztál.

Még aznap este, mikor elcsöndesedtek az ágyúk, eltemették Gergelyt.

Az ötödik ágyú a népek csatájában elvégezte a maga feladatát...

Péter, meg a többi legénység a lovakkal együtt új beosztást kapott. De az új ágyú mellett idegenül ödöngtek, nem dolgoztak a régi kedvvel. Nagyon érezték a hiányát annak, aki annyi csatán keresztül védelmezte, bátorította, testvérekké kovácsolta őket. Széjjel is szóródtak csakhamar. Egy nehéz csatában Péter is golyót kapott combjába. Kórházba vitték, majd vonatra tették s elindították hazafelé.

Mikor a sebesültszállító vonat éles füttventéssel megmozdult s kifelé kezdtek robogni az idegen országból, Péter megkönnyebbült szívvel sóhajtott egyet:

— Jó is, hogy mehetek már — gondolta. — Ugyan mi lehet a gyerekekkel. Mit is kezdjek velem, szegény anyátlan pulyámmal...

Aztán a Maris jutott az eszébe:

— Rendes, jó asszony vót, minék is hagyott el bennünket... — Keserűség fojtogatta a torkát s elborult szemmel nézett kifelé a vonat ablakán. Aztán megint a gyerekre gondolt. — Jár mán, tán beszél is mán. — Elmosolyodott s bizakodóbb lett a tekintete. A blúza zsebébe nyúlt, hogy kivége a pipáját. Valami kemény tárgyba ütődött a keze. Kivette, lassan szétbontogatta a papirost, amibe takarva volt a tenyerére fektette a Gergő óráját és a gyűrűt.

— Az meg itt vesztette el a párját — ötlött az eszébe. — Bánat ér mindenkit ebbe a szomorú világba.

Kicsit megnyugodott s megpróbálta maga elé képzelni a háza táját. Csodálatos világossággal ott állott előtte minden: az udvar, az eperfa, alatta a gyerek..., totyog mán..., az istálló, a két lova..., jó két ló az... Öröm lesz otthon, amikor majd úgy hirtelen beállít...

Elmosolyodott s a vasuti pad támlájára hajtotta a fejét.

Egyre távolabb esett tőle Galícia.

*

Estefelé érkezett meg Sülybe.

A lábát húzta még egy kicsit, de ha erősebben támaszkodott a botjára, nem látszott a bicegése. A mellét kifeszítette, a medália ott fénylett a szíve fölött, a bajuszát még Pesten kisodorintotta a borbély, a kuba-szivar hosszú fehér szipkába tűzve ott füstölgött a foga között.

Nyár volt, a nap pirosra dagadt arccal épp most süllyedt a kálomista templom teteje mögé, kövérre hízott körtékkal, édes létől duzzadó barackkal voltak tele a fák, az úton szagos szénásszekerek siettek hazafelé, a gyerekek fakardokkal a kezükben visítózva hadakoztak a sövények mentén, némelyik helyen vacsora utáni pihenőre már kiült a gazda a portája előtti padkára.

— Nini, a Lakos Péter! — mondták a kinnülők s örvendezve paroláztak véle.

Kérdezték, barátságosan símogatták a tekintetükkel, a medáliát is meglátták és megbecsülés érzett a hangjukon.

Jól esett neki a szíves fogadtatás és egyre mosolygósabb, derüesebb lett az arca. Most már gyorsabb léptekkel igyekezett hazafelé.

A templom mellett elhaladva egyszerre szemébe tűnt a háza. A kapu előtt egy töpörödött kicsi öregasszony állott, akinek egy kis gyerek kapaszkodott a kötényébe. Az édesanyja volt, meg a fia.

— Uram, Jézus, hát te vagy az? — sikoltotta az anyja.

Péter megölelte a kicsi öregasszonyt, aztán lehajolt a gyerekekhez.

— Hát tudod-e, ki vagyok? — kérdezte s majd elnyelte a szemével a gyereket.

Az tágra nyitott kék szemével komolyan bámulta a föléje hajoló nagy idegen embert.

— A Maris fia — mondta Péter s ölébe kapva a gyereket, csókot cuppantott az arcára.

— Szakasztott a mása — szipogott az öregasszony. — Mért, hogy nem érhetted meg, hogy mégegyszer lászon. Pedig hogy várt rád sokszor az esti vonatnál... Szegényke, áldozó csütörtökön volt esztendeje, hogy eltemettük.

Péter arca elkomorodott. Egy pillanatra megvillant az emlékében az a kép, mikor azon a ködös reggelen a lova hátán ülve kibetűzte a szomorú hírt. Egy szempillantásnyi időre megint ott érezte magát az ötödik ágyú mellett, abban a rettentő, mindent elsodró előrerohanásban s újra átélte azt a tehetetlen, kínzó fájdalmat, ami akkor belenyilallott a szívébe.

Levette a sipkáját a fejéről, letörölte a verejtéket a homlokáról.

Fölnézett az égre.

A gólya kiterjesztett szárnyakkal akkor tért haza utolsó estéli útjáról s a fészükben ülő gólyafiak a szárnyukkal csapdosva, az öreg madár felé nyujtogatták a nyakukat.

Péter arca megenyhült. Édesanyja vállára tette a kezét s csöndes hangon ezt mondta:

— Megtanultam megnyugodni az Isten akaratjában, édes anyám...

Másnap körüljárták a kis gazdaságot. Az öregasszony ott tipegett mellette, ő meg a gyereket vezette a kezénél fogva.

— Lyukas a nadrágod, kisfiam, — nevette Péter a gyereket s rápacsolt a gyerekek a nadrágból kilátszó egészséges húscskájára.

— Bizony lyukas... Nem igen látok már a varráshoz, — mentegetődzött az öregasszony. — Anyátlan a gyerek, én meg már öreg vagyok. Gazda se vót, asszony se vót, csuda, hogy ennyire is vagyunk.

Péter fejét csóválva nézte a gazdaságát. A szénásszekere ott állott az udvar közepén, egyik kerekén hiányzott az abroncs, a kisudvar mögött kidőlt a palánk, a kamra előtt egymásra hányva, berozsdásodva, elkorhadva heverték a gazdasági szerszámok.

— Hát bizony, hiányzott itt a gazda — dünnyögte Péter, oszt megint körülnézett az udvarban, mintha keresett volna valamit.

— A libákat, meg a tyúkokat igen lopkodták a tolvajok, hát el kellett adni őket — világosította fel az öregasszony s aggódva vizsgálta a fia arcát, hogy haragszik-e?

De Péter nem haragudott.

— Hát bizony, hiányzik itt az asszony! — mondta csöndesen s az édesanyja vállára tette a kezét.

Hallgattak egy kicsit. Akkor az anyja szólalt meg óvatosan, tapogatózva:

— Üzengettek már többen is. A Gubacsi Zsófinak is elesett az ura, oszt a testvérivel kérdeztette, hogy mikor jössz már haza, a Tót Eszter meg itt is járt nemrég. Avval az ürüggyel jött, hogy füttyülőt hozott a gyerekeknek...

Péter egyenesre húzta a derekát, nevetett:

— Nó, majd csak inkább én választok közülük...

Künt a szemébe húzta a sipkáját s bement az istállóba. Ott fölverte a szalmán horkoló béresgyereket s keféf fogva a kezébe, nekiesett a lovainak.

Rövid idő múlva térdig állt a friss alomban a két ló s a szőrük parádés fényességgel tündöklött.

— Ilyen legyen a katona lova, hallod-e héj — szólt oda úgy félvállról a bámész gyerekeknek, s szeretettel végigsimította egyenkint a prűszkölő lovak nyakát.

Megkönnyebbülten, szinte jókedvűen jött ki az istállóból. Egy régi rekruta nóta jutott az eszébe. Félhangosan dúdolni kezdte s a nóta taktusára lépkedve bicegés nélkül ment a belső ház felé.

Másnap egész nap a ház körül veszkődött. Fúrt, faragott, kopácsolt, fűrészelt. Délután a szomszéd kerékgyártómesterrel tanácskozott, akinek a szekereket kellett rendbehozni. Estére mintha megfiatalodott volna a ház képe.

Itthon volt a gazda.

Másnap kora reggel befogott a könnyű szekérébe. A lovak szőre csillogott a reggeli napsütésben, a sörényükbe szalmát font még az este s ha a két ló megrázta a fejét, a sárga szalmafonat úgy ragyogott, mint az arany.

— Egy kis dógom van Szelén — mondta az anyjának s nekiindult az országútnak.

A két ló megpihentén, jóllakottan, ficáncoló ügetéssel vitte a könnyű kocsit az ákácokkal beszegett országúton. Az égen gömbölyűre hízott báránýfelhők úsztak, a sárga tarlókon hosszú sorban pihentek a magtól súlyos keresztek.

Péter szomjas szemmel forgatta a fejét körül a látóhatáron, mintha mindent egyszerre akarna látni.

Megcsöndesítette a lovak futását s a gyeplőt lazábbra eresztve pipára gyujtott.

A lovak lépése nem hallatszott az országút porában, nagy csönd volt, csak a pacsirták éneke hallatszott a magas égből.

— De jó csöndes világ van itt — mondta halkan maga elé Péter s egyszerre megint nagy erővel érezte, hogy itthon van.

Hagyta a lovakat s elgondolkodva belenézett az aranyosan vibráló reggeli levegőbe.

— Úgy vót megírva, hogy én hazagyüvök, a Gergő meg ottmarad — ötlött az eszébe.

A blúza zsebébe nyúlt, kivette az ezüst órát, meg a gyűrűt és sokáig forgatta a kezében.

Az útmenti ákácok gömbölyű koronái között egyszerre kivilágított egy pirosfedelű templom tornya.

Péter magára eszmélt. A lovakat újra ügetésre nógatta. Kis félóra múlva a Czira Gergelyék nyitott kapuján befordult az udvarukba.

A kocsiörgésre pirosarcú, mosolygós menyecske ugrott elő a konyhaajtóból.

— A Lakos Péter! — kiáltotta elcsodálkozva.

— Én vagyok, Boris. Tegnapelőtt értem haza Galiciából. Azaz, hogy nem egész egyenest onnan, mert közbe megálltam egy kicsit pihenni a kórházban...

Bementek a szobába.

Boris sajnálkozva végignézett a Péter lábán.

— Meglútték magát is?

— Kicsit.

Boris elkomolyodott, a szeme megtelt könnyel.

— A Gergő meg ott maradt.

— Kinek ott maradt valakije, kinek meg itthon költözött el valakije. Senki se tudja, mire virrad másnapra. Ezt tanítja a háború — mondta Péter nyugtatólag, aztán a blúza zsebébe nyúlt és elővette a Gergő emlékeit s odatette Boris elé az asztalra:

— Azt mondta szegény pajtásom, adjam át ezeket neked. Emlékbe küldi őket. Hűséges párod volt, Boris, utolsó estéjén is rád gondolt, Isten nyugtassa szegényt.

Boris ráborult az asztalra az óra, meg a gyűrű fölé s fájdalmas zokogás bűgött föl a melléből.

Péter csöndes részvétellel nézte a síró asszonyt. Vigasztalni akarta előbb, de aztán inkább várt, míg megcsöndesedik. Pipára gyujtott tehát s a füstön keresztül nézte az asszony sűrű fekete haját, fehér nyakát, az asztalra boruló izmos két karját.

Mikor aztán az asszony megnyugodott kissé, Péter kezdte a beszédet:

— Mert, hogy én is épp olyan bajba vagyok, mint te. Téged az urad hagyott el, engem meg a Maris hagyott magamra a kis árvámmal...

Boris letörölte a könnyet a szeméről, acélkék, erős tekintete találkozott a Péterével.

— Egyformán mérte ki az Ūristen mindkettőnk számára a keresztet — suttogta halkán, nyugodtabban.

— Erőt is ad az Ūristen, hogy elviseljük — mondta bizakodva Péter s ekkor lassan, de egyre erősebben ugyanaz a jóérzés fogta el, mint amely egy órával ezelőtt a napsütötte országúton oly egyszerre ellepte a lelkét.

Kicsit elmosolyodott s tréfásan rávert az asztalra:

— Hát milyen gazdasszony vagy te, Boris, hogy borral se kínálsd a vendégedet?

Boris pironkodva kifutott s korsóval, pohárral a kezében került vissza a szobába. Bort töltött a pohárba.

Péter nevetett:

— Magamba nem iszok, ha nem koccintasz velem.

Koccintottak.

— Isten éltesen, Boris!

— Isten éltesse!

Elfogódottan, komolyan álltak szembe egymással...

— Holnapután vásár lesz nálatok. Átgyűvök én is, oszt hazamenet

betérek hozzád — mondta kérdő tekintettel Péter. — Tán a gyereket is elhozom magammal.

Az asszony elpirult egy kissé s halkán válaszolta:

— Szívesen látom magukat...

A vásár után megint megállt Péter kocsija az özvegyasszony udvarában.

Boris örvendező arccal futott elibük s a gyereket a két karja közé kapva, esőket nyomott az orcájára.

Az öregasszony is lekászolódt a kocsi hátuljából s a fiával együtt ballagott a belső ház felé.

Boris elől szaladt a gyerekekkel...

— De nagy legényke vagy, kis fiam, — gügyögte ölelgetve az apróságot s kalácsot nyomott a kezébe.

Péter kedvtelven nézte őket:

— De jól áll a kezedbe az a gyerek — mondta s hamiskásan a szeme közé villantott az asszonynak.

Nagy barátkozással telt el a délután.

Búcsúzáskor így szólt az asszonyhoz Péter:

— Most már úgy illik, hogy te is eljössz egyszer mihozzánk!

— Elmegyek, ha szívesen látnak — felelte pironkodva az asszony:

S néhány nap múlva útnak indult özvegy Czira Gergelyné, hogy megnézze az ura pajtásának, Lakos Péternek a házatáját...

Az öregasszony a hátsó ülésben üldögélt, a fiatal pár meg egymás mellett a lovak mögött.

Csöndesen, elfogódottan ültek egymás mellett.

A lovak vidám ügetéssel vitték a könnyű kocsit, az ákácfa gyors iramban tűntek el mögöttük, derűs, ragyogó reggel volt, olyan nyári reggel, mikor nem hiszi el az ember, hogy ősz is lesz még valaha.

Péter jókedvűen pattintott az ostorával, a lovak megugorva, még gyorsabb ügetésbe fogtak.

Az asszony ijedten a férfi karjába kapaszkodott.

— Ne siessen mán az Istenért.

Péter nevetett, jól esett neki az asszony kezének érintése.

Meglassította a lovak futását.

Arra a helyre értek, ahol a multkor a pacsirták olyan szépen énekeltek.

Péter odaadta a lovaknak a gyeplőt s a balkezelével megkereste az asszony kezét. Megtalálta s a két kéz hosszú, erős szorítással egybekapcsolódott.

— Eljössz-e hozzám feleségül, Boris? — kérdezte halkán Péter.

Az asszony közelebb símult hozzá s a szemét lesütve lassan bólintott a fejével.

Az arany napsugarakkal átszőtt égbolt zengett a pacsirták énekétől s a gyümölcsöt érlelő nyár életet adó roppant melegével ráborult a teremni vágyó földre.

Kortsák Jenő.

TAVASZI TÓCSAK.

I.

Szeretem, ha kikelet nyiltán
 Vizektől csillan meg a rétség,
 Szeretem a tavaszi tócsák
 Csodálatos mély tükrözését.

Szeretem az útszéli árkot,
 Ha megtelik vízzel színültig,
 S tükrében a fakadó fűzfák
 Zilált rajzának árnya fürdik.

Fejét ezernyi zsenge fűszál
 Kiváncsian kidugja körben,
 A vízre hajló asszu nád is
 Megéled a varázs-tükrőben.

Sötétebb lenn egy árnyalattal
 S mélyebb a mennybolt tiszta kékje ...
 Hát amikor felhők tolongnak,
 Fent és alant, a nyájas égre!

Fenn a magasban tán csak áldott,
 Esőt ígérő felleg úszik;
 De lenn a vízben füstokádó
 Sárkány gomolygó teste kúszik.

S míg fenn az ég tavaszi kékjén
 A barnaszárnyú felleg átszáll,
 Remegni kezd a víztükrőben
 A fű, a fűz s a gyenge nádszál.

II.

Lelkem, te kis tó, kebleden
 Csak partodat tükrözgeted;
 De átfogod csodáival
 A rád hajló egész eget.

Vargha Gyula.

EZÜST KOPORSÓ.

A Szirontayak Töhötömtől származtatták magukat. Leányágon állítólag rokonságban voltak a castiliai házzal és a Jagellókkal. Ezt emlegette is Szirontay György, ha ugyanazon héten már harmadszor került az asztalra paprikás krumpli.

— Ha meggondolom, hogy csak Töhötöm ősem gyámoltalanságán múlt, hogy ma nem én ülök Magyarország trónján s csak véletlen, hogy nem válogathatok a spanyol és lengyel korona között...

A mondatot sohasem fejezte be. Dühösen maga elé húzta a tálát s elkeseredését belefojtotta a paprikás krumplibá. Fánika nagysága ilyenkor szemrehányón tekintett rá s rosszalólag intett Johann felé, ki szertartásos komolysággal állott kopott libériájában az ajtó mellett. A libériát csak pár perccel ezelőtt váltotta magára a szakácsjakli helyett, mert amellet, hogy gondozta a kétszázöles kertet, szakács és komornyik is volt, de az ösztövérv lovacsát is ő hajtotta, még pedig ugyanolyan imponáló merevséggel, mint amikor még a címeres landauer bakjáról kormányozta a két pedigrés lipicait. Ezt Fánika nagysága kívánta így, ki még a romokon is megőrizte a formákat.

Pedig ez mind nehezebb volt, mert egyre szűkebbre szorult a keret. Természetesen elsőbb is az asztalon látszott meg a kényszerű takarékoság s mind ritkábbá váltak a húsos napok. Hogy ezeken is miből telt mészárosra, az örök rejtély marad. Abból a csekélyke bérből bizonyosan nem, amit a parasztok fizettek a park árendájáért. A kastélyt és a kertet ugyanis nem lehetett eladni, különben már nem lenne az övék, amiképen elűszott a többi tízezer holdas latifundium, mely egykor a Szirontayakat vallotta urának. Fánikának ugyan volt valami csekélyke évjáradéka, de azt minden elsején Gyuri vette fel, ki a városban jogászokodott. Amit lehetett, már eladtak. Ha néha-néha egy-egy megszokott, még véletlenül megmaradt értékesebb bútordarab ismét hiányzott s György úr kérdőleg tekintett Fánikára, elég volt magyarázatnak annyi, hogy Gyurinak ruha kellett. Esetleg a főispánék zsúrjára kellett mennie, most volt a megyebál, vagy valami jogászmuri. Ezek olyan okok voltak, melyek előtt okos embernek meg kellett hajolni. Mert hisz világos, hogy Gyurinak nevéhez méltóan kell élnie (havi egyszáz koronából), de különben is csak befektetés, mely meghozza majd a gyümölcsét. És itt mindenkor valami fényes házasságra gondoltak, amely majd visszaadja a nagy név régi ragyogását.

Ennek a manővernek Fánika volt az intézője. György úr nem igen törődött vele, de nem is nagyon bízott benne. Annak idején az ő szülei is az ő házasságától várták a megújodást s benne is csalódtak, mert eze-gény leányt vett el. Fánika ugyan azt állítja, hogy Gyuri okosabb. Ő ész-szel fog házasodni, nem hagyja dirigálni a szívét, mert az a bolondos izomtömegecske nem sokat ért a pénzásiakhoz s igen balul kiűtő tanácsokat szokott osztogatni.

Még ha lenne is valami belőle, ő már úgysem éri meg. A Szirontayak rendszeren hatvan évet éltek s így neki még van vagy két esztendeje. Azalatt csak el lesz valahogy lyukas csizmában is. Fánika más, ő még fiatal, alig negyvennyolc éves, ő még élvezheti majd munkája eredményét. S ő tudja is, mit csinál. Saját kárán tanulta meg, hogy nem szabad a szívre hallgatni. Még anno dacumal, mikor még a negyvennyolcból három X-e hiányzott, ő is egyik adutja volt az édesapjának. Az ő férjhezmenetele is megállíthatta volna még a rohanó romlást. De ő belehabarodott bizonyos Kovács János inzsellerbe, a homoki ispánfiúba. A vakmerő legénynek pedig volt annyi bátorsága, hogy szerelemmel viszonzza a kisasszony szeszélyét, sőt — horribile — meg is kérte annak rendje és módja szerint. Szirontay Tamás úr azonban kioktatta arra nézve, mily szédületes szakadék tátong a Szirontayak és a Kovácsok között, melynek áthidalására ép ésszel gondolni sem lehet. Megbocsátották neki vakmerőségét, mert nem tudta, mit cselekszik.

Kovács János akkor összeszedte magát s kiment Amerikába. Fánika pedig kijelentette, hogy nem megy férjhez soha. Fogadását nem volt nehéz megtartania, mert a kérők nem igen jelentkeztek. Unalmában aztán a családi levéltár rendezésébe fogott, amivel nagy akaraterejének adta tanujelét, mert nyolc század minden rend nélkül összehalmozott, egymáshányt s ki tudja, hányszor felforgatott scriptumaiba rendet hozni nem volt ám kicsiny feladat. A molyette foliánsok, penészes kutyabőrök, egérrágta pergamenek között akadt rá Szirontay Ágnes érdekes históriájára.

Ágnes leányasszony sorsa hasonlatos volt az övéhez. Őt se akarták szíve választottjához adni a gögős szülők, de egy rangos-módos, igaz, hogy csúf-is-vén-is nemes úrhoz akarták hozzáláncolni egész életére. Az apának akkoriban döntő hatalma volt a családtagok sorsa felett, azzal nem lehetett szembeszállni. Ágnes nem is próbálta ezt meg, hanem úgy oldotta meg a nagy csomót, hogy beleugrott az Aranyosba. A lakzira összegyülekezett atyafiság ott maradt a temetésre s a hét nap óta süttőfőzött delikátokat elfogyasztatták a halotti toron. A sok ezüst marhából pedig, ami az Ágnes móríngjának volt szánva, öntetett Szirontay Simon egy remekműves koporsót s abban temettette el szüzi koszorúban a halott menyasszonyt.

Fánika sokáig elmélázott a regényes történeten s első dolga volt, hogy utána nézzen a kriptában az ezüst koporsónak. Bizony annak lába kelt. A Szirontayak levitézlése nem új keletű. Valamelyik ős pillanatnyi pénzzavarában diófa koporsóval cserélte fel a mártirleány végső szárnyékát s az ezüstöt eladta egy örmény kalmárnak. Egy másik foliánsban ráakadt Fánika az Ágnes miniatürjére, melyen sok ezer apró vonáskával, valamikor élénk, de már megfakult színekben pingálta meg valami névtelen művész a szép leány arcmását. Úgy találta, hogy csodásan hasonlít hozzá. Az ajka, az orra, a szeme nézése. Olyan korú lehetett, mint ő volt, midőn önként választotta az örök pártát. Megpróbálta a hajviseletét. Tetszett. Hasonló ruhát szabatott magának, előbb csak szeszélyből, később megszokásból s végre fel sem vett más fajtát. Nem törődött vele, hogy különnek tartják, híven másolta tartásban, modorban a kis képet. Valóságos mása lett Ágnesnek, mintha csak ő kelt volna életre három század múltán, régen szétomlott poraiból. Később nyomára jött egy írásból a kereskedőnek is, aki megvette a félmázsás koporsót. Sőt egy feljegy-

zésben ráakadt arra a műgyűjtő főúrra is, akihez több kézen át elkerült a súlyos műkincs. Most is a család birtokában van. Szívesen el is adnák, mert egyikük sem örökölte a nagyapa gyűjtő bolondériáit, de nem akad vevő, ki egy ilyen ominózus műkincs megvételével tegye magát tönkre.

Sokat gondolkozott rajta, hogyan válthatná vissza az ősi koporsót, hogy majdan ő is abban pihenhessen. Különös átkot gondolt ki, mellyel visszariaszthatná a profánlelkű rablót, ki háborgatni merné síri nyugalomában; vagy valami fantasztikus mechanizmus sujtana le mindenkit, ki szentségtelen szándékkal közelednék örökágya felé. Ráért gondolkozni, volt ideje. Úgyis csak ábránd marad, mert azt, hogy miképen válthatná vissza a milliós értéket, még felajzott fantáziával sem tudta kigondolni.

Igy múltak az évek. Lassan megöregedett s elnyerte a járadékot, melynek alapítványát egyik püspök-ösük tette pártában maradt Szirontay-leányok számára. Ebből tartotta Gyurit s ő koplalt, nélkülözött, hogy minden reménységüknek letéteményese semmiben se szoruljon meg. Mert az ezüst koporsó mellett másik vágya, vérébe átment ábrándja a család régi dicsőséges feltámadása lett. Aminek mártirja lett, amiért szenved, aminek nem szabad visszahívhatatlan fantómnak maradnia, hanem újra fel kell ragyognia, hogy kárpótolja egy elvesztett életért.

Egyszer levelet kapott a közjegyzőtől, ki kérte, hogy látogassa meg igen fontos ügyben. Felvette hát Ágnes modellje után szabott, közfel-tűnést keltő selyemruháját s már kora hajnalban kivitette magát Johannal az állomásra, hogy a falu ne lássa a szomorú ekvipázst. A közjegyzőnél megtudta, hogy John Kovács, sanfranciskói gyáros félmillió dollárt hagyott rá, mit az Erdélyi banknál kellő igazolás mellett azonnal fel is vehet.

Fánika szédülten dőlt hátra a karosszékben, de csakhamar visszanyerte fagyos nyugalomát s arra kérte a közjegyzőt, vegye fel a pénzt s vásárolja vissza a Tűzlátó-családtól a Szirontay Ágnes ezüst koporsóját. Azután elment egy hangszerészhez, vett egy zongorát. Csináltatott a szállításához akkora ládát, amelybe a koporsó is beleférjen, hogy abban vitethesse feltűnés nélkül haza, Szirontára.

György úr kérdésére azt válaszolta, hogy ternót ütött a lutrin s a nyereményből vette a zongorát, hogy legyen valami szórakozása nagy magánosságában. Nemsokára meg is jött a láda. A zongorát felállította az ebédlőben s a ládát fölvitette az emeletre egy elhagyatott, üres szobába. Rajta kívül élő oda be nem tette a lábát.

György úr nem sokáig hallgatta a „Szűz imáját“ s a többi ásatag melódiát, mert elérvén hatvanadik évének végére, szabályszerűen megütötte a guta. Megtért a nagy tisztásra, ahol Szirontay nádorok, országbírák és hadvezérek a szent tölgyek alatt szíves szóval kínálják pihenésre néki rabonbáni székeiket. Fánika küzdött tovább. Kissé ugyan jobban élt, mert Gyuri abszolválts s a főispán mellé került joggyakornoknak. Tovább nem is fogadta el a havi összeget, bár más formában mégis csak hozzájuttatta az adakozáshoz hozzászokott nénike. A start jó volt. A főispánékkal lehet valamit kezdeni. A leányuk szép, a vagyonuk számottévvő, a helyzet teljesen megfelel terveinek. Az igaz, hogy nemességük csak Róbert Károlytól datálódik, de hát a kényszerítő körülmények miatt szemet húnyt a világos mezalliánzsra.

Gyuri néha kiruccant Szirontára. Az esti vonattal jött, elköltötték

a magával hozott vacsorát, elszívott három cigarettát, azután lefeküdtek. A reggeli vonat visszahozta a városba. Nem szívesen jött, mert Fánika mindenkor bőszerűen fejtegette előtte az ő gőgteóriáját. Gyuri azonban nem sokra becsülte a halott őseket s nem igen volt hajlandó, hogy feláldozza a nimbusznak a boldogságát. Szólni ugyan nem szolt, mert nem akarta keseríteni a vén leány szívét, de ésszel úgy határozta, hogy a szívét is meghallgatja majd, ha házasodni akar.

Karácsony előtt is meglátogatta nénjét. Johann már leszedte az asztalt. Gyuri cigarettára gyujtott, Fánika paszianszot rakott. Sokáig hallgattak, míg Fánika rátért a szokott témára.

— Hogy vagy Kamillával?

— Sehogy.

— Mikor akarsz megkérni?

— Nem kérem meg.

Fánika föltekintett, egy pillanatig vizsgálta öccse arcát, azután nagy figyelemmel nézegette a carreau dame diadémját, mintha most találkozott volna először az antik hölgygel. Gyuri némán szívta a cigarettáját. Várta, hogy Fánika folytassa.

— Miért nem kéred meg?

— Nem házasodom.

A játszma sehogysen akart kijönni. Már harmadszor rakta ki s nem mozdult. Mereven néztek szeme közé a hajporos dámák, a hetyke lovagok s úgy látta, hogy a coeur-király nagyon hasonlít bizonyos Kovács János egykori inzselleréhez. Mintha intett is volna a jogarával. A hangját is hallotta, mint egy halk sóhajtást: Mást szeret... mást szeret...

Fánika összecsapta a kártyákat. Levette a lámpáról az ernyőt, hogy a szemébe nézhessen Gyurinak.

— Mást szeretsz?

— Mást.

— Mért nem veszed el, ha szereted?

— Szegény.

Az más. Akkor természetes. Akkor nincs baj. Az úrfi ésszel dolgozik. Tudja, mivel tartozik a nevének. Majd elfelejti s folytatja a főispán leányával, ahol elhagyta.

— Igazad van. Te csak gazdagon nőülhetsz.

— Eh... Nem veszem el, mert szegény, mint jómagam. Csak a nyomorba vinném. Így valahogy megél a fizetéséből, úgy koldusok lennénk mindketten. Mert úgy-e, a feleségemet nem hagyhatom hivatalba járni?

— Hivatalba jár...?! De hisz az borzasztó!

— Miért borzasztó? A kenyerét keresi meg a munkájával. Néki és az anyjának elég. De én a feleségemnek jólétet akarok nyújtani s azt én akarom megkeresni. Még most nem tudom. Még várnunk kell. Lehet, hogy sokáig, lehet, hogy nem is lesz az álmainkból semmi. Meg fogunk vénülni egymásra várva s a szívünkbe temetjük a sosem ismert boldogságot.

Fölkelt. Nem gyujtott másik cigarettára. Fánika, látva, hogy el akar menni, rászólt.

— Ne menj még. Gyujts még rá. Még csak egyet szívtál.

Ismét kirakta a kártyákat. Kereste a szív-királyt. Hallgatta, megszólal-e ismét. Megszólalt.

— Szereti. Nagyon szereti. Mint mi szeretjük egymást. Ha nem lesz az övé, boldogtalan lesz. Mint mi voltunk...

Fánika felállt. Áthajlott az asztalon, megfogta a Gyuri kezét s belezett a szemébe. Éppen olyan dacos szemei voltak, mint Ágnesnek és neki. Kár lenne, ha ezek is megismernék a titkon ejtett könnyeket.

— Nagyon szereted?

— Ne beszéljünk róla. Ez letárgyalt ügy.

— De beszéljünk róla. Hát ha segíthetünk a dolgon?

— Havi kétszáz koronával?

Levette a kulcs-csomóját s kikereste a zongoraladás szoba kulcsát.

— Vedd a lámpát s jer utánam.

Fölmentek az emeletre, benyitottak a titkos szobába, melynek hátterében ott terpeszkedett a zongoraláda. Mellette egy rozsdás ásó hevert.

— Vedd le a födelet. Így. Ott oldalt üsd bele az ásót. Nyomd le. Várj, együtt vegyük le.

Levették a rejtett rekesz födelét is, fölemelték a takaró ponyvát s ott ragyogott előttük a Szirontay Ágnes ezüst koporsója. Néhány pillanatig Fánika is megilletődve nézte, azután fölemelte az ásót s belevágta a cizellált tetőbe, hogy hosszan behasadt. Most ismét, ismét, és ismét. Szilánkokba szakadt a gyönyörű darab.

— Ne hozzon mást is kísértésbe! Szolgálja az élők boldogságát!

Gyuri megdermedten állott. Nem értette a dolgot. Idegenül hallgatta Fánikát, midőn hozzáfordult.

— Most már csak az ezüstje érték. Van félmázsa nehéz. Így is sokat ér. Beviteted Kolozsvárra, valamelyik ékszerész megveszi. Az árán pedig visszaváltod a Szirontay-földeket s idehozod azt a hivatalnokleányt. Hadd teljesüljön legalább az egyik álmom. Ragyogjon ismét a Szirontay név.

Gyuri letérdelt Fánika előtt, megfogta a vénleány aszott kezét s megcsókolta.

— Te szent... Te jó...

Fánika mosolyogva símogatta a térdelő legény haját, de a szeme tele volt könnyel. Sok mindent siratott meg azokkal a szívből szakadt gyöngyökkel.

— Ó, miképen köszönjem meg neked?

— Sehogy. Majd csináltatsz egy diófa koporsót. Azt legalább senki sem fogja eladni a csontjaim alól.

Tárnai István.

FIUMEI EMLÉKEK.

Sirocco fúj-e az Adrián vagy bóra?! Kék habok csapkodnak-e a Mária Terézia-mólón, vagy haragoszöldek?! A pompás öbölre bizonytalán ráborul a köd selyemszürke kupolája, eső szítal s egy hirtelen szélfordulat tűnő játékként hópihéket sodor a Monte Maggiore hófedte csúcsáról a város fölé. A tél borus nappalokon és korán felgyúló villanyfényen át rohan előre az elveszett magyar kikötőn és szemközt vele most is ott jön Fiume királyi vendége: a Carneval. Ott jön, — de vajjon a régi-e?!

Oh, kápráztató, bolondos-szép, régi carnevalok a magyar Fiumében. Újévtől hamvazóig a város egyetlen kacaj, — a farsangi kedv versenyre kelve a bórával ezer szilánkban hull fölötte szét. Kivilágított termekben és tengerhullámtól hűvös esti korzón virágok, maszkok, dominók, tréfák és édességek kavarognak, szemek tüze és kedv röppentyűi világítják át az éjszakákat, és zene, ének, operaáriák, mandolin, citera tölti be a kikötő legkisebb zugát.

Úgy tetszik, mintha minden fiumei emlék egy volna a carnevalokkal. A kedv kacag esztendejének minden jelenetén és derűjében mint aranykődön át zajlik az élet, — ezerszínű kikötői élet, — a felejthetetlen, visszavárgott, egyetlen magyar kikötőé. Száz hangon bűgő hajószirénák közt rakodó daruk a punto-francón, facchinók lármája, társzekerek dübörgése, gyarmatáruval zsufolt árucarnokok, — matrózesapatok és gyárak füttyére tóduló munkástömegek, az Adamich-móló déli zenéje, — kínai, japán, keleti és nyugati hajók tarka vására, opera-staggione, kék hullámok között fürdőzők vidám zaja keveredik szivárványszínű kaleidoszkóppá össze. Nemzetközi forgatagában mindenütt ott a magyarság, amint a hazai hangos vidámsággal talál egymásra ösmerősök és idegenek sodró változatán át, — a közigazgatás, a kereskedelem, az ipar, a laboratóriumok szövevényében, a munka és a szórakozás forgatagában, — hajókon, színházban, szigeteken, a kormányzó bálján vagy a kaszinó estélyein. Kendője ott lobog a parton az óceánjáró után, amit övéi kormányoznak távoli világgrészek felé és onnan hangzik örömkialtása az érkezők elé. Öröm! Ki ösmeri, ha nem érezte még, mi az első ölelkezés egy hosszú út után a sósan illatos napfényes hazai parton, a könnyű a várakozók arcán s a mosoly a tengerészsapka alatt távolbanézó szemekben. Új szín kerül a társaságba, új hírek a világ messzi tájairól, otthon, barátok, élet és vidámság friss lüktetése, hogy aztán fölbúgjon a hajókiért és induljon az érkezett ismét, két-három hónap messzeségébe, félévre vagy évekre talán — s az itthonmaradottak új tengerjáró barátaiknak örüljenek. A szivárványszínű kerék fordul s a rakodás, teherszállítók dübörgése, gyárak füttye, matróztömegek, gyarmatárúk, hajószirénák, búcsú, viszontlátás egymást követő napfényes változatában Fiume él és nevet tovább. — Epizódjaira

aranyport szór a kedv. Az utcasarkon öregasszony énekel, kezén castagnetta csattog és fogatlan száján vidáman hangzik a dal:

Jammo, jammo ja
E zige, zige za
E jammo, jammo ja...

Kacagás hallik, a soldik hullanak. A jókedvű Fiume eltartja fogatlan énekesnőjét. Milyen viharrá nőhet ez a kedv carnevál idején?!

Am olykor elmúlik róla a mosoly és megmutatja haragvó arcát. A nemzetközi áradatban hárman néznek egymással a Quarneróért farkaszemet: magyarok, olaszok, horvátok. A mosolygó életet időnkint össze-tűzések viharai sötétítik el. Harsánytorkú rikkancsok száguldanak az utcákon a magyarfaló „Il voce del Popolo“-val és kajánul üvöltik a város urainak arcába a tajtékozó támadásokat. Ilyenkor végigviharzik a felháborodás a gondtalan, fölényes, derült magyar kolónián, szidják a *digót* — ez a fiumei olasz gúnyneve — s magasan csapkodó szenvedélyek közt követelik és ígérik a megtorlást, — hogy aztán, amilyen hirtelen jött, oly gyorsan eltűnjék az egész. Csak játék; inkább szórakozás, mint gyűlölet; — az olaszoknál a kötekedés életszükséglet, — a magyaroknál csupán az uralkodó faj lobbanékonyága. A gyűlölet — ha van — Susak felé irányul. Komor, derűtlen, gyanakvó kis horvát város, amit egy lépés: a Rečina keskeny folyója választ el Fiumétól. Utcáin s a bárkákkal sűrű Rečina két partján időnkint izzó tüntetésekből tör ki az olasz-horvát ellenségeskedés. Ilyenkor Fiume csöndes, — a két-három napig tartó ostromállapotban utcái kihálnak, — üzletei csukva, asszony, gyerek sehol: a magyarság maga zárkózottan figyel az eseményeket. Mert itt már nem játékról van szó. A horvátok mesterségesen szított gyűlölete olaszok és magyarok ellen ólomfelhő gyanánt fekszik a Rečinán, — benyúlik Horvátország fölé s a magyar vasutasok némán és komoran jegyzik az ellenséges jeleket, amikor ziháló mozdonyaik — mint ellenséges területen illik — hallgatagon süvítnek el a horvát hegyek között.

Nevetni csak a magyar-olasz összetűzéseken tud a kedv. Harcaikban — betört ablakok vagy betört önérzet harca — mindegy: előbb-utóbb fölcsendül, haragvón, gúnyosan vagy békítőn: a kacsaj. S mikor a casa Fiorito-ban is kitör a nemzetiségi háború, szuverén győzelemmel e kedv nevében mi magyarok nyerjük meg Garádiékkal a csatát.

Garádiék, — via la Salute, — kertek és villák közül csodálatos kilátás a gyönyörű öbölre, melynek villódzó, ezer árnyalatú selymén fehér sávot hasítanak a hajók a szoros felé, s háborgó bejáratát dobogó szívvel figyeljük a messzelátón át. Miféle hajó verekszik ott füstöt okádvá, dübörgőn a hullámok rohamával a kikötő felé? Nem a mieink érkeznek vajjon?... És csillagos esték az erkélyen, amikor a végtelenség gyémántjai szikráznak beszédes némaságban egymás felé, s a tenger láthatatlan, csak érezhető roppant tömegén ezernyi színes csillag ringatózik, ég: a hajólámpák. A mélységes és elbűvölő nyugalmat csak olykor váltják fel hatalmas ünnepek dörgőn ragyogó epilógusai. A királytalálkozások, az angol flotta látogatása, amikor a tündérien kivilágított hadihajókról zene és hurrá-kiáltások szállnak fel, kápráztató tűzijátékok borítják nappali világosságba az éjtszakát és teszik láthatóvá a hatalmas szürke páncélosok oldalát, amint a búcsú bömbölő ágyúfüstjét küldik a város felé.

Hőségbe bágyadó nyári multság a tomboló carnevál mellett. Futárjai halk nevetéssel, fénylőn köszöntenek be. A mosoly mint csillogó ígérlet, felvillan meg eltűnik a ködösen nedves esti utcákon, amikor zsongani kezd az izgalom. Új, friss jelenségek lehelnek delejes áramot. Álarcok villannak a kirakatok csillogó selymei között, dominók tűnnek fel, legyezők tárják szét pillangós szárnyukat, népesül a korzó, száz mozzanat hangozolja a kacajt, míg azután kibontakozva a készülődésből Fiume egyszerre veti el magától megszokott énjét s a farsang százszínű öltözékében áll a tenger fölött. Földtől a tetőig álarcgal borított kirakatok, confetti, amit füttyjelek közben hoznak a vagonok, — csipkék, ékszerek, rajzok közt lázas-nevetőn készülő jelmezek, — a kormányzó bálja, a haditengerészeké, — és a kacaj kezdődő hárfapengetése lassan harsogó, ezertrillájú hangversennyé növekszik fel.

Hurrá! Itt a Carneval! Láthatatlan ezüstkupájában gyöngyözve indul meg a kedv bora, a fölséges bor, amit egy hajtásra kiinni — most is, máskor is — tengerészei tudnak csak igazán.

Sötét egyenruhájuk, aranyló vállrojtjaik adják Fiume életszínét. Edzett arcuk, amelyet barnára égetett a forróság s amelyre vihar és sós tengerhullámok vágják barázdáikat. A mindig messzenézó szemek, amelyek egyforma nyugalommal néznek világesodákba és halálörvénybe. Kevés beszédű, szótlan férfiak, akiknek hallgatagságából egy-egy kikötő forgatagában káprázatosan tör fel az életöröm, küzdés, veszélyek előtti szilaj kedvrobbanás, — féktelenségével és ragyogásával messzire bevilágítja a szárazföldet.

Ösmerős arcuk egymásután tűnik fel a vidám tömegben, események, féktelenség, vakmerő tettek egész sorát jelentve mindenik. Egy most jött Bostonból, az holnap indul Indiába, — s amaz, igen, az Ambrózy, akit ösmer a Földközi-tenger valamennyi kikötője s az azon túliak is. Legendákat beszélnek roppant erejéről (hogy vert szét egy braziliai társaságot egymaga, a magyarokra tett sértő megjegyzés miatt), multságairól, indulatairól. A házassága...?! Egy messzi angol kikötő korzóján látta meg a feleségét először s kérte meg rögtön ott az utcán, ösmeretlenül. A szép angol leány riadtan menekült a tengerész elől, — de az nyomon követte, bemutatkozott a szüleinek s megmagyarázva, hogy formáságokra nincs ideje, tiszti rangja teljes komolyságával kérte meg ismét a leányt. És pár hét múlva: megvolt az esküvő.

A tiszték egymásra néznek a történetre és szemük merész mosollyal villan. Ők nem analizálják, de élik, ami nekünk csak színjáték talán: a romantikát, a tragédiát — és most: Evviva Carneval! — a komédia van soron.

Evviva Carneval! Tégy álarcot és tiéd a város! Tégy álarcot és nyitva előtted minden ajtó. Tégy álarcot és szabad az út, — tiéd minden tánc, minden titok, minden teríték, minden jog. Ah! gyöngyözik már a bor Fiume kezében. A megnyílt Communaleből az operák mámora özönlik végig a városon, s a forró estéken egyszerre indul lüktetésnek szerelem, művészet, öröm, hogy kavarodásában egyetlen hullámmá váljék a kikötő, amelyet most a kedv és ifjúság kettős kormányza visz. Ifjúság, amelynek legszebb emléke a Nautica.

Hozzá és fiaihoz hasonlót nem látni ma sem. Talán mert rég volt,

talán mert igen sokat jelentettek nekünk, magános magyaroknak ott, — az ifjúság legszebb színe sugárzik róluk felénk. Szemök, — mely elé a kikötő leplezetlenül vetette forgatagának sötét és fényesen zajos képeit — nyílt maradt és ifjúi derűjén át csupán a veszélybe készülő élet bátor elszánása villant. Talán egy sem volt közöttük, aki ne anyai könnyek, tilalmak, akadályok háromszoros gátján tört volna idáig, magyarok előtt távol-veszélyes sors felé utat, hogy arcukon most a legyőzött akadályok büszke könnyűségével nézzenek zordon szépségű pályájuk megnyitása elé. Mind. Ecker, a csöndes barna fiú, a mindig gavallér, vidám Mészáros, az ezermester, szőke Kenedi — az író unokaöccse, — a daliás Torday, — Thurzó, aki a Felvidékről, Bakó, aki Palóccországból, a harmadik, aki a Székelyföldről jön a tengerre le, — és a többiek: a gyermekarcú Udvardy, egy szelíd horvát fiú: Tadič, — Ossoinack, a fiumei milliomos, — és azután egy magas, hatalmas, szélesvállú fiú, aki köré csoportosulnak a többiek. Házuk nyitva áll mindnyájuk előtt, s idegyűlnek az otthon, a magyar levegő, a távol magyar anyák áhított szigorát érezni mind. S míg a Nauticában katonai a fegyelem, — kemény és gentleman szigorban neveli őket Kotán, az igazgató, — itt a negyedik szobában az otthon napfényes órái zajlanak le. Itt készül a „Nautica“ — az ifjúsági hetilap, — pompás tartalommal, litografálva, — igazi redakciók lázas munkájával, igazi pénzzavarok között. Itt folyik le életük sok apró és nagy, komoly és vidám eseménye. Körül fizikai eszközök, — sextánsok, körzők, — Velence, Marseille, Gibraltár, Anvers képei, — a vakációk próbaútjairól küldött lapok, — földrajzi és csillagászati térképek, boxerek és revolverek, — s halomban fekvő könyvek között japán, hindu, ausztráliai ritkaságok, hangszerek, cigaretták mindenfelé. Ez a nautikus-szoba. Ez látta szünnapjaik fiatalos kedvét s a vizsgák izgalmaikat, az üde örömeik és merész vágyak tiszta vonalát ajkukon és lázas készülődésüket a kétesztendei kegyetlen útra, amit a hadnagyi vizsga szabálya így ír elő: ...vitorlás-hajón teendő két évi út, — amibe nem számíttatnak be a kikötőben töltött napok.

Látta mosolyogva búcsúzni őket és távozni az anyák csókjával gyermekarcukon. És látta a messzi exotikus országok hosszú útjáról jött, — oh, oly ritkán jött leveleket, — s olvasni reszkető ajakkal az ilyen sorokat: — Isten akaratából életben vagyunk. A vihar Cape Hatterastól ötvenkét napon át vert bennünket, visszatérő hullámvonalban Bostonig. Mindenünk odaveszett, a ránkfagyott ruhát késsel vagdalták le rólunk, — de élünk és jól vagyunk.

És aztán látta visszatérni őket. Két év helyett tízet vénülten, — amit csupán a szem megmaradt mosolya hazudtol, — mélyen szántott redőkkel a síma gyermekarcon, barázdált homlokkal, összeszorított szájjal; — látta reszketve járni föl s alá a szobán a sárgaláz még vissza-visszatérő rohamában, — míg körül szétbontott ládák ritkaságai, selymek, bőrök, bambuszok, faragások közt távoli szigetek kanári nagyságú papagályai füttventgettek egymásnak. És akiket nem látott többé: Eckert, aki az angol partok előtt szenvedett hajótörést, Mészároost, akinek szenvedélyes magyar vére nem bírja a haditengerészet durva fegyelmét és öngyilkos lesz, a tűzsemű debreceni fiút: Tordayt, akit a Bosporus hullámai rántanak le magukhoz.

Fájdalmasan szép emlékek, szépek, mert hozzájuk fűződnek és még egy fájdalmasabbhoz, az elvesztett magyar Adriához.

... Am mindez messze van ma még. Ma egy igaz: a carneval, amelyre gondtalan, harsány örömmel készülünk, ifjúság és magyarok mind.

Kavarodásban egyetlen színes hullámmá válik Fiume. A korzón emberfolyam, zúgás, zsbongást, kacajt egybefoglalón száz és száz láb csusztatása hallszik, bennszülött szokás szerint lépésközben fel nem emelt láb hangja az aszfalton és egyenruhák tízféle nyelve, idegenek és ösmerősök káoszába harsogva vegyül a jelmezek, dominók és álarcok áradata.

Evviva! Mosolygó arcok, kivilágított termék vetnek fényt a kacagó tömegre, féktelenül zajdul a kedv, önfeléd, örök-emberi ifjúság kedve s viharzó tapsban és kacajban robbanó ötletek között jelmezek, bálók, operaesték villódzó áramában rohan a város húshagyókedd felé.

A mindennap élete megáll. Az izgalom mint megfeszített húr zeng Fiume fölött. Délutáni háromkor a korzó gyalogjáróján már sorfalban áll a város, és mikor az adott jelre megjelenik az első kocsi — az Adria-palotától a Scarpa-térig növekvő evviva- és hurrá-kiáltás hullámszik végig a tömegben. A herceg diadalmenete jön. Virággal borított kocsisor, a lovak patkóitól az utolsó szegig élő, illatos szirmokkal fedett eleven virágsodák, amik mint lassú szélben ringó csokrok haladnak előre a tapsviharban.

Ezernyi rózsza egyetlen biborszín kelyhére tündéri fehér mirtusz-csokor következik, — utána bársonyos páрмаi ibolyakosár, — kábító illatú, rózsaszín szegfű-baldachin: álarcos hölgyheroldjaival, — selyemszirmú mák lángoló keretében fekete selyem dominók, — a kormányzó kocsija: orgonák lila fürtjei közül kiemelkedő arany bőségszaru, — egy tündéri kagyló, benne Aphrodite és fia: Cupido, — s a negyven-ötven kocsiból álló sor végén a kaszinó, az akadémiák, a haditengerészet: hatalmas, kerekeken gördülő hajók, fehér mellvédes társzekerek, piros és fehér rózsából emelt diadalívjeik alatt álarcos piros-fehér pierók. Az evviva harsog és nézők, dominók, álarcok, kocsik egyetlen tomboló tömeggé olvadnak össze. Kezdődik a harc, a legvalódibb bellum omnium contra omnes, a confettié, az igazi confettinek, gömbölyű, borsnagyságú, kemény, fehér-pirosra festett confettinek harca, amely jégesőként kopog végig a korzón, amivel megostromolják a kocsikat, megrohamozzák egymást s amely elől, ha elfogyott a revans-munició, ember, kocsi egyaránt csak futásban kereshet menedéket. Az ösmerős kocsikat nyolc-tízével veszik körül az áttáncolt farsang lovagjai, s a hölgyek a lábaiknál heverő zsákokból kis kézlapátkákkal merítve a confettit, kacagva verik vissza a rohamot, míg balkezüikkel sodronyálarcot tartanak védőn arcuk elé.

Evviva! Tombol a kedv. Az emeleti ablakokból virág- és confettieső hull a tömegre — s onnan repülve jön vissza fel. Szerpentinek kígyóznak át a levegőn s átfogva a keskeny utcát, egyre sűrűbb hálónvá bonyolulnak, kifeszített szivárvány gyanánt takarva el a borus februári eget. A lépésben haladó kocsik körül tombol a harc, virágzárporban bonbonok repülnek, új és új maszk-csoport érkezik, elkésett kocsik jönnek, újból felzúgó tapsban jégesőként viharzik a confetti és a leszálló alkonyatban fantasztikusan színes, evviva- és hurrá-kiáltások közt kacagó, virághullámtól, confettitől, jelmezektől tarka, csillogó szemű, kipirult arcú tömeggé válik az egész Fiume.

Ez a tömeg ott hullámszik a korzón meg-megújulva, átváltozva, késő éjtszakáig. Az operában már lezajlott a gyermekek jelmezestélye, és nyolckor kezdődik a felnőttek kápráztatóan ragyogó jelmezbálja. S az opera fényben üszó nézőterén egy nagyszerű jelmezfelvonulás és ragyogó táncjelenet bemutatása után kezdődik a farsang elragadó ünnepének búcsújelenete: a bál, és tündöklő forgatagában kacagva, fénylőn búcsúzik egy évre Fiumétól a kedv.

Elmúlt. Évek sorának hamvazója jár. A kedv hercege távol mesés szigeteken elakadt valahol, és nem jön többé felénk. Torz arcú carneválok viharzanak el helyette fölöttünk, magasra korbácsolva meddő szenvedélyeket és romokba vert területeket hagyva maguk után.

A tengerpartról bevonták a magyar lobogót s vele megszünt rajta az élet. Fiume csöndes. Mólói üresek, forgalma nincs, a kikötő kihalt. Elállt a munka és a kedv pezsgő érverése s vad politikai carneválok fölött fehér-változatlan csak a Tersatto maradt.

Ide járnak fel ötszáz lépcsőjének kálváriastációi közt a hajósok fogadalmi kápolnájukhoz, — amelynek helyére egykor angyalok hozták a légen át Mária házát Názáretből. A Frangepánok építette kis kápolnában hajlik meg térdök a *Tenger csillaga* előtt, amint oltalmát kérik induláskor, vagy hálát adnak neki érkezés után. Egyszerű fehér falát belepte az írás, — nevek, események, dátumok jegyzései; elborították a képek: hajótörés, vihar, végveszély perceinek képe, amint a dühöngő hullámok fölött az utolsó pillanatban jelenik meg égi segélyként Mária. S az ötszáz lépcsőn időről-időre látni lehet, amint térdencsúszva jönnek fel a kiállott veszély után, tengerhez szokott, kemény férfiak, lehajtott fővel hozva a megmenekülésért felajánlott fogadalmi áldozatot.

...Ha tudtuk volna, hogy meghallgat bennünket...ha visszaállíthatta volna régi fényébe, vissza azzá, ami volt, — az Adria királynőjét: hányan nem kúszunk volna térden, — nem egyszer, de tízszer, százszor is — a Tersatto ötszáz lépcsőin fel?!

Framantik Margit.

MÉG ÉLEK . . .

Még élek és még mindig dalolok,
De már a szívemet
Kitépték keblemből a viharok,
S úgy zengetik: tölem idegenül.

Rajtam át
Dalolnak régelhantolt istenek,
S önnön beszédemre nem ismerek —
És rajtam át a Végzet teljesül.

Rajtam át
Népek mennek az Itélet elé,
S keresztül rajtam roppant folyamok
Hömpölyögnek a deltájuk felé.

Még élek és még mindig dalolok,
De már a szívemet
Kitépték s elvitték a viharok,
S nem magamé: a viharé vagyok.

És ha majd elcsitult a fergeteg,
Ki tudja, — döbbsent ámulattal érzek
Szívem helyén talán
Egy sötét lyukat, véres ürességet.

Kit pengetett a szelid esti szél,
S borzongatott a hűvös alkonyat:
Magától — hogy adna az árva lant
Ilyen sikoltó, égő hangokat?

Az Idő, ez az óriás legény
Tépdesi lantom s lelkem húrjait,
Övé a dal, övé a költemény.

S félek, a dal, amit életrehív,
Sötétebb, súlyosabb,
Mint amit elbírhát a lant, a szív.

S félek, egyszer vasujjai alatt
Sikoltva végsőt bűg a gyöngye hárfa —
És elszakad.

Reményik Sándor.

EGY ESZME INDÚL...

Egy Eszme jő, robogva, tűszekéren;
 Egy Eszme indul messze valahol;
 Tavaszi füzek szélingatta ága
 És őszi lombok tarka hervadása
 Vassal kivert útjára ráhajol.
 Egy Eszme indul messze valahol.

Egy Eszme jő, robogva, tűszekéren,
 Valahol messze indul egy vonat,
 És maga előtt megkondítja sorra
 Az őrházakban a harangokat;
 Egy vonat indul messziről az éjnek,
 És elibe, a rozzant házikókból
 Tisztelegni kilép az ór, a lélek.
 S a vassal kivert pálya végtelenjén
 Zöld lángok, piros lángok égnek:
 Egy vonat indul messziről az éjnek.

És néha jönnek fényes állomások:
 Kupolái az eszmék vonatjának,
 És néha jönnek elhagyott vidékek,
 Ahol a váltók mind tilosra állnak.

És jönnek megrögzött gonosztevők,
 Akik a sinre lopják köveik,
 És rajongók, kik a mozdony elébe
 Önnön veszendő testüket vetik.

Az Eszme jő, robogva, tűszekéren,
 A mozdony nő, de amíg testet ölt,
 Csak fojtott, tompa dübörgése hallik,
 Mit a ráhajtott fülbe sűg a föld.

Reményik Sándor.

NEGYVENNYOLCAS TÖRTÉNETÜNK MAI ÁLLÁSA.

Gyakori kérdés, melyre nehéz választ adni: melyik munka a 48-as szabadságharcnak legjobb, legmodernebb feldolgozása? Összefoglaló története ennek a kornak, nem számítva ujságírói munkákat, minő Irányi-Chassin francia műve, csak kettő van, az egyik Horváth Mihály háromkötetes munkája: jó, de nem modern; a másik — bocsásson meg a nagy történetíró, hogy vele együtt említsem: Gracza Györgynek rossz és szintén nem modern, ötkötetes ponyvamunkája. Egyéb nincs; de nemcsak feldolgozás nincs, aktapublikációk is hiányzanak. A 67 utáni első fellélekezés idején adott ki Pap Dénes néhány kis kötet iratot, a debreceni parlament jegyzőkönyveit, hivatalos rendeleteket és plakátokat, ujságszemelvényeket. Aki többet akar tudni, kénytelen német munkákhoz folyamodni: Adlersteinnek szélesebben megtervezett gyűjteményéhez, mely a 48-as minisztérium és a honvédelmi bizottmány rendeleteit közli, Helfert magyar-gyűlölő munkáihoz, Rüstow hadtörténetéhez. A magyar történetírás félszázadon át nem nyúlt újabbkori történetünk legdicsőbb napjaihoz; ujjainkon számlálhatjuk el, ami e téren történt: Görgey István nagy testvéri szeretettel és lelkesedéssel — az objektivitásra nem a legjobb indítók — világította meg Arthur bátyja 48-as szereplését; Marczali Henrik kiadta Leiningen grófnak elsőrangú kútfőszámba menő naplóját; Angyal Dávid tisztázott néhány részletkérdést, s megvédte Batthyány Lajos nevét az osztrák Friedjunggal szemben. Még csak életrajz sincsen senkiről, pedig érdekes emberek, hatalmas termetek, szellemes fejek és mélyen, emberi mélységekig tragikus sorsok olyan tömegét nyújtja e kétesztendő kor, minőt máskor századok alatt sem szül a történet. Hogy időben túlközel volna hozzánk ez immár 80 éve elmúlt korszak, s ez magyarán elhanyagolását, nem hihetjük, mert ime keleti, *balkáni* szomszédunk, Románia, melynek 48-ban szintén volt egy kis demokratikus mozgalma, ennek megvilágítására hatalmas köteteket adott ki és osztrák szomszédainknak sem ártott, hogy 48 magyar történetének kútfőit és irodalmát az ő munkáikból, főként Strobl v. Ravelsberg összeállításából ismerhetjük meg aránylag legteljesebben.

E sajnálatos és lehangoló elmaradottság okain már a mult század végén eltűnődött Péterfy Jenő európai elméje. Az ő nézete szerint a nemzet ma is alá van vetve a *forradalmi pszichológia* hagyományainak, melyek az egész rendkívül komplikált 48-as processzust a Jó és Rossz, az Angyal és Mefisztó, Kossuth és Görgey egyéni, személyes harcává egyszerűsítették. A valóságban 48—49 döntő sorsfordulat volt hazánk történetében: egy megelőző hosszú fejlődési korszak érett gyümölcse, s egyúttal magja, determináló kezdete kései jövődönnek. 48 hozta meg a liberalizmus és polgári parlamentarizmus győzelmét és adta meg e két, politikai és társadalmi iránynak a nemzeti tőkét, melyből azok 1918-ig éltek és élőszködtek; 48 döntött a nemzet és dinasztia közt folyó háromszázéves küzdelem-

ben, s bár e harcban az előbbi pillanatnyilag el is bukott, esésében oly nagy és hatalmas tudott lenni, hogy győző és legyőzött állandó viszonya csak kompromisszum, kiegyezés formájában szilárdulhatott meg; s végül 48 robbantotta ki a magyarság és a többi nemzetiség között a végzetes ellentétet, mely ettől kezdve hetven éven át egész az összeomlásig ott forrongott állami életünkben. Mindezt a sok bonyolult nemzeti, társadalmi, kulturális folyamatot egybefogta, egybekényszerítette 48 és 49 sorsdöntő esztendeje: kevésbé történeti felfogást el sem képzelhetünk, mint azt, mely a társadalmi és állami problémák és események e tömkelegét két embernek, egy törekeny, finom idegzetű szónoknak és egy fiatal katonának személyes működésére képes aláegyszerűsíteni. Pedig ez történt és *ilyen* történetellenes felfogás uralkodott, sajtó és politika felügyelete alatt, teljes kizárólagossággal egész 1918 összeomlásáig. Ezt a felfogást veszi észre Péterfy éles szeme még Horváth Mihály történeti művében is: szerinte Horváth Mihály racionalisztikusan, már nem az őseredeti mithikus brutalitással adja a régi forradalmi pszichológiát: mindkét oldalon, a Jó és a Rossz oldalán egyaránt felfedez erényt és hibát, a foltokat elosztja, de míg a Jó oldalán talált hibákat megbocsátja, a Rossz foltjait keményen és szigorúan árulásnak minősítve, alapjában véve ugyanazon Ormuzd-Ahrimán állásponton van, mint a 48 = Kossuth, a Görgey = árulás formuláknak primitív, asztaltársasági vagy politikus hívei. E dogmatikus felfogástól eltekintve kétségtelen, hogy Horváth munkájából ma is sokat, igen sokat tanulhatunk, de az is kétségtelen, hogy az ő egyénisége is sokkal közelebb állott 48 eseményeihez, semhogy összefoglaló távlatból tekinthette volna. Felfogást és az események összefüggését, amire pedig szükség volna, tőle sem lehet tanulnunk.

A forradalmi pszichológia uralmát nem annyira a 48-as tőkéből élő pártok tartották fenn, mint inkább a 67-es kormánypárt. A forradalmi pszichológia védői, a 48-asok, magukban véve nem voltak oly erősek, hogy tudományban és irodalomban, mikkélté is csekély kapcsolatuk volt, érvényesíthették volna diktátumukat. Ami az embereket visszatartotta 48 komolyabb kutatásától, az nem a „balpártiaktól“ való félelem, hanem az a tudat volt, hogy azon esetben, ha a kutatás a forradalmi pszichológia kívánalmaitól eltérő eredményre jutna, a balpárt támadása, emberhajszája ellen a 67-esek nemhogy támogatást nem nyujtanának, de népszerűségük védelmére maguk is résztvennének a szerencsétlen kutató megsemmisítésében. Mivel a Görgey-Kossuth-ellentét a végsőkig kiélezve élt és uralkodott, misem volt könnyebben előrelátható, mint hogy a komoly kutató feltétlenül kénytelen lesz némi fényt juttatni Görgeynek, s ezzel egyúttal némi árnyat borítani Kossuth glóriájára. Nem vehetjük rossz néven kutatóinktól, hogy egyiknek sem volt kedve Görgey kálváriáját, Görgey dicsősége nélkül, néhány nyomtatott ív kedvéért elszenvedni, senki sem ugrott be, fejest, tudománya csillogó vértzetében a Jó és Gonosz közt megnyílt tátongó ürbe. Egyetlen lehetőség lett volna: ha tudományos munkaszervezeteink valamelyike készíti elő az egészségesebb, történetibb felfogást azáltal, hogy megkezdi a szabadságharc aktáinak kiadását, szó szerinti lenyomatását, anélkül, hogy bármi véleményt is kockáztatna a veszedelmes kérdésekben. Mint tudjuk, ez sem történt meg: tudományos szervezeteink 1918 előtt egyébként, nem kevésbé sürgős kérdésekhez sem

nyúltak hozzá, s így nem szükséges, e mulasztás okait keresve, többnyire exponált 67-es vezetőik lelkébe pillantanunk és ott a közfelfogás, a forradalmi pszichológia túlságos tisztelétét felfedeznünk. Történettudományunk nagyot fejlődött, de 48 dolgában maradt minden a régiben, az emberek továbbra is a régi olajnyomatot bámulták, melyet Babits Mihály írt le szinte a miniatör hűvös hűségével:

Közepin klasszikus bolt áll, bolt alatt koszorús oltár,
oltáron glória fény ül, bús allegória széllyül,
magas Hungária gyászban, Kossuth, igaz fia, lázban,
Petőfi önerét mártja, újjal a hon nevét áldja,
— mily erő, mennyi láng, jellem, zsarnok Ausztriánk ellen —.
Fenn: lebegő ölyű, bús ág, nagy térdű, bő ölü műzák...

De a század fordulóján, a művészi ízlés fejlődésével igen sokan megúnták ez elfakult színnyomatokat és elfordultak a forradalmi pszichológia e meggesontosodott, nyárspolgárvivá, kiskoresmaivá avult képeitől; jobb, művészebb rajzát 48-nak senki sem nyújtotta nekik, s így gyökeresedett meg sok emberben az a nézet, hogy 48 valóságban nem volt egyéb frázispuffogatásnál és hamis színpadi gesztusok összegénél. Mindgyakrabban lehetett hallani a lenézés hangját, míg végre 1918 után, az új forradalom lehangelő henyomása alatt létrejött, még gondolkodó főkbén is, az az egészen hibás, képtelen párhuzam 1918 és 1848 között... Így bosszulta meg magát a forradalmi pszichológia zsarnoksága, így rántotta le életben, emberi és magyar életben leggazdagabb, tündöklő realitású korszakunkat Károlyi és Jászi papirosforradalmának színvonalára.

Mulasztásaink jóvátétele 1918 óta vált lehetővé, mióta Ausztriától elszakadván, 48 és 67 ellentéte sem akadályozza többé nemzeti és tudományos életünk fejlődését. Ezzel egyidejűleg nyíltak meg a kutatás előtt a nagy bécsi levéltárak, melyekben megtaláljuk mind a 48-as forradalmi, mind az egykorú császári hatóságok és katonai alakulatok irattárait; ezek a gyűjtemények, a szintén azóta megnyitott Országos Levéltári, nagy kiterjedésű hivatalos anyaggal és a Nemzeti Múzeum nevezetes irataival együtt elég gazdagok arra, hogy belőlük teljesen rekonstruálhassuk 48-at és 49-et, eredeti pompázó, majd gyászfekete színeikben. Harmadik, döntő momentum az, hogy a Magyar Történelmi Társulat élére oly egyéniség került, aki egész figyelmét tudományos mulasztásaink pótlására fordítva, szakembereinket, e szétszórt nyáját, egybetömörítette és ellátta azzal a tisztán tudományos, politikai céloktól és politikai aggályoktól egyaránt mentes programmal, melyet évtizedek óta sajnosan nélkülöztünk. Természetes, hogy gróf Klebelsberg Kunó figyelmét 48 története sem kerülte el. Hiszen nem kevesebbről van szó, mint hogy egy ízléstelen olajnyomat helyett a valóságot, a magas emberi, a fényes magyar valóságot ássuk ki a levéltárakból. Negyvennyoleunk tündöklése még évtizedekkel a bukás után is magával ragadta, lebilincselte a franciákat, angolokat, Amerikát; neveltséges és egyúttal szégyenletes volna, ha most mimagunk nem tudnók megtalálni a perspektívát, melyből nézve ez a kor is szívünk-höz szól, úgy mint történetünk egyéb, kevésbbé megismerhető korszakai, mint újabban Szent István ködbevesző ideje. Feldolgozásról, 48 kés, befejezett, művészi történetéről azért sem lehet még szó, mert hisz az új történet, az iratokon alapuló, teljes egészében más fog lenni, más problémákkal, új, egyéni alakok tömegével, mint a régi, Gracza- és Hentaller-

féle olajnyomat. Ehhez idő és módszeres előmunkálatok kellenek. Első lépés: elkészíteni 48 politikai történetének vázát, leszögezni, tudományosan megállapítani a legfontosabb adatokat, melyek körül azután kiképezhető az élő, eleven valóság képe, a történelem. Erre a nagy nemzeti munkára Klebelsberg gróf történetíróink legtekintélyesebbikét, Károlyi Árpádot, Boeckay történetíróját kérte fel, aki tudományos és élettapasztalata tetőpontján vállalkozott e hozzá méltó munkára. Károlyi Árpád most készülő publikációja végkép tisztázni fogja a Batthyány-kormánynek életét, mely egyetlenegy küzdelem volt, a bécsi minisztérium és a katonai-udvari kamarilla szerepét, István főherceg szomorú történetét, Jellasics, Kossuth, Széchenyi állásfoglalásait. A publikáció további kötetei a honvédelmi bizottmány és Kossuth kormányzósága hivatalos működésének irattárát fogják nyújtani, a végső rész pedig Szemere Bertalan minisztériumának töredékekben is alig ismert működését. Mivel itt, a program értelmében, tisztán írományok közzétételéről és a szövegeket magyarázó, tárgyilagos bevezetésről van szó, az aktaközlésnek ez a tisztán tudományos módja meg fogja könnyíteni, olvasóknak úgy mint kutatóknak, az átmenetet a „forradalmi pszichológiából” a történelem realizmusába.

Ameddig Károlyi Árpád, történetírásunknak Fraknoi Vilmos mellett nesztora, fiatalos munkabírással dolgozik a nagy munkán — nemzeti adósságunk lerovásán, s míg munkája el nem készül, — addig csak részletek tisztázásáról, mellékkérdések megoldásáról lehet szó. Egy ilyen részletet, mondhatjuk: 48-as történetünk egy hatalmas szegmentumát világította meg az a napló a hozzá való iratokkal, melyet szintén most, az új program értelmében adott ki a Történelmi Társulat. A kiadás gondozója, s egyúttal az emlékirat fölfedezője, Steier Lajos, a magyar-tót kérdés legalaposabb kutatója, aki már a háború előtt komoly tudós munkákban megrajzolta a csehek százestendős törekvéseit a tót lélek meghódítására és a magyartól elfordítására. Ez új kötete is szülőföldjével, a Felvidékkel, s az ő tótnyelvű magyarjaival foglalkozik. Kiadta benne a Felvidék 48-as kormánybiztosának, Beniczky Lajos ezredesnek emlékiratait, melyeket ez Kufsteinban, a várfogság nehéz vasában írt és azon melegében kénytelen volt börtönőreinek beszolgáltatni. Azóta a bécsi hadilevéltárban őriztetnek, honnan reméljük, mint nemzeti ereklye hazáig kerülni.

A Beniczky-kötet ízelítő abból, mi mindent fogunk kapni, ha levéltárainkban, nem pedig forradalmi dogmákban kutatjuk 48-as történetünket. Eleven élet pulzusa lüktet benne, csupa új, ismeretlen ember: politikusok mellett tiszték, csapatvezérek, nemzetőrök, kaszás népfölkelők, bányaadémikusok, cseh kommunista bányászok; magyar érzelmű tót lutheránus papok, birtokos nemesek, s nem utolsó sorban érdekesek a már ismert vezetőalakok: Görgey, Kossuth, Dembinszky, Klapka, Pöntenberg, kik mindnyájan egyének itt, nem pedig olajnyomatok, mindnyájan élők, nem pedig papirossá avultak; beszélnek, mint emberek s nem szónokolnak, nem frázisokat mondanak. A legnagyobb újdonság pedig a tót nép és ennek részvétele a harcban, a magyarok oldalán.

A tót nép már Rákóczi Ferenc korában is a magyarsággal tartott — ismeretese a tótnyelvű kurucnóták —, szintén mellette állott 48—49-ben.

Elhatározó fontossága volt itt a jobbagyság felszabadításának: amíg ezt a magyar országgyűlés ki nem mondta, a Felvidék nemes urai aggodásban éltek, nem fognak-e a reakció ügynökei földosztás ígéretével parasztlázadást szítani. Az áprilisi törvények azután teljesen megnyugtatták, kielégítették a tótságot, a kommunisztikus jelszókkal dolgozó cseh propaganda elvesztette talaját és a föld népe lelkesen követte Beniczky hívását: beállott kaszával az ország integritását védő magyar csapatokba.¹ Az akkori helyzet nagyban hasonlított az 1918-éhoz. A tótság vezetői a magyarsággal a nyelvkérdés miatt ellentétben voltak: a magyar államn nyelv terjesztésével szemben eleinte a holt bibliai nyelvet, régi cseh dialektust védtek, később azonban kísérleteket tettek, hogy a népek elhanyagolt, megvetett dialektusát, az igazi tót nyelvet tegyék irodalmivá, s egyúttal a tót nyelvterületeken politikaivá. Az első tót könyv 1844-ben jelent meg, s a tót nyelv fővédője, Stúr Lajos, a csehekkel is harcba keveredett, mert ezek a holt egyházi nyelvet akarták irodalmi nyelvvé megtenni, hogy így a tót nemzetiséget esirájában elfojtva önmagukkal asszimilálhassák. Beniczky helyesen emeli ki, hogy a magyarság nem fogta fel a tót nyelvi kérdés fontosságát, nem nyújtott kezét a tótoknak nyelvük ápolására és nem vette elejét a tót-cseh közeledésnek. A tót vezetők cseh orientálódása a bécsi kormánynak, benne különösen a szláv érzésű Kollowrat grófnak is munkája, aki mindent megtett, hogy a magyar és szláv közt az űrt minél inkább tágítsa és így a magyart, az összmonarchia főrebellisé, elszigetelje és ártalmatlanná tegye. Ez az elszigetelés akkor is, 1918-ban is sikerült ellenségeinknek. Igaz, a csehek és a hozzájuk csatlakozó tót vezérek akkor is megpróbálták, nem lehetne-e császári pártfogóik nélkül, sőt ellenére megvalósítani álmaikat: a lipótszentmiklósi május 10-i nagygyűlésről Stúr, Hurbán és Hodzsa Prágába utaztak az ottani nagy szláv kongresszusra, mely a cseh, tót, lengyel forradalom és a Habsburgoktól független nagy szláv birodalom előkészítésére tartatott. A prágai cseh forradalmat azonban Windischgrätz hereg csapatai leverték, mire aztán a tót vezérek — s ez mutatja sajnálatos morális gyöngeőségüket — az egyedül maradt forradalmat, demokratikus magyar kormány helyett Bécshez fordultak és a tótok ügyét a császári reakció kezébe tették le. A tót vezetők e bécsi orientálódása, mint tudjuk, éppoly siralmas véget ért, mint az 1918-beli Hodzsáknak cseh csatlakozása: Bécs 1849-ben, Prága 1918-ban sokat, mindent ígért, de semmit sem adott: a tót nép 1849 után éppoly elnyomásban részesült, mint most, 1918 ígéretei után.

A bécsi emigránssá lett tót vezetők első betörése 1848 szeptemberében történt, összesen kétszáz bécsi és prágai csehvel és tóttal, Miava tájékán, ahol két tót falut felégettek, mert ezek népe nem csatlakozott hozzájuk. Egyedül a határmenti irtványosokat, a kopanicárokat tudták megnyerni, e félvad pásztornépet, szélsőséges kommunista ígéretekkel. Kiűzésük Beniczkynek nem került fáradságába. Hurbánék másodszor már csak a sorkatonasággal együtt merészkedtek be, Beniczkynek nem ők, hanem Simunics s azután Frischeisen jól felszerelt rendes csapatai okoztak gondot. A tótság sehol nem csatlakozott hozzájuk, bármennyire kilátásba helyezték is ezt az emigráns tót vezetők a császári tiszteknek. Frischeisen ezredes és

¹ Az ilyen fáradságos részletkutatások, minőt e témát illetőleg végzett Steier Lajos, leginkább alkalmasak arra, hogy Szabó Ervin poszthumusz munkájának aktákra nem, csak szocialista-materialisztikus dogmákra épített megállapításait megdöntsék.

Götz tábornok egybehangzóan jelentik Bécsbe, hogy az emigránsok ígérete nem vált be, s a tótok mind a magyarok sorában harcolnak. Hurbán Frischeisennel mindössze száztizenkilenc önkéntest vezetett be, s ez a szám, nyolcnapos erőszakos toborzás után, a budatini döntő csatáig, a császári ezredes jelentése szerint sem emelkedett többre kétszázhusznál. Viszont Beniczkynek budatini serege szinte kizárólag tótokból állott.

Lehetetlen keserűség nélkül olvasni, mint védte meg *akkor*, maroknyi magyar intelligencia, a föld tót népével vállvetve, az ország határait császári sorkatonasággal, sőt a stureci hágón az első orosz csapatokkal szemben is. Mennyivel könnyebb lett volna a védekezés 1918—19-ben, ha... Pedig 1848-ban sem voltak ideális belső állapotok. Az országos honvédelmi bizottmány nem egy ember kezébe tette a védelmet, hanem egész csomó kormánybiztost tartott a Felvidéken, egymással összeütköző hatáskörrel; az egyes csapatok felett sem volt képes egységes kommandót létesíteni, minden száz-kétszáz embernek más, független parancsnoka volt, s e parancsnokok mellett viszont ad hoc kormánybiztosok is intézkedtek, helyesebben: akadályozták, elgáncsolták a parancsnokok rendelkezéseit. Egy-egy nagyobb csatában, minő a budatini, három-négy vezér is volt. Az igaz, hogy a vezérek egy része iparkodott távolmaradni a csatától. A budatini csata előestéjén a honvédelmi bizottmánytól kinevezett főparancsnok, Szilaveczy Ágoston alezredes, egyszerre csak észrevette, hogy — emlékezőtehetsége meggyöngyült, s *emiatt* lemondva a parancsnokságról, Pestre távozott. Az ilyen ügyes emberek aztán a központban lehetőleg elázatták cserbenhagyott társaikat; ilyen feladásokra dorgálja meg, gyáva-ság vádjá miatt, Kossuth a trencsényi ellenállás bátor vezetőjét, Marczibányi Antal alispánt, valamint magát Beniczkyt is, aki pedig személyes bátorságának szinte naponkint tanujelét adta. Egyszer két huszár kíséretében egyedül lovagolt be Turócszentmártonba, mely akkor lázadásban volt. Fegyver: puska, gyutacs, ágyú kérdése állandóan napirenden volt; manapság szinte elképzelhetetlen, mily kevés és primitív felkészüléssel védtek embereink *akkor* az ország északi határát. Száz puska már mérhetetlen kincs volt, érette hónapokon át könyörgött Beniczky, s ha aztán Kossuthnak sikerült azt a semmiből előteremteni és megküldeni, hosszú időre megerősödött az önbizalom a különben alig felfegyverzett védőcsapatban.

A szabadságharc további folyamán Beniczky, a losonci bravúros rajtaütést leszámítva, Görgey mellé volt beosztva; korrekt, önzetlen magatartásával Görgey bizalmát megnyerte, s a fővezér őt küldötte különösen nehéz esetekben Kossuthhoz, úgyszólván végül Beniczky szinte a közvetítő, békítő szerepét játszotta a fővezér és a kormányzó között. Itt nem terjesz-kedhetünk ki a részletekre, melyek közt különösen érdekes a Dembinszky-epizód előadása, ehelyett jólélekkel ajánlhatjuk a nagyközönségnek, olvassa el, ha nem is Beniczkynek németnyelvű naplóját, de legalább a kiadónak, Steier Lajosnak érdekesen írt kétszáz lapnyi bevezetését, mely a német szöveg minden nevezetesebb részletét elmondja és egykorú levéltári adatokkal összevetve megállapítja a tényleges valóságot. Itt csak a Kossuth-Görgey-viszony legfőbb ütközéspontjait érinthetjük.

Görgey katona volt, nem politikus, és csak akkor politizált, mikor erre a hadsereg együtttartása érdekében szüksége volt. Tudjuk, hogy Kossuth tőle a váci proklamáció miatt idegenedett el, amelyet pedig Görgey tisztán és kizárólag azért adott ki, hogy a harc legitim célja hangoztatásával a

forradalmi lépésektől irtózó, mert esküjükhöz hív tisztjeit együtt tartsa. Növelte Kossuth gyanúját a felvidéki téli hadmenet, melyet Görgey — mint ezt most Steier (112. l.) aktaszerűleg megállapítja — Kossuthnak egyenes parancsa ellenére tett meg, jöllehet már Selmecbányán, január 18-án kézhez vette Kossuth utasítását, hogy ne távozzék el messzire a Duna vonalától. A vezér ezen magatartásának kézenfekvőleg katonai, stratégiai okai voltak, s a Görgey-Kossuth-ellentét, ebben a stádiumában, tárgyilagosan, kívülről nézve még nem egyéb, mint az inkább polgári összetételű központi vezetés és a tisztán katonai szempontokat néző fővezérnek éppen nem szokatlan, majd minden hadjáratban megfigyelhető ellentéte. De Kossuth nőies idegzetében már ekkor is ott kísértett az árulás gyanúja. Kormánybiztosokat küld a vezér ellenőrzésére, kiknek szívébe beleoltotta saját bizalmatlanságát. E kormánybiztosok csak rövid ideig vannak Görgey környezetében, máris elvesztik a bizalmatlanságot, a gyanús vezérről a legnagyobb elismerés hangján nyilatkoznak és megbízójukat is hasonló érzelmekre akarják hangolni. Bónis Sámuel kormánybiztos így ír a táborból Kossuthnak: „A hadsereg főparancsnoka, *akinek hazaszeretetéről meggyőződtem*, még mindig beteg és tagadhatatlan, hogy jelenléte elektromos szikraként gyújtja hadseregét lángra. Mint látom, ő nemcsak testileg beteg, hanem a nemrég történtek is mély fájdalmat okoztak neki. Adja Isten, hogy ama félreértések és hibák kiegyenlítődjenek, melyek a legutóbbi időben történtek, — ezt, azt hiszem, Kormányzó Úrnak jelenléte tudná csak véghez vinni; ha ez megtörténnék, akkor nem féltém hazámat, mert: egyetértés fiai között meg fogja menteni.“ A másik kormánybiztos, Ludwig, kérte, kérlette Kossuthot, legyen Görgey iránt engesztelékeny: „Édes barátom, ne bizalmatlankodj; ha eddig a bizalom, úgy ezután a bizalmatlanság ártand. Megmondtam, Görgey önféjű, Görgey külön, Görgey nagyravágyó, de nem oly értelemben, mint az emberek nagyravágyók szoktak lenni, de *Görgey nem áruló, s nem makacs azon értelemben, mint Te gondolod*. Volt már oly pillantás, melyben ellene oly ingerült voltam, hogy a tábort örökre elhagyni akartam, s csak azért maradtam, hogy szakadást elhárítsak, mivel a szakadás hazánkat sírba döntené. Ha Görgey áruló, én bizony az első leszek, ki azt megtudom és Görgey nem Görgey többé.“ Kossuth nem hitte, nem tudott hinni, s ezért Ludvigznak közvetítő állása is tartahatatlanná vált.

Kossuthnak e bizalmatlansága, melyről pontosabb kutatás megállapítja, hogy lelki konstitúciójában gyökerezett, okozta Dembinszkynek fővezéri kinevezését, szabadságharcunk e legszerencsétlenebb katonai rendelkezését. A magyar kormánynak a nemzetközi forradalmárokhöz, a lengyel emigránsokhoz fordulása ellen már Beniczky is beszélt Kossuthnak; kétségtelen, hogy a lengyelek vezető szerepe szabadságharcunkban előkészítője volt az orosz intervenciónak. Mióta 1849 január végén némi orosz csapatok vonultak be Brassóba, a szászok védelmére, Kossuth elkerülhetetlennek tartotta az orosz intervenciót, holott ma már tudjuk, hogy ez az első, erdélyi orosz megszállás tisztán a szászok és a köztük levő öreg császári generális, Schurtter kérésére történt, s ma már ismerjük Schwarzenberg hercegnek, az osztrák külügy vezetőjének Puchnerhez küldött január 20-i utasítását: „semmi esetre se kérjen a moldvaországi orosz csapatok parancsnokától támogatást...“, „bármilyen barátságos is Ausztria és Oroszország viszonya: az utóbbitól kérhető segítségnek nagyon nagy és

fölötte komoly akadályja van¹, ha pedig az orosz csapatok már bevonultak volna Erdély területére, Puchner rögtön jelentse ki az orosz főparancsnoknak, hogy csakis saját felelősségére, kormánya tudta nélkül folyamodott hozzá és hogy a bécsi külügyminisztérium rögtön meg fogja kezdeni a szentpétervári kormánnyal a tárgyalást az orosz csapatok visszahívása dolgában.¹ Kossuth minderről nem tudott, nem is tudhatott, ő egy minden külső hírtől elzárt országban volt kénytelen külpolitikát csinálni, s így, midőn politikájában az orosz intervenciót — tévesen — bizonyosnak, meglévőnek tartotta, öntudatlanul is olyan tényeket teremtett, melyek ez intervenciónak előidézőivé váltak.

Görgey nem egyezett a kormány dolgaiba, s ez neki nagy hibája volt. Nem használta fel a győztes hadvezér hatalmát arra, hogy a kormányra befolyást gyakorolva, annak a hadsereg szempontjából káros tényeit csirájukban elfojtsa. Ő csak akkor lépett fel, mikor egy-egy kormányrendelet készen volt, s csak ekkor, a fait accompli után követelte annak visszavonását, jóvátételét, amibe viszont Kossuth nem mehetett belé, a kormány tekintélyének veszedelme, megaláztatása nélkül. A hadsereg ilyen utólagos állásfoglalása buktatta meg Dembinszky fővezér-ségét, még mielőtt ez kivihette volna tervét, Görgey és Klapka eltávolítását a seregek éléről. A márciusi 3-i tiszafüredi tiszti értekezletet, mely Dembinszkyt távolította el, Beniczky rendkívül érdekesen írja le; a táborból azután ő vitte meg ez események hírét Kossuthnak, akivel a Hortobágyon találkozott. Részt vett azon tanácskozáson is, melyet Kossuth tartott Mészárossal és Vetterrel a tiszafüredi ujságokról azon melegiben a nagyhortobágyi csárdában. A tárgyalások eredménye Kossuth és Görgey kibékülése lón, Görgey teljes tisztelettel, szinte alázatosan fogadta a táborban Kossuthot és leveleiben nagy elragadtatással ír ellenfelének hazafias egyéniségéről.

De e két ember lelkülete annyira különböző volt, annyira különböző nyelven is beszéltek, hogy szinte lehetetlen volt egymást megérteniök. Egyfelől a szótlan, antirhétor katona, másik oldalon Kossuth, a szónok, aki a hadiparancsot is ilyen rhétori formában adja ki: „E pillanat nagy-szerű, Tábornok Úr! egy világ sorsa függ tőle. Emlékezzék Ön Dumouriezre. Isten, a Világ s a Historia ítélend Ön felett. Az embertől s hazafitól loyaltást várok. A tábornoktól, kit én tettem azzá, s tettem hadügy-miniszterré, én, az ország Kormányzója, engedelmisséget követelek.“ Nem kell sok emberismeret annak fölismeréséhez, hogy az ilyen francia forradalmi frazeologia Görgeyben csak az ellenkezés ördögét ébreszthette fel, s ha tárgyilag tán helyesnek tartotta is, mit Kossuth parancsolt, a levél hangja miatt is halogatta a megparancsolt mozdulatot. Viszonyukat végkép elmérgesíté az április 14-i függetlenségi nyilatkozat. Ezt Görgey tisztán a hadsereg együttartása és harc készsége szempontjából ítélte meg, mint ez kiderül ebből, a komáromi csata napján papírra vetett nyilatkozatából:

„Hasztalan mondtam a jelenlegi kormányzónak, Kossuthnak, mikor véleményt kért az általa megindítandó függetlenségi nyilatkozatra nézve: hogy a hadsereg, habár Magyarország alkotmánya az oktrojált alkotmány által különösen, nagyon érzékeny sebet kapott, legnagyobbbrészt *csak az*

¹ Ezen megállapítások 48-as hadtörténetünk legkiválóbb ismerőjének, Gyalóky Jenőnek egyik értékes munkájában található: *Az első orosz megszállás Erdélyben 1849.*

1848. év márciusi vívmányaiért küzd; hasztalan említettem, hogy még egy diadalmas csata után is közvetlenül, ha megjelenék a magyar szabadságharcosok sorai előtt V. Ferdinánd, a magyarok királya, kérvén őket, hogy védjék őt és helyezték vissza előbbi jogaiba, úgy a nagyobbik részük *azonnal és föltétlenül*, a másik, az úgynevezett republikánus, mindenesetre kisebb részük, rövid meggondolás után, a királynak hódolva, az ő ügyét magukévá tették volna; hasztalan volt azon állításom, hogy a hadseregnek még nagyon sok olyan eleme van, mely *csak* az alkotmányra tett esküje által tartatik össze. Ezen igaz és alapos érvek dacára életbe lépett április 14! Erre véleményem csak az volt, hogy a nemzet ezáltal egy élethalál-haragra lett kényszerítve, mert április 14-én a hátamögötti összes hidakat lerombolta, minthogy ezáltal egy, az 1848. év vívmányai alapján történhető *kiegyezés lehetetlenné vált.* Keserű igazságok, férfias meggyőződés komoly hangján. De Görgey tovább megy a kelletlen igazságok kimondásában. Elsorolja a győzelmeket, miket a *hallgató* sereg aratott április 14-e óta: hallgatott, győzött, vérzett Sarlónál, Komáromnál, Ácsnál, Budánál, a bányavárosokban, Csornánál, a Vágon innen és túl. És fölveti a kérdést: „Hol vannak ezzel szemben, hová lettek a sok hűségi nyilatkozat szerzői és magyarázói, ezek a bátor harcosok életre, halálra? akiknek *írott* lelkesedése a jelenlegi kormányzó részéről egyik levelében, melyet hozzám, a még mindig hallgató hadsereghez intézett, szemrehányásként említettet?! Milyen ellenállást fejtett ki a nagy és lelkes Debrecen, április 14 bölesője, egy 4000 kozákból álló hadoszlop ellen? Talán követte Egernek a kápolnai csata utáni magasztos példáját, amikor a benyomult ellenséget segítség nélkül kiszorította, avagy talán egy szerencsétlen kimenetelű harc után második Bresciává vált? A hadsereg egészséges érzékével, mely leginkább a *harcmezőn* fejlődik ki, mindezeket a hűségnyilatkozatokat másoknak nem is tartotta, mint amilyenek, a gyenge nád hajlásának egy nagyravágó, erőszakos kéz durva érintésére, s éppen ezért *ez a mártir-hadsereg* attól a sötét érzéstől nem szabadulhatott, hogy április 14 nemesak egy elhamarkodás, hanem annál több, egy összehasonlíthatlanul erősebb ellenfél könnyelmű provokálása volt. Ezért hallgatott a hadsereg és én vele együtt.“

A kiegyezés lehetősége 1849 tavaszán csakugyan eltűnt, s a mártir-hadsereget régi vezére a győzelem hite nélkül vezette vissza a Tiszántúlra, óvatosan, kímélve, veszteség nélkül. Szegednél ismét Dembinszky volt a főparancsnok, de a szegedi országgyűlés követe, Szunyogh képviselő, Görgeynél jelent meg és neki ajánlotta fel a diktátorságot. A jelenlevő tisztek közt Beniczky figyelmeztette, hogy a diktatúra késő, már nem lehet ura a helyzetnek és keserűen vetette szemére, hogy a megegyezés minden alkalmát elszalasztotta. E vita folyamán Görgey kifejezte azt a reményét, hogy a seregnek az orosz intervenció fogja a békét és amnesztiát meghozni. Beniczky itt tragikus pontot, Görgeynek egyetlen sebezhető oldalát érintette: amíg egyezkedni lehetett volna, addig harcolt, kizárólag a hadsereggel törődött és a politikát átengedte Kossuthnak, kiről tudhatta, hogy nem fog egyezkedni, már csak lebírhatalatlan optimizmusa miatt sem. Most pedig, mikor Görgey végre kénytelen kilépni a politika, az alkudozás terére, minden késő már és ahova bizalommal fordul, az oroszoknál, nincs elég erő és akarat a jóhiszemű ígéretek beváltására.

Görgeynek orosz érintkezéseire a rimaszombati parlamentérektől és a Boryné szül. Hellenbach bárónő által hozott levéltől kezdve mindvégig szintén sok érdekeset és újat nyujt a Beniczky-kötet. A döntő békekövetség elindítását Görgey, Szemere és Batthyány miniszterek konferenciája határozta el, követként ment Pöltenberg tábornok és Beniczky ezredes. Ezen igen fontos eseményekre nézve Görgey István adatai nem állják ki a Beniczkyvel való összehasonlítást, mint ezt a kiadó, Steier Lajos, megállapítja. Az orosz táborban Rüdiger vezérkari főnöke, Froloff tábornok tárgyalta a követekkel, ebéd után teánál biztató szónoklatokat tartott nekik: Ausztria kezében csapásra készen a büntetés pallosa, adják meg magukat a cárnak, aki nagylelkűen közvetíteni fog Ausztriánál. Ez a sokszor és meggyőző hangnemben elismételt, de írásban nem adott ígéret Pöltenbergre oly nagy benyomást tett, hogy a küldetésükről való jelentést, melyet Beniczky szkeptikusan fogalmazott meg, nem írta alá és átalakíttatta optimista, az oroszokban bizakodó irányban. Görgey szívesen hitt Pöltenbergnek, a további tárgyalásokból a rémlátó Beniczkyt kihagyta és Froloffal megállapítja a világosi fegyverletétel részleteit.

Annyi bizonyos, hogy Görgey és haditanácsa *hitték*, hogy az orosz meg fogja védeni a hadsereget Ausztria bosszúja elől. Hitték, anélkül, hogy írásbeli ígéretük lett volna erre. Az oroszok előtt történt *fegyverletétel* az orosz katonák diplomáciai tehetségének eredménye, melyet elősegített a Haynau személye előtt járó véres hír és a magyarok természetes tájékozatlansága Ausztria és Oroszország viszonya felől. Paskievics csakugyan levélben kért amnesztiát a magyar tisztek és katonák számára Bécsben és Haynaunál. Azt hitte, Rüdigerrel együtt, hogy szavának hatása lesz a szövetségesnél. De nem ismerték Haynau és Schwarzenberg lelkületét, azt a vérszomjas gyűlöletet, mellyel a császári seregnek vezére és a császári politika feje nekikészültek, hogy annyi vereség után végre véres bosszút álljanak az örök rebelleseken. Steier Lajos megdöböntő részleteket közöl Haynau leveleiből. „Most kíváncsi vagyok, írja Radetzkynek, hogy Miklós cár miként fogja fogadni a hírt, hogy Rüdiger tábornok a rebellis főnököket asztalánál vendégül látta és a legnagyobb kitüntetéssel bánt velük... Én követeltem, hogy minden fajtájú rebellis nekem kiszolgáltató; ebbe beleegyezett, de egyúttal *lelkemre kötötte, hogy valamennyi részére adjak amnesztiát*. Mit szól Excellenciád ehhez? Én kitérő választ adok neki, *én a gazt gyökerestül akarom kiirtani és egész Európának példát adni, hogyan kell lázadókkal bánni, hogy egy évszázadra a rendet, csendet és békét helyreállítsuk. A magyarok 300 év óta mindig lázadók, majdnem minden Habsburgi király alatt felütötte fejét a forradalom. Én férfi vagyok, ki rendet fog teremteni, nyugodt lelkiismerettel százakat lövötek agyon*, mert erős meggyőződéselem, hogy ez az egyetlen eszköz, mely mint intő példa a jövőendő lázadásoknak elejét veheti.“ Másutt írja: „*Paskievics mindnyájuk részére amnesztiát kért tőlem, én kereken visszautasítottam*, csakis a legénységnek adtam, őrmestertől lefelé, a főnökökre, követekre, tisztekre vonatkozólag fenntartottam további döntésemet, mely abban áll, hogy *a főnököket felakasztatom, az osztrák tiszteket, kik az ellenségénél szolgáltak, agyonlövetem*, a magyar tiszteket mint közlegényeket besoroztatom. Ezzel a szörnyű példával tartozom a hadseregnek, tartozom a világnak intő például, tegnapelőtt megkezdtém

egy bizonyos ^{Ormai} Auffenberggel, felakasztatott.¹ Kiss, Leiningen, Pöltenberg, Vécsey etc. követni fogják, mihelyt beérkeznek. A procedura nagyon rövid... Egy évszázadig nem lesz többé forradalom Magyarországon, ezért, ha kell, fejemmel is kezeskedem, mert arra törekszem, hogy a gyomot gyökerestül kitépjem." Ennek a csak pathologikusan érthető vérebnak adta kezébe a bécsi kormány a teljhatalmat a védtelen magyar sereg sorsa felett: Grünne főhadsegéd augusztus 29-én átnyújtá neki a császár, Ferenc József kéziratát, benne szóról-szóra ez foglaltatik: „*Es ist mein Wille*, hogy a halálbüntetés csak a legbűnösebb és legveszélyesebb egyéneknek hajtassék végre, és hogy a többire nézve az Önnek átengedett kegyelmi jogot akként használja, hogy azok megfelelő szabadságvesztéssel sújtassanak. *Azon személyek nevét, kiken a halálos ítélet végrehajtott, esetről-esetre jelentse nekem.*” A súly ez utolsó rövid mondaton van, ez adta meg a lehetőséget Haynaunak, hogy állati vérszomját áldozatainak kitölthesse... A cár az október 6-i vérengzés hírére borzasztó haraggal támadt az osztrák nagykövetre, de az áldozatok sorsán ez már nem változtatott.

Steier Lajos szerint Görgey elfogott levelezésekből tudta, tisztán látta, hogy Haynautól csak vérengzés várható, ezért tette le az orosz előtt a fegyvert. Ezt tekintetbe is véve, még mindig nem látjuk egész világosan, miért hitt a szkeptikus Görgey az orosz közbenjárás sikerében oly erősen, holott egyebütt nem volt szokása az önáltatás. Reméljük, Steier Lajosnak a mai nehéz nyomdai viszonyok közt is sikerülhi fog azon fontos iratokat, melyeket főként Görgey pályájára, s az orosz intervenció történetére gyűjtött össze, lehetőleg a nagyközönségtől is élvezhető formában kiadni, hogy végre elkészíthessük Görgey lelkiállapotának analizését a Világost megelőző napokból.

Mint látható, a Beniczky-kötet a felvidéki tót viszonyok rajzán kívül elsősorban a 48-as hadsereg történetéhez becses kútfő, azon csapatéhoz, melyet vezére maga nevezett mártir-hadseregnek. Valóban, szabadságharcunk a nemzeti erők nagy nekilendüléséből élt még hónapokon át, mikor már egyéb európai mozgalmak, melyeket nem segített ily nemzeti erő, rég ellanyhultak, lecsillapultak; e nemzeti erő azonban sehol sem nyilvánult meg oly hatalmas, elemi formák közt, mint éppen hadseregünkben. Kossuth és a honvédelmi bizottmány munkáját sem kell lekicsinyelnünk a fölfegyverzés, utánpótlás, organizálás, polgári adminisztráció terén, bár mindez messze elmarad a nagy francia forradalom példás hadi és polgári igazgatásától: de ami igazán nagygyá teszi szabadságharcunkat, az ennek a mártirseregnek, a hallgatónak a másfél éves dicső küzdelme és végül nem kevésbé vértanu elmulása. A hadseregnek ezen kiemelkedő szerepe kívánatosá teszi, hogy hadtörténeti szakembereink is fokozott figyelemmel forduljanak 48 története felé és így katonai és polgári történezeink vállvetett munkája készítse el, minél előbb, a magyar újkor e legtörténetibb korszakának igazi, hű képét.

Székfü Gyula.

¹ Ez az Auffenberg, a világháború komarow-i győzójének családjából, Kossuth adjutánsa, csakugyan első áldozat volt, a tizenhárom aradinak elődje.

Értékelmélet. (Dr. Bognár Cecil könyve. Szent István-könyvek, 14.) Ismeretes a mi korunk olthatatlan szomja az értékek után. Fájdalom, az értékekről való fogalma nagyon reális színezetű, sőt már a legifjabb nemzedék gondolkodását is annyira átítatta a mételey-szerűen terjedő új felfogás, hogy egy ilyen cím után azon hitben talál kapkodni, hogy itt netán valutaokról lehetne szó. Mégis épp ilyen kornak való ez a könyv, hogy magabaszállásra bírja, kimutatván az általa ismert s elismert összes értékekről ezeknek értéktelen voltát, mintegy aranyfedezetük hiányát, konjunkturális túlértékelésüket és ez alapon előre megjósolja előbb-utóbb bekövetkező katasztrofális zuhanásukat az öröklét nagy börszénjén. „Nemcsak az egyén, hanem az emberiség is halandó. Tömérdek értéket valósít meg, de ezek az értékek vele együtt elpusztulnak. Ebbe a tragikus sorsba nem tud sem az egyes ember, sem az emberiség belenyugodni. Az értékek megmaradása, ez az a posztulátum, amely nélkül nincsen kibékítő megoldás.“ — így a szerző. Érték iránt oly fogékony kortársaink bizonyára szép számban török majd magukat, hogy megtudják, melyek azok a legstabilisabb értékek. Hiszen nagyon is áll a szerzőnek ez a megállapítása is: „A tapasztalati világ iránt való érdeklődés egyszerűen tudásvágy, de az értékekre vonatkozó ismeretek olyan kérdésekre adnak feleletet, amelyek az érző, akaró, cselekvő emberre nézve égetőek. Ezért fordult mindig az emberiség érdeklődése ezek felé a problémák felé, valahányszor lelke nyugtalan volt, valahányszor úgy érezte, hogy elvesztette azt az irányítót, amely útjaiban vezérli“. A nyugtalanság elég nagy s az irányítót régen elvesztette legtöbbünk ezekben a napokban.

Mephisto korát éljük rég, a szkepszis, kételkedés, kritizálgatás, kigúnyolás szellemének korát s egy-

szersmind a hideg, számító észét. Legyünk egyszer végig következetesek és vegyük elő egyetlen megmaradt bálványunkat, az értéket mint olyat. Végezzük el ezen is az olyannyira fölkapott, megkedvelt munkát: tépjük ízeire ezt is, hogy a mi korunk értékének egész hitványsága végre egyszer a teljes ráeszmélés nappali fényénél tűnjék szemünkbe. Lucifer, a „fénythozó“, aki a felvilágosodás kápráztató világosságát terjeszti, aki a kétely, a maró-gúnyos támadás mestere ott, ahol hamis pátoszra, megbízhatatlan állapotokra van alkalma rávilágítani, mindig kénytelen meghátrálni a valódi érték előtt. Ezért inkább feléje nem fordul, homályba burkolja, feledésbe sülyeszt, eltereli a figyelmet róla. Éppen ezért vegyük egyszer élesen szemügyre, forduljunk bátran szembe vele, eszméljünk. Van-e érték és mi az? Ez a könyvecske feleletet ad erre, amennyiben röviden összegezi mindazt, amit nagy elmék, lázasan kereső örök-emberek megtudtak erről. Érint minden nevezetesebb véleményt és igyekszik röviden megtenni rájuk észrevételeit. Tanulságos olvasmány minden mai embernek, aki leszokott a magabaszállásról, arról, hogy itt-ott a nagy tülekedésben pillanatokra megállapodva a végső problémákról számoljon be önmagának.

A szerző állást foglal az abszolút értékek mellett azok véleményével szemben, akik csak relativeket hajlandók elismerni. Három csoportban tárgyalja őket: igazságérték, erkölcsi értékek, esztétikai értékek csoportjában. Negyediknek azonban igen modernül és nagyon helyesen, józan fölfogással és legutolsó megpróbáltatásainkra röviden rámutatva, odaveszi a gazdasági értéket is a tárgyalandók sorába. Ez teljesen rendben van, mert mi, akik az ideális értékek elsőrendűségét valljuk, nem akarunk s nem bírunk ma már olyan vakok lenni, hogy el-

mennénk az emitt kínálkozó problémák mellett. Mind ez, mind a kötet végén található könyvészet mutatja, hogy a szerző a praktikus életben is nyitott szemmel járót, igen képzett, sokat olvasó, modern tudós, aki igen liberálisán állítja össze a további tájékoztatásra szánt könyveimket s így vélekedik, hogy ha a felsorolt munkák a legkülönbözőbb irányokat képviselik is, annak, aki behatóbban akar foglalkozni a kérdéssel, ismer-nie kell a különböző álláspontokat és minden művet kellő kritikával kell olvasnia. Bátran rábizthatja tehát magát az olyan olvasó is, aki óvatosan kerül minden tendenciás irodalmat, Kant, a romantika nagy német filozófusai, Hartmann, Nietzsche, a mi kiváló Böhm Károlyunk, régebbi angol s francia írók éppúgy képviselve vannak itt idevágó művekkel, mint a ma még élő Rickert és Eucken.

Minden paposságtól ment, igazi, liberális keresztény idealizmus szelleme hatja át ezt a könyvecskét, amelynek minél több és minél figyel-mesebb olvasót kívánhat a mai világban mindenki, aki lelkén viseli szegény, ezer sebből vérző emberi társadalmunk ügyét. A művecskét közérthető, egyszerű nyelvezete, vonzó előadása mindenkinek egyformán hozzáférhetővé teszi. Könnyen áttekinthető szerkezete, kitünő tagoltsága csak fokozza világosságát. Ifjúságunk kezében is szívesen kell látnunk, mert nagyon alkalmas az e körben is mindjobban terjedő anyagi gondolkodás ellensúlyozására. A Szent István-Társulat igen jó szolgálatot tenne a legjobb ügynek, ha ilyen nála megjelent munkákat tervszerűen terjesztetne az érettebb ifjúság közt az iskolákban. A philosophia propaedeutikával kapcsolatban igen jól lehetne használni kötelező olvasmányként.

Az erkölcsi értékekkel kapcsolatban az etika rövidre fogott történetét adja ez a mű. Kiváló tömörséggel és mégis egyszerűen, világosan vázolja az antik-klasszikus gondolkodás eudaimonisztikus, „boldogság”-ra célzó etikáinak az egyéniséget, az egyest néző természetét, a rákövetkező keresztény nyugati világ erősebb szociális érzését, a keresztény erkölcsen felebaráti szeretetének társadalmi jelentőségét. Kár, hogy a XVIII. századi német,

herderi humanitásezsmét is röviden nem érinti. Igen józan kritikával fordul mind az egoizmust, mind az altruizmust központba állító gondolkodók tételei felé. Kiváló érzékkel idéz különböző bölcselők idevágó műveiből. Noha az önzést a helyes önszeretet formájában csak helyenvalónak tarthatja, mégis „bármennyire szükséges is ez, úgysis megvan az emberekben a kellő mértékben, sőt még talán nagyobb mértékben is, mint kellene, úgyhogy ennek növe-lése nem kívánatos. Ellenben a mások iránt való szeretet ninesen meg abban a mértékben, amilyenben kívánatos volna, így tehát ezt értékeljük. Ha az emberekben idővel a mások iránt való szeretet igen nagy mértékben ki találna fejlődni, viszont az önszeretet nagyon megfogyatkoznék, úgyhogy most már ennek az utóbbinak hiánya fenyegetné az általános jólétet, akkor az önszeretetnek tulajdonítanánk erkölcsi értéket”. Az ehhez hasonló szelíd iróniát a gondolkodóknál meglátva, szellemesen fölhasználja a szerző s így még élvezetesebbé teszi könyvét.

Aristotelest s Platont éppúgy bevonja a tárgyalásba, mint Kantot, Nietzschet, Rousseaut vagy Benthamet, mindenütt kellően indokolva a maga állásfoglalását

Minden fejezetben tud olyan kérdést előtérbe állítani, amely kiválóan alkalmas arra, hogy az érdeklődést ma különösen magára vonja. Ilyen a jognál a parlamentarizmus problémája, a kultúra fogalma, az egyén és állam viszonya, az államok egymáshoz való viszonya. Itt (a népszövetség boldog korszakában) külön is leszögezhetjük ezt a nagyon is helyes megállapítást: „a nemzetközi jog érvényesítésére ninesen erő, mert az emberiségnek, amely a nemzet fölötti akaratot képviseli, ninesen semmiféle hatalmi szervezete. Ninesen olyan erő, amely az egyes államok erejéhez úgy aránylanék, mint ez utóbbiaké az egyes egyénekéhez. Ilyen erő a történelem folyamán nem is volt”.

Kitünően ért a szerző ahhoz, hogy a legegyszerűbb eszközökkel mindig a végső problémákhoz vezessen, hogy mindenünnen a lét legmélyebb tragikumai felé vessen egy-egy pillantást és gyönyörű fokozásban állít azután a befejezésben a legkeserűbb

megismerések, eszmélések elé, amelyek egyben a legfőbb talányt rejtik magukban. „Az embernek igényei, törekvései túlterjednek azon az arasznyi léten, ami neki jut. Nem tudja elérni, hogy vágyai kielégüljenek, jusson neki bármilyen hosszú élet, bármennyi boldogság. Nem lehet egy emberi életbe belefoglalni azt, ami után való vágy egy emberi szívben lakik. Az emberi törekvések mind túlterjednek magának az egyéni életnek korlátain.” A könyvet bizonyára minden olvasója nemcsak ismeretekben gyarapodva és lelkileg fölrázva teszi le, hanem egyúttal a tudattal, hogy olyasmire fordította ez egyszer idejét, amire valóban komoly szüksége van.

Koszó János.

Dosztojevszkij-breviárium. Trócsányi Zoltánnak a fordítói munkássággal kapcsolatban végzett tanulmányai megtermették az anyagot a szintézisre, a filozófiai rendszerezésre. Így alkotta meg a *Dosztojevszkij-breviáriumot*, amely ugyancsak a *Napkelte előtt* kiadójánál, a Dantenál jelent meg. Lép-ten-nyomon észrevesszük, hogy igen nagy olvasottság, tág határokon uralkodó irodalmi ismeret, önálló élet- és világszemlélet várta itt a megnyilatkozást. De Trócsányi első-sorban nem magát akarta bemutatni Dosztojevszkijhez való viszonyában, hanem arra törekedett, hogy a közönséget minél közelebb hozza az orosz íróhoz. Ezért nem folyamosított az irodalomtörténeti vagy esztétikai értekezés-sablonokhoz, hanem valami közvetlenebb, elevebb formát keresett. S ezt a formát találta meg írói és fordítói szereplésében kifejlődött gyakorlati érzékével breviáriumban.

A *breviárium* új műfaj, amit a modern olvasóközönség szükségletei hívtak életre. Olyanformán utóda ez az anthológiának, amint a lírát népszerűségben felváltotta a próza, még pedig különösen a regény. A breviáriumnak szabályai, megállapodott, elméletté csontosodott formái nincsenek. Közönségesen bizonyos vezérfogalmak szerint rendezett szemelvény-gyűjteményeket szoktak ilyen címen forgalomba hozni. És pedig, míg az anthológia egészben közölt lírai művek választékában mutatja be és jellemzi a

költőt, addig a breviárium az anyag természetének megfelelően csupán többé-kevésbé szervesen összefűzött részletekkel iparkodik célját elérni: megismertetni az írot és alkotásait.

Természetesen Trócsányi is a breviárium alapanyagául a Dosztojevszkij-szemelvényeket veszi. Ezeket mind a saját önálló fordításában közli, nem pedig másoktól kölcsönzi át. Ugyancsak nem átvett sablonok szerint végzi kiválogatásukat sem. A breviárium-szerkesztők többnyire csak olyan szemelvényeket halmoznak fel, amelyek a művekbe szőtt gondolatokat, nézeteket, elmélkedéseket tartalmazzák. Az ilyen gondolat-tárak azonban meglehetősen egyoldalról világítják meg az írot és műveit. Trócsányi ugyan szintén a jelentőségének megfelelő térhez juttatja a gondolati elemet, de nem téveszti szem elől, hogy a regényben a történet és a lélekrajz van legalább is annyira jellemző és érdekes, mint az elmélkedés. Tömör tartalmi összefoglalásokban adja tehát az egyes regények meséjét, s közben bő szemelvényekben kapcsolja be a fontosabb részleteket vagy fordulatokat. Egyszerűségelesen megrajzolt vázlatokban tájékoztatja a jellemről, és itt is teljes szövegben idézi azokat a csomópontokat, amelyekben a főjellemvonások legjobban összesűrűsödnek.

A forma, amelyet Trócsányi, sok tekintetben új úton járva, megeremt, szintén kétségtelenül fejlettebb változatot képvisel a breviárium-irodalomban. Az ő egység-érzéke nem tudott megbarátkozni azzal, hogy Dosztojevszkij szellemének megnyilatkozásait, világának elemeit az egyes művek egészéből kitérdelje, s azután valami Linné-féle mesterséges rendszerre szabott múzeumban állítsa ki közszemlére. Ő egészet alkot. Emitt mozaikot illeszt össze, amelynek művészi hatása éppen abban áll, hogy a részek különletét és összeolvadását egyszerre teszi felfoghatóvá. Amott torzókat restaurál úgy, hogy a hiányos darabokba maga adta kötőanyag segítségével önt új életet. Kötőanyagul pedig sok mindent felhasznál: életrajzi adatokat, az író leveleit és feljegyzéseit, a róla szóló megemlékezéseket, a rávonatkozó régi és új kritikákat vagy méltatá-

sokat stb. De tisztában van azzal, hogy ha az írói lángelme misztériumaiba minél szélesebbkörű közönséget akar beavatni, akkor az irodalomtörténeti adatközléssel vagy oknyomozással, az esztétikai elmélkedéssel csínján kell bánnia. Tehát ezek mindegyikét alkalmazza, azonban a szemelvényekkel olyan vegyületté formálva, amely elevenségével megkap bennünket, és a vasikos kötetet egyfolytában végigolvastatja velünk. Egy teljes világkép távlatai nyílnak meg előttünk, amelyben műveinek szereplői között ott él maga a költő, s felettük ott lebeg állandóan az a szellem, amely felfogta, megteremtette és világgá formálta őket. Filozófia az, amit itt kapunk, de valami konkrét, kinyilatkoztatásszerű filozófia, amely nem az elvont elmélkedés létráján, hanem a művészi szuggesziók szárnyán emel bennünket Dosztojevszkij világszemléletének magaslatára. Valóban Trócsányinak egész művében sikerül a közvetlenséget és mélységet egyensúlyban tartani. A Dosztojevszkijhez fűződő problémák mellett az ő kalauzolásával nem síklunk el, hanem az intuíció lendületével szinte észrevétlenül fölérünk kerekedünk.

A tárgymenetet a következőkben vázoljuk: Trócsányi megnyitó tájékoztatóképpen Dosztojevszkijt úgy állítja elének, mint aki minden emberi rendkívülisége mellett is az orosz léleknek egyik leggyökeresebb képviselője. És ezt nem önkényes elme-futtatás alapján teszi. Meggyőződése, hogy mi, nyugateurópaiak, akármennyire ismerjük Dosztojevszkijt a külsőségekben, akármennyire vonzódunk hozzá, tulajdonképpen idegenül, értetlenül állunk lényegével szemben, a mi számunkra neki hasonlíthatatlanul több és jóval homályosabb rejtélye van, mint saját vérei számára. E tekintetben igen érdekesek egy későbbi fejezetben tett megjegyzései arról, hogy Gyulai Pálnak, a magyar „negyvenes évek” nagy kritikusának mennyire nem volt érzéke az orosz „negyvenes évek” óriásainak: Dosztojevszkijnek és Tolsztojnak a megértéséhez, s teljesen különemű környezetben gyökerező egyénisége, más szellemi irányzatban végbement nevelkedése mily roppant távolságban tartották őt ennek az

orosz irodalmi korszaknak kritikai főképviseletjétől: Bjelinszkijtől. — Trócsányi tehát azoknak az orosz szellemi kiválóságoknak a révén törekszik az igazi Dosztojevszkijhez, a dosztojevszkijánizmus velejéhez hozzáférközni, akik az orosz ellenforradalmár lapokban három esztendővel ezelőtt, születésének századik évfordulója alkalmával foglalkoztak vele. Ezek főképpen azt veték számba, mit jelent Dosztojevszkij az orosz jelen és az orosz jövő szempontjából. Közülük idézi Novgorodcevet, az esztétikust. Novgorodcev hirdeti, hogy Dosztojevszkij szerint az orosz Isten-viselő, az Istent szívében hordozó nép, akit éppen ez a sajtósága és a büntudatnak vagyis inkább bűnértésnek ezzel összefüggő páratlan ereje a tagadásnak benne élő végletes szenvedélye ellenében is minden más népnél inkább képesit a megváltásra. És ebben a felfogásban „a hazájából száműzött, a babiloni vizek mellett üldögélő orosz nem zokog, nem kesereg, mert hite szerint a földült Oroszországban szilárdan áll a láthatatlan város, és ma jobban hallani harangjának zúgását, mint bármikor előbb.” A másik emigráns orosz, a modern orosz irodalom legnagyobb élő költője, Baljmont előtt Dosztojevszkijben az orosz népmesék rettenetes varázslónője, Baba-Yaga elevenedik meg, aki emberi lelkekkel táplálkozik, és vasmozsarán lovagolva repülésével orkánként forgatja ki sarkaiból a holt és élő természetet. Hogy Dosztojevszkijnek mi a szerepe az európai szellem fejlődésében, azt Trócsányi Hermann Hessenek, a kitűnő német Dosztojevszkij-kutatónak a szempontjából tekinti át. Hesse Dosztojevszkij műveiben, különösen pedig a *Karamazov-testvérek*ben látja a legszörnyűbb világozossággal kifejezve és megjósolva azt, amit ő Európa alkonyának nevez. A mai európai fiatalok nem Goethet, sőt nem is Nietzsche-t tekintik nagy írójának, hanem Dosztojevszkijt. Tőle nyeri az új eszményt, a Karamazovok eszményét, amely az európai szellemet gyökerében veszélyezteti. Teljesen erkölcs-nélküli gondolkozás és érzés ez, valami különös képesség az istenit, a szükségest, végzettszerűt a leggonoszabb, legutálatosabb cselekedetekben is megérezni és tiszteletet

tanusítani iránta, de különösen éppen iránta. Ezt az embert: a pusztulásnak félelmetes kísértetét, egyszersemind az újraéledésnek óhajtott előhírnökét rajzolja meg Dosztojevszkij.

Az orosz néplélekről festett miniatűr után kerülnek tárgyalásra tizenkét fejezetben Dosztojevszkij pályájának mozzanatai és alkotásai. Lejátszódik ifjúsága, a végén azzal a romantikus drámába illő katasztrófával, hogy mint összeesküvő a vesztőhelyen kap kegyelmet — nyolc évi szibériai kényszermunkára. Elvonul négy fegyházi esztendő, a *Holtak háza* kálváriája és ráadásul még hat év Szibériában. A benyomásokkal telített, a régi és új szenvedésektől folytonos rezgésben tartott lélekből sorra csapódnak ki elébünk a fényes meg sötét kristályok: *Sztjepancsikovo és lakosai*, az élősdí regénye, a világirodalom egyik mesterműve a komiko-szatirikus genrebán, — a *Játékos*, az a világ, ahol a pénz minden, — a *Bűn és bűnhődés*, a lelkiismeretnek szinte evangéliumi misztikája, — a *Hülye*, Trócsányi szerint a „modern orosz Krisztus”, aki az „örült-e vagy szent?” kérdés elé állít bennünket. *A megrontott lelkek* a nihilizmus, atheizmus és kommunizmus problémái közé ragad, és a jövőbelátás csodálatos biztonsággal vetíti előre a mai orosz bolsevizmus jelenségeit, sőt szinte egyéni arcképekben jósolja meg mostani, eleven, ismert szereplőit. A *Sihederben* a hős körül, aki Rotschild akar lenni, ott tolong az egész orosz társadalom, majdnem torzképszerűen pörére vetkőztetve. A *Karamazov-testvérek* az emberi gonoszság, elvetemültség ótestamentomi könyve, de a krisztusi felebaráti szeretet könyve is; az Istennek és sátánnak a harca az emberi lélekben és az emberi lélekért. A földi létnek erre a lélektompítóan sötét tragédiájára, amely valószínűtlen és mégis igaz, az orosz orthodoxia hitvilágából árad a katharzis, a megtisztulás. Dosztojevszkij legtöbb regényében, de kiváltképen az *Örök férj* és a *Nagyváros homályából* címűekben, Pétervárnak, az ösztöneivel ellenkező nyugateurópaiságba kényszerített orosz nagyvárosnak a költője; az ott sínylődő természetellenes életnek alakjait vonultatja fel tragikus

vagy néha tragikomikus képekben. — A regények után Dosztojevszkij tanulmányirói törekvéseit, köztük az *Író naplóját* tekinthetjük át.

S mikor a Dosztojevszkij haláláról szóló fejezet után letesszük kezünk-ből a könyvet, mi is elmondhatjuk Raszkolnyikovjának szavait: „Nem előttem hajolok meg, hanem az emberiség egész szenvedése előtt borulok térdre”. *Pais Dezső.*

Eötvös-Füzetek. III. Müller Lipót: Petőfi politikai költészete és Béran-ger. (Az Eötvös-Kollégium volt tagjai Szövetségi Évkönyvének III. évfolyamában.)

Az idei évkönyvet Zemplén Győző arcképe díszíti s Bartoniek Gézá-nak, az Eötvös-Kollégium igazgatójának megemlékezése vezeti be a hősi halált halt kiváló ifjú fizika-professzorról. Vonzóan és a baráti szeretet meghatottságával vázolja egyéniségének főbb vonásait s tüne-ményes szellemi fejlődésének egyes érdekes és a nagyközönség előtt ez-ideig ismeretlen mozzanatait. Az évkönyv ezután beszámol a szövetség elmúlt iskolaévi működéséről s közli a szövetség tagjainak névsorát, melyben sok az irodalomban jól ismert nevet találunk, többek közt tizenhat egyetemi tanárét.

A függetlenül esatolt Eötvös-Füzetek harmadik száma az idén is Petőfi-tanulmányt közöl (a talvalyt a Napkelet novemberi füzete ismer-tette). Müller Lipót értekezik ezúttal arról a kérdéstről, hogy miként lett Béran-ger Petőfi kedves költője, s hogyan hatott politikai költésze-tére. Tanulmánya önálló fejezete egy *Petőfi politikai költészetének fran-cia ihlető forrásairól* szóló, 1920—21 folyamán készült nagyobb összefog-laló munkának, melyből már az Egyetemes Philologiai Közlöny kö-zött egy részletet.

Béran-ger költészetét újabb időben meglehetősen kevésre becsülik, még maguk a franciák is, tehát legelő-szőr védelmébe veszi, hogy mintegy igazolja Petőfit, ki Béran-geret „a világ első költőjének” tartotta. Ér-dekesen mutatja ki egykorú bizo-nyítékok alapján, hogy kora milyen nagy költőnek tartotta nemcsak Franciaországban, hanem másutt is, s hogy nálunk a negyvenes évek elején mennyire benne élt az iro-dalmi köztudatban.

Petőfi 1844-ben ismeri meg Béranger költeményeit (Müller Petőfi saját példányát, az 1833-as kiadást használta), s innen kezdve nem megalkotásokkal, hanem állandóan foglalkozik velük (új megállapítás). Hatásának nyomai már 1845-ben megsejthetők egyes versein.

Béranger politikai eszméit tekintti ezután át: *Jé suis du peuple, le peuple c'est ma muse*, tehát mindent a népért! A nép szenvedésének legfőbb oka az elnyomás, mely az uralkodók műve, őket kell megfosztani hatalmuktól s Európa népeinek testvéri kezét kell nyújtani egymásnak s így védeni meg egymás szabadságát. A szabadsággért harcolni kell, ezért lelkesedik a forradalomért s vesz részt benne. A királyokon kívül a papokat is gyűlöli, mert szerinte ők is segédkeznek a nép elnyomásában. A júliusi forradalom után a szocializmus tanításait (a „science nouvelle“-t) is hirdetni kezdi. A költőnek a nép felvilágosítójának, irányítójának, valóságos apostoli vezérének kell lennie a nemzeti és a világszabadság kiküzdésében. Ezek az eszmék akkor egész Európát lelkesítették, nem csoda, hogy az ifjú Petőfi sem állhatott ellen az áramlatnak.

Béranger hatása 1846-ban válik feltűnően erőssé Petőfi költészetében. Nyomozását a szerző Béranger-fordításain kezdte, azután eredeti költeményein folytatja, kimutatva, hogyan jelentkeznek bennük Béranger elvei és érzelmei: a király- és papgyűlölet, a világszabadság vágya (a *világszabadság* szó, melynek eddig nem tudták az eredetét. Béranger-nak *la liberté du monde* kifejezésével azonos), majd 1847-től kezdve a költő apostoli hivatásának gondolata hogyan tereli mindinkább az aktív szereplés felé az irodalomban (a népköltészet uralomra emelése) s a politikában is.

Béranger hatásával Petőfi genréképeire és bordalaira, céljához képest nem foglalkozik. Dolgozatában nem elégszik meg a száraz hatáskimutatással, hanem a lelki rugók figyelembevételével a hatás genetikusan fejlődését vizsgálja meg. Kutatása főeredményének azt tartjuk, hogy a francia eszmék átvételében Béranger költészete jelentősebb közvetítő volt, mint eddig gondoltuk.

Az itt-ott laza kötésű szerkezet, s

az egy-két helyen kissé homályos stílus alig von le valamit az alapos dolgozat értékéből.

Szinnyei Ferenc.

Csathó Kálmán új regénye. (*Földiekkel játszó égi tünemény.*) Az egymást szaporán követő műveiben mindig élvezetesen elbeszélő, elmésen fordultatos és szavát magyarul ejtő író ezúttal úgynevezett „irodalomtörténeti regény“-nyel lép nagy olvasóközönsége elé. A magyar klasszicizmus koránérkezett előfutárjáról, Csokonairól ír korfestő részletekben gazdag s igen jól komponált regényt, kiragadván a sokat hányatott „peregrinus poeta“ életéből a regénytárgyul legalkalmasabb időszakot, az 1797—98. évekre eső Lilla-epizódot.

Csathó írói természetétől nem idegen az érzelmes romantika sem, a vidéki magyar kúriák régibb világának meg éppen jeles ismerője és melegszívű rajzolója. Ezekkel a költői képességekkel fordul a Csokonai-témához is, romantikus megvilágításban látja azt, s előadásában is az enyhe melanchólia alaphangját csak helyel-közzel váltogatja valami kedves malicia, s néha megeszillan az igazi humor egy-egy könnyeseppje is; mindez elemeket pedig szerencsésen olvasztja egybe valóban nem mindennapi írói adománya: a „Lust zu fabulieren“ vonzó természetessége.

Ily alappjában anekdotikus írói jellem nyilván közelebbi kapcsolatban áll a régibb, Jókai-Mikszáth-féle regényírással, mint a modern realista regény módszereivel. Efféle „romantika-mentes“ eszközökkel is közeledtek már többen — éppen az utolsó években — irodalmunk multjához, de sok örömmünk nem telt a „vérité vraie“ ama képében, mit útjukról magukkal hoztak. Kaptunk torz Csokonait, kinek minden vonása el volt hajlítgatva — Adv Endre felé, s kaptunk Berzsenyit is, még torzabbat, aki meg egyenest Freud professzor példatárának gazdagítására áhított. A romantika legérzelmesebb holdfénye sem hazugabb az ilyen mesterséges, laboratóriumi megvilágításnál.

És Csathó alakjai nem is felszínesek vagy éppen „dolmánnyal-ingvállal jellemzettek“, az olcsó romantika értelmében. Magában Csokonai-ban élesen látja és jól megformálja

a két ágból sodort, tragikus természetet; önismeretének páthosát is, a viszonyokkal való reménytelen küzdelmében sűrűn adódó elernyedéseket is elégszer és eléggé érezzük. Csathó meg meri mutatni hőjét a gyámoltalanságnak valóban genialis méretű mesterműveiben is: Csokonaija ilyenkor sem veszi szeretetreméltóságban; himlőverte homlokán ott van az örök művészi naivság égi jegye.

S Lilla alakja sincs „elétherizálva”. Igaz, hogy Csathó készen kapta a „rosszul végződés” tényét: Lillának lírai eszményképből polgári menyecskévé való metamorfózisát. Hanem ily tény-adalékhoz regényírói hitelt teremteni nem csekély lélekrajzoló biztosságot kíván, és Csathó derekasan oldotta meg feladatát: Lillájának megvan a hitele költőideáli szerepében is, s módnélkül ferde helyzetén asszonyi bátorsággal győzedelmeskedő józanságában is.

A Vitéz-Lilla-kettős aránylag csekély meseanyagot kínált az írónak. A kor- és környezetfestés gazdag változatosságával kellett az idillt regényre kiszélesítenie. Csathó látható kedvteléssel és meglevenítő fantázia nagy erejével kelti életre a dunántúli helyek s főként Komárom városa egykorú társadalmát. Kálvinista tiszteletesek és rektorok (többnyire lelkes rigmusgyártók), irodalomért hevülő plébános, uradalmi kasznárok és inspektorok, városi potentátok és nemes eszismadiák, könyvárúsok és tipográfusok, arszlánkodó jurátusifjak, nemzetes asszonyok és irulópiruló hajadonok: tarka quodlibetté összegyűjtve őrzik e regény lapjain a százegynéhány éve volt magyar világ képét. Talán egészében derűsebb e kép a romantikától meg nem ezüstözött valóságnál; ez már Csathó látásmódjából következik. Érzéketlenül nem siklik át a sötétebb foltokon sem. Csokonaija egy keserű óráján arra gondol, mi lenne, ha kegyetlen torzító tükröt tartana nemzete elé, mely „úgy mutatná meg a hatalmaskodó tökfeket és a feslett életű erkölcsbírakat, amelyeneknek ő látja őket; a tudós fanatikust, a kegyesség színe alatt csaló sarlatánt és a nagyot űző pedánszt!” Csathó alakjain csak éppenhogy megvillan olykor valami ezekből a vonásokból, hanem a kegyetlen torzító tükrök neki sem írói műszere, hát nem is él vele.

Férfialakjai közül talán tudós doktor Zay Sámuel uram figurája emelkedik ki legjellegzetesebben a színes egyvelegből, női nemen pedig a messi határban híres főköltőkészítő és Gvadányi generálissal verses episztólákat váltó Bédiné Fábiana Juliánna asszonyom pompás rajza. A komáromi társaságban, rövidke jelenetben, megismerkedünk Jókay Sámuel ógyallai komposzesszor tizenhat esztendő Jóska fiával, Jókai Mór édesatyjával is.

A regény kitűnő kompozícióját már említettem. Három „könyv”-re tagolódik s ezzel szinte háromfelvonásos vígjátékra emlékeztet; szerkesztésében általában valami rokonságot mutat a színpadi gyakorlattal. A három szakasz is, s azokon belül a fejezetek is többnyire esztanóba futnak, akár csak valami színműben. A dialógusok nagyrészt is majdnem változtatás nélkül át lehetne venni romantikus színpadi játékaiba. Hibát vagy hiányt is leginkább e részben lelhetni a regény fejlesztésében: néhol a kapcsoló részek, a valódi epikai láncszemek valamelyest el vannak nagyolva vagy sietve. A lelki elemzést ilyenkor az író inkább csak amúgy somázza (ezek a helyek néha stílusban is pongyolábbak és nyersebbek), s azután láthatóan siet az eseményes, párbeszédes mozzanatok felé. Az ilyen helyeket viszont — még a legkisebb epizódokat is — oly pompásan ki tudja kerekíteni, hogy a regényből kiszakítva, önálló rajzokul is megállhatnának. Kincsesné asszonyom főköltőrendelésének jóízű története önmagában is a legzamatosabb anekdotás elbeszéléseink közé számít, s Mikszáth legjobb ilyenmű apróságaira emlékeztet.

Nyelvének ezúttal Csathó a témájához találó régies színezetet igyekszik adni. Minthogy jó magyar nyelvérzéke van, nagyobbára sikerül is neki ez a zománcozás. E tekintetben talán csak némi fölösleges halmozástól nem ment mindenütt; alakjainak szavaejtése néhol mintegy visszahat az íróéra is, s ilyenkor ok nélkül is a régiesebb kifejezés mellett dönt; s ez itt-ott kissé mesterkéltnak érzik. Viszont nyelvi kisiklások, divatos zsurnaliszta-szólamok sohasem szeplősítik meg Csathó beszédét; s nyelvének —

tiszta épségén kívül — határozott egyéni íze is van.

Újabb irodalmunk egyik értéklője Csathót némi fölénytel a „szórazótató“ műfaj művelői közé utalja. Tudtommal a szórazótató nem tartozik a hét főbűn közé, nemesebb formájában meg éppen minden epikai vállalkozás fő-fő törekvése több ezer esztendő óta. Csathó eddigi műveiben nem hatolt a legnagyobb problémák legmélyebb mélységeibe. Ez igaz. De nagysággá kikürtölt újabb íróink is, kiket a villamoskocsikban kiadói reklámok egy-egy új Dosztojevszkijnek hirdetnek, jobbara inkább csak a plakátokon tartanak rokonságot Dosztojevszkij-vel, semmint könyvekben. Nálunk divat zseninek tisztelni mindenkit, pusztán azért, mert gyenge fejtségét nagy fába vágja, talentumos s a maguk tehetségével jól sáfarkodó íróinknak pedig — erről már Péterfy Jenő is panaszkodott — éppoly hamarosan felhánytorgatják, hogy miért nem zsenik, s miért csak „szórazótatók“.

Mi Csathó Kálmán regényeinek nagy kelendőségét a magyar olvasóközönség szempontjából is örvendetes ténynek tartjuk és Csokonai-könyvét is — mely talán legszebb és legnagyobb becsvággyal írt műve — örömmel és megnyugvással látjuk a villamoskocsik kiabáló plakátjai alatt békésen olvasgató utasok kezében. *Rédey Tivadar.*

Thoroczkai-Wigand Ede: A kert. Wigand Ede azokhoz a művészekhez tartozik, kik a művészetet nem a gazdagok kiváltságának tartják, nem az anyagi javak fényűzésének, hanem szívósan azon dolgoznak, hogy a szépnek szeretetét a mindennapi kis élet szükségletei közé sorozzák. A legegyszerűbb ház, minden, ami benne van, a szék, az asztal elött, a polcok és szekrények, valamennyi használati tárgy: alakjával, vonalaival, színeivel egymáshoz simulva, egymásra hangolva, állandóan a szép érzését keltse és táplálja. De épp ezért, ne legyen a gyári üzem árucikke, hanem a tulajdonos lelkének terméke. Így alakul ki az „otthon művészete“, mely híven tükrözi annak belső világát, aki megteremtette. Ezt a Ruskin-féle elvet Wigand még azzal mélyíti ki, hogy az otthon művészetét abból a föld-

ből sarjadoztatja, melyen áll; nem kell idegenből való behozatal, hanem azoknak az elemeknek továbbfejlesztése, melyek már itthon megvannak. „Művészi hitvallásom, mondja, régiben az újat keresni, az ősiességben gyökerező formanyelvet föleleveníteni.“ Ezt művelte Wigand Ede eddig írt könyveivel, melyekkel az idegen utánzásába kábult közönségünket a helyes útra terelgetné; ezt műveli gyakorlatban évek óta már ház- és bútorterveiben. Wigandban van valami Herman Ottó rajongásából, mellyel ősműveltségünk emlékeit kutatta és fenntartotta, és a sajnósan korán elhunyt Pekár Károly ájtatosságából, ki a „magyar nemzeti szépnek“, „a magyar génius esztétikájának“ lelkes, de fájdalom kevesektől ismert könyvet szentelt.

Wigand már több ízben foglalkozott a magyar háznak kedves tartozékával, a kerttel. Ezúttal fáradhatatlan kutatásainak egy új anyagát foglalta egybe. Egyik fejezete az „Elvirult kertek“-ről szól: a régi magyar úri házak kertjeiről, amint történeti forrásaink emlékeiben találhatók; a táblabíróvilág viragsairól, amint vidéki kúriákban, falusi parochiákban még ma is lelhetők; a falu parasztkertjeiről, ahogyan a házi szükséglet s a józan népérzék megteremti. — A másik fejezet „Kertjeink a jövőben“. Ebben az előbbi rész tanulságait gyakorlati módon értékesíti s bemutatja, hogyan használhatjuk fel a mult hagyományait ezután a magyar kertek megteremtésében. Kifejti az általános, célszerű és művészi követelményeket; megadja a ház elötti „benyíló kert“ — falun kiskert — képét; majd a ház körül és mögött elterülő ültetvények helyes és szép elosztásának elveit; különös gondot fordít a kisember kertjére, lelketüdítő és szívvidító bibelődésének helyére. Az ember elött önkéntelen fölmerül két kertkedvelő költőnk képe: Tompáé, virágai közt, és Aranyé, gyümölcsfacsometei mellett. — A harmadik fejezet a lakás virágairól szól: a virágtartó edényekről, a terített asztalról, s a virágos ablakról, mely kint barátságosan hívogat, bent pedig melegen ott marasztal a színes, illatos otthonban.

A könyv anyaga a hagyomány emlékeinek bűvárlatából, s az írónak az ország — még az éphatáru

Magyarország — egész területén tett tapasztalataiból gyűlt halomra. A szöveget vagy félszáz kép díszíti, egynehány angol, német és hazai eredetű; kétharmadja magának a szerzőnek kezemunkája.

S itt meleg ajánlással be is fejezhetnők e sok gyönyörűséget okozó könyvnek ismertetését, ha nem volnánk kénytelenek egy-két kifogást is tenni. Mindenekelőtt az egyes fejezeteknek nincsen meg a kellő belső rendjük. A szerző sokszor elkalandozik, félbeszakaszt valami megkezdett gondolatsort, újra visszatér hozzá, s ez előadását nyugtalanná teszi, holott tárgya éppen a derült nyugalmat, a csöndes elmélyedést kívánja. Ezt többször megzavarja a kerti virágok latin felsorolása, hosszas ismétlődő lajstromok, a magyar nevek mellett a csak szakemberek előtt érthető kurtított latin műnevekkkel, úgyhogy akárhányszor az ember középkori esziót vél maga előtt, titokzatos szótörmelekeivel. Ezen könnyen lehetne segíteni a mű végéhez csatolt névjegyzékkel, hol a magyar virág mellett ott volna tudományos latin neve is. A nyugtalan előadást modorossá fokozza a meg nem okolt régieskedés és népieskedés, mely oda is akaszt sallangot, ahol az nincsen helyén.

A növény- s a nyelvtudós is csóválja néha a fejét egy-egy nem egészen helyes adaton. A XIII. század kertjében nem termett *paprika*, hisz az csak Amerika fölfedezése után került Európába; nálunk a XVIII. század közepén említi először a szegedi kegyesrend kiadás-lajstroma, általánossá pedig csak az 1831-i kolera után lett. *Latorkert* hadi védelem volt a várak, táborok, nem a szelid virágos kertek körül. A *Berberis* nem *sóska*, hanem *sóskafa*, *borbolya*; ezt, bokor lévén, soha nem plántálták, s nem esináltak belőle *kukrejt*-et, mert ez *szálya-mártás*; hanem a gyümölcsét befőzték cukorral; a *sóskát*, *Rumex*, igenis plántálták, s esináltak belőle *sóskamártást*. Az *aranyka* nem puszta rögön terem, hanem herén és lucernán élőszkodik a gazda veszedelmére. Az *Eufrozia* — helyesen *Euphrasia* — *szemvidítő fű*, nem pedig *kutyatej*, amely *Euphorbia*. Alig hiszem, hogy a rosszszagú és piszkosszínű *beléndeket*, *Hycscya-*

must meg a kertalji gazban burjánzó *fecskefüvet*, *Chelidonium* virágként ültették volna kertbe. *Mahagonit* sem láttam sövényben puszpáng és télizöld közt, de igen *Mahoniát*.

Egy-egy széphangzású szó a szerzőt arra csábítja, hogy Jókai-ként olyan jelentést tulajdonítson neki, amije egyáltalán nincsen. *Ildomos* nem annyit jelent, mint *illő, illedelmes*, hanem *okos, belátó* eszűt. *Iratos* nem *gyógyító, iratos fű* nem *orvosságos fű*, amivel a javasok élnek, hanem *színes, tarka*; helyesen él vele, mikor *„iratos, cifra festett üvegekről“* szól. A *vértelen* sohasem aggatták ki az ellenség levágott fejét, legföljebb a kaszát, s újabb időben egy kötés kukoricát vagy egy fűzér paorikát. A pataki *Gomboskert* nem Lórántffy Zsuzsa — ej, ej, eddig Zsuzsánnának hívták! — üveg-gombos rózsakaróiról kapta a nevét, hanem már jóval előtte a Gombos nevű hegyről, melynek a lábujában terül. A *gyümölcsény* sohasem volt gyümölcsös kert, hanem vagy szilfa, vagy bokros bozót. A *kelence* az méhkas, de nem azonos a *kölöncel*, mely tuskót jelent, mit a kútgém végére akasztanak súlynak, vagy a harapós kútya nyakába akadéknak. Legfuresább, mikor a fülemülével az énekes madarak közé sorolja a *balatoni fuvacskát*, mely *kacsát*, legjobb esetben pedig *szárcsát* jelent. A pogány házi isteneknek, a nemzeti őshit füvéinek, a Tuhudúnoknak hagyjunk békét; ezek megjárják Jókai regényeiben, de nem komoly történeti munkában. Sok bosszantó sajtóhiba is tarkítja a szöveget, nem éppen javára. A szerző lobogó rajongásában sokszor nem mérlegelte eléggé forrásainak hitelességét, s készpénznek vette azt, amit a költői képzelet játéka termett. Igen szívesen vettük volna, ha a könyv végén felsorolja a magyar kertészet és kerttörténet forrásműveit, mert azt hisszük, hogy Lippain és Takáts Sándoron kívül több is akad irodalmunkban.

Ez a kevés fogyatkozás azonban nem árt a könyv érdemének, hiszen „vagyon mind az holdban, mind az napban, kit mi eklipsisnek hívunk“ — mondja Zrínyi. Neveljen e szép könyv sok lelkes barátot a magyar virágnak, a magyar kertnek.

Tolnai Vilmos.

Báró Wlassics Gyula: Deák Ferenc. Az egykori egyetemi tanár, kitűnő büntetőjogász, hosszú államférfiúi és politikai-adminisztratív pálya után, magas korának esodálatraméltó frissességében és életerejében tért vissza a sikertől ragyogó út kiindulópontjához, a tudományhoz, a könyviráshoz. Mostani munkáját forgatva, első pillanatra az angol gentleman-írók jutnak eszünkbe, kik évtizedes közéleti munkálkodás után az életalkony derűjében, politikai és élettapasztalat tetőpontján megírják nemes pátosszal és magas erkölcsi követelésekkel a tudományos munkát, mely hivatott lesz nevük fenntartására. Wlassics Deák-életrajzát is jellemzi a gyakorlati politikus, a politikai életet átélő államférfiú ítéleteinek lehiggadt, nyugodt biztossága, de jellemzi egyúttal az a morális hangulat is, mely a nagy angolokhoz hasonlóan nála is abból származik, hogy az élet keserves tragikomédiája, mindennapi tülekedésén rég felülemelkedve, az élet tetőin jár, a tiszta hegyi levegőben. Ebből az őszinte, mert nem akart, nem tanult, hanem az élet tapasztalataiból magától előállott morális hangulatból születik aztán a pátosz, mely ünnepélyességtől és álpátosz-tól egyaránt távol van és amely annyira jól illik Deák Ferenc, a morális pátosz nyugodt magyarjának életrajzához. A szerző egyénisége és a tárgy egyaránt közrejátszanak, hogy a munka elejétől végéig semmi sem zavarja azt a tiszta levegőt, melyet a múlt század klasszikusainál, Keménytől Gyulai Pálon és Csengeryn át Salamon Ferencig élveztünk. A mi nemzedékünk, az élettől megkínzott, a kételeyiből kétségbeesetten felkapaszkodó, nem képes többé erre a tiszta morális pátoszra; mi szegények a lélektől adott stílus dolgában hasztalanul akarnánk harmóniát érni el, ez ma csak azon keveseknek birtoka, akik még e múlt korszak klasszikus hagyományaiban gyökereznek. Az előttünk fekvő Deák-életrajz bizonyítja, hogy szerzője is e boldogok közé tartozik.

Csak külsőség, de közbevetőleg megemlítem, hogy a morális pátosz tisztító, köznapiból fölemelő hatását Carlyle-, Emerson-, Madách-remiszenciák emelik, Macaulaynek is

lehet nyomait találni, akárcsak az említett magyar klasszikusoknál és azoknak ma is köztünk élő történetíró utódjánál. Ez a külsőség jellemző rájuk, de hiányzik immár Péterfynél úgy, mint Riedlnél és az őket követő, harmónia után hiába áhító, morális pátosz tisztaságában szükölködő nemzedéknél.

De a szerző egyéniségét még mindig nem hagyhatjuk el. Fél századdal Deák halála után életrajzát vesszük olyantól, aki még személy szerint ismerte a haza bőlesét, saját fülével hallotta beszédét, s akit Deák munkatársaival és belső barátjaival szoros kapcsolatok fűztek egybe. És aki emellett maga is Deák szülőföldjének, az ország délnyugati végeinek az embere, aki az ottani viszonyokat és embereket ismeri és így Deáknak különben is rendkívül tartózkodó, a világ elől zárkózó egyéniségét helyi vonatkozásokkal is közelebb tudja hozni, Deák személyes ismerőseinek nyilatkozatait adja; egyes kérdésekben Csengery Antal közléseinek tekintélyét is latba tudja vetni; ezek adják meg Wlassics könyvének Ferenczy Zoltán kimerítő életrajza mellett is az adatbeli értékét. Ugyancsak a szerző egyéniségéből adódik Deák büntetőjogászai működésének tanulságos rajza és általában Deák képen némely, eddig elhanyagolt vonásnak élesebb kidolgozása. A későbbi Deák-arcképirók bizonyára fel fogják használni azon finom megfigyeléseket, melyek *A jog védelme* című fejezetben (127. l.) találhatóak. Mindezen új eredményeik természetesen a szerzőnek jogász-egyéniisége.

A munka első része Deák életrajzát adja, áttekinthető csoportosításban, másodikika pedig a vezér, az államférfiú, a kodifikátor, a szónok jellemzését. A beosztás az írói céltól függ, melyet ő maga így határoz meg: „Deák nagy erkölcsi hagyományával, fenségesen szárnyaló jogérzésével és jogtiszteletével, az erkölcsi erőbe vetett törhetlen hitével, megeleveníteni a mai zaklatott életet, a legáldásosabb feladat. Ezt az életet, melyben leromlott a belső emberi kultúra. Ahol örvények és szakadékok közt járunk. Ahol szélsőségekben tobzódó világnézeti és társadalmi különbségek zavarják a lelkek összhangját. Keresnünk kell

az utat a magasságok felé. Ha pedig ezt keressük, fordulhatunk-e biztosabb vezető felé, mint Deák erkölcsi hagyományaihoz, Deák halhatatlan bölcsességéhez, Deák örök emberi értékéhez. Ez a tanulmány ennek a célnak áll szolgálatában. Tömör, összefoglaló vonásokban Deák nagy egyéniségének történeti arcképét, közéletét a magyar közismeret és közérzés tudatába átvenni ezeknek a soroknak célkitűzése. Akinek pedig ez a célkitűzése, az nem zárkózott be a klasszikus hagyományok elefántesonttornyába, hanem itt jár közöttünk ez összhangot még csak kereső nemzedékben. Innen van, hogy ezt a könyvet mi nemcsak tanulsággal, de szeretettel is olvassuk. *Szekfű Gyula.*

Koszó János könyve Fessleről. Fessler Aurél Ignác neve jól ismert a magyar irodalom kutatói előtt. Kisfaludy Károlytól Arany Jánosig csaknem valamennyi írónk és költőnk az ő német nyelven írott tízkötetes magyar történetéből merítette multunk ismeretét. Ahogyan ez a mosonmegyei származású, de egész életében külföldön élő német formálta meg a magyar hajdankor eseményeit és embereit, úgy kerültek azok bele költőink tudatába és ezzel hatalmas mértékben része lőn multunk romantikus ízü felfogásának elterjesztésében.

Ennek az érdekes írónak eleddig nem volt megírva az életrajza. Pedig ha Fessler nem volt is valami igazi nagy ember és nagy író, mégis megérdemli a vele való foglalkozást, mert korának igen jellemző egyéniségével ismerkedünk meg benne, aki a maga idejében a német szellemi életnek csaknem minden mozzanatát aktív módon élte át. Nem volt nagy egyéniség, aki ledönti a kor gátló korlátait és egészen új ösvényekre tereli az idők folyamát, hanem fogékony lelkű és szívós akaratú közkatona, aki minden mozgalomban részt vett s éppen azért alkalmas arra, hogy rajta keresztül egy egész korszak életébe pillant-hassunk bele. Az ilyen szereplő egyéni sorsa összefüggő keretet ad azoknak a kortörténeti szálaknak, amelyek máskülönben csak kaotikus formában volnának egymás mellett élénk állíthatók. Fessler életirója, Koszó János tehát igen

helyes érzékkel választotta meg tárgyát, mikor hőse kicsiny jelentőségét oly módon növelte meg, hogy ezt a sok változatú életet a német szellemnek azokba a mozgalmába ágyazta bele, amelyekben át ez a fölvilágosodásból a romantikába jutott el. Fessler lelki peripetiái ebben a keretben eleve-séget és jelentőséget nyernek. A lényeg legmélyén misztikusan vallásos lelkű hős a fölvilágosodás racionalista és optimista világjavitó légkörében odahagyja egyházát és gyermekkorának vallásos eszményeit, hogy aztán ezek a lefojtott tendenciák annál nagyobb erővel törjenek felszínre és vigyék aztán őt az irracionálista romantika táborába. Mindez azért érdekes, mert ezt az utat nemcsak Fessler tette meg, hanem az európai szellemi élet is. Így alkalmá nyílik Koszónak a kor nagy eszmei mozgalmainak jellemzésére, s azt hiszem, könyvének éppen azok a legértékesebb részei, amelyek ilyesféle kitéréseket tartalmaznak. Roppant tanulságosak és lekötik az olvasó figyelmét a Fessler korabeli szabadkőművességről, a romantikus körökről szóló fejtegetések. S éppen e szellemtörténeti háttér rajzában mutatkozik meg Koszónak szintetikus alkotó tehetsége.

Szerzőnk a német szellemtörténeti iskola emlőin erősödött meg ilyen feladatok elvégzésére, amilyen az előttünk fekvő monográfia. Különösen a nagy professzornak, a szüntelenül kereső és világosságra törekvő Tröltsch Ernőnek a hatása érzik rajta, akire emlékeztetnek bennünket még sokszor hosszadalmasnak érzett fejtegetései is. Elfogulatlan-ság, lelkiismeretes alapos-ság és a részletekből a magas összefoglaló szempontokhoz való fölemelkedés azok a tulajdonságok, amelyek méltán kiemelik Koszó művét a megszokott irodalomtörténeti átlagból. Ennek a fiatal tudósnak, aki nyomon kíséri a *Napkelet* hasábjain is a szellemtörténet szempontjából figyelembe vehető eseményeket, vannak ideáljai, s ezért vannak vezető eszméi is. Ítéleteiben még akadnak ingadozások, a tények és emberek jelentőségét tán hajlandó túlbecsülni a történet sodrában, de anyaga kiválasztásában széleskörű tanultság és biztos kritikai érzék ve-

zeti. Könyve a magyar tudományos irodalomnak értékes gyarapodása, mely európai mértékkel mérve is tisztos és hiányt pótló alkotás.

Nagy József.

A Voggenreiter-cég magyar könyvei. A régebbi időkben általában inkább ahhoz szoktattak bennünket, hogy külföldön magyarellenes avagy legalább is egyik vagy másik nemzetiségünk valódi vagy képzelte érdekeit szolgáló nyomtatványok megjelenését nézzük. Magyar érzésű és magyar nyelvű könyv, füzet bizony ritka volt mint a fehér holló. Ma e tekintetben kellemes változást észlelhetünk, ami megtépttségünkben, árvaságunkban minden bizonnyal kétszeresen jól esik, főként ha volt szövetségeseink, a nagy világégés csapásai közepett szenvedő társunk részéről jön. Nem oly rég az Insel-Verlag nagyon szép kiállítású, gazdag, tartalmas, magyarnyelvű *Anthologia Hungarica*-jában (Grager Róbert szerkesztésében) gyönyörködhetünk. Most elég gyors egymásutánban a berlini Voggenreiter-cég (Weisser Ritter-Verlag) ajándékoz meg bennünket kisebb-nagyobb, főleg az ifjúságnak szánt könyvecskéivel, melyeknek száma immár jó egy tucatra megy.

Ezek a kiadványok más oldalról is érdekelhetnek: jó részük cserkész-kötet. Nincs még pár rövid heténél több, hogy derék fiaink Dániában, a nemzetközi nagy cserkészolimpián, a jamboreen a harmadik helyre küzdötték fel magukat, mindjárt Anglia s Amerika után, hol a cserkészlet régebb s kipróbáltabb, mint nálunk. Derék cserkészifjaink több nevelője, kik részben maguk is kint voltak Kopenhágában e döntő napokban, írta ezeknek a köteteknek nagy részét, sőt még a szépirodalmi sorozat több száma is a cserkészlettel, ezzel az ifjú, de nagy reményekre jogosító nemzeti mozgalommal függ össze, onnan merítve tárgyát, oda kapcsolva be meséjét.

Ilyen Farkas Gyula szép, értékes diákregegye, *Forrongó lelkek*, melyről a Napkeletben volt már egyszer szó, amely azóta azonban új kiadásban is megjelent Bodzásy István rajzaival, sőt németre fordítva a Weisser Ritternél Berlinben s finnül az Otava kiadóvállalatnál Helsinkiben látott napvilágot, ami mind belső

becsét, mind érdekességét s így kapósságát igazolja. Melléje sorakozik ugyancsak Farkas Gyula kedves elbeszéléskötetkéje *A táborút üzen s Radványi Kálmán bájos Napsugár leventéje*. Mindkettő cserkézekről cserkézeknek szól, de kívülállóknak is, akikkel nemcsak megkedveltetheti ezt az intézményt, hanem a benne rejlő egészséges, ifjúi vidám poézissal üdítőleg hathat mind az ifjú, mind a felnőtt olvasókra. Főként Farkas novellái nem nélkülözik a mélyebb, filozófiai gondolkodást eláruló alapvetést sem, míg Radványi humoros táborjelenetei, versei igazán közvetlen, úgyszólván alkalmi költemények.

A gyűjtemény azonban korántsem érte be azzal, hogy a cserkészélet kellemes, poétikus vagy vidám oldalait, testet s lelket edző nevelőerejét tárja kötetkéiben az ifjúság elé, hanem a rendszeres, úgyszólván tudományos cserkészetre is kellő gondot fordított. Sztrilich-Mócsy: *Tábori munkák — Cserkészsegítségnyújtás*; Gerő L.: *Térképolvasás*; Buczkó J. E.: *Törvénymagyarázat*: mind — részben gazdagul — illusztrálva, minden szavukon átsugárzó szerezettel és gondoskodással sietnek cserkészifjaink segítségére, megtanítják őket minden szépre, jóra, hasznosra, aminek nemcsak itt, hanem egykor kint az életben is bizonyára hasznát veszik.

Mindezzel még távolról sem merül ki ez a sokoldalú németföldi magyar gyűjtemény. A „Cserkész-könyvtár“, meg az „Ifjúsági regény-tár“-sorozat mellett van egy „Klasszikus könyvtár“-a is és nem riad vissza nagyobb művek kiadásától sem. Ilyen pl. a *Hangzatka*, Sziklay Ferencnek, a felvirágzó szlovenszói irodalom jeles művelőjének érdekfeszítő, jól megírt regénye Csermák Antalnak, a nagy magyar zeneszerzőnek élettragédiájáról. Épp ezzel kapcsolatban kell megemlítenünk a gyűjtemény egyik főcélját, mely nekünk különösen kedves kell, hogy legyen: „Semleges órhelyén, menten minden politikai és pártszemponttól, egybe kívánja gyűjteni az egyetemes magyarság ifjú íróinak legjavát, mindenkit, aki igaz magyar kultúrértéket jelent, hogy műveiket az egész magyarság közkincsévé tegye“. Idézni érdemes azonban a következőket is: „Emellett legfőbb

figyelmét a jövő magyar nemzedékre fordítja. Jó és olcsó könyveket akar a magyar ifjúság kezébe adni, megismertetni vele a magyar irodalom halhatatlan remekeit és előkészíteni azokra a nagy feladatokra, melyek rá várnak.

Ezeket a célokat szolgálja a „Klaszikus könyvtár”-sorozat, melynek megjelent számai: *Vörösmarty, az ember, meg Petőfi: Tündéralom, Bolond Istók* — mindkettő Farkas Gyula kiadásában és utószavával; *A ma magyar költői* Pintér Jenő és Sajó Sándor szerkesztésében. A két előbbi becsületére válik Farkasnak, az írói lélekkel s pedagógiai érzéssel megáldott magyar irodalomtörténésznek, aki szerencsés kézzel válogatta ki azt, ami valóban érdekli az ifjúságot s egyben jó képet is ad Vörösmartyról; Petőfinek két nagyobb s jellemzőbb munkájához pedig tömören, frappáns rövidséggel s mégis világosságot gyújtóan olyan utószót nyújtott, amely egy csapásra közelebb hozza e költeményeket még annak a lelkéhez is, aki talán némileg idegenkedve áll velük szemben.

A ma magyar költői. Szemlélények élő magyar költők lírai terméséből ügyes, pár soros életrajzi adataival jól megválogatott darabjaival, izléses kiállításával, könnyen kezelhető formájával s olcsóságával bizonyára kedves kísérőjévé lesz sok magyar ifjúnak, aki egyelőre csak a magyar költőkkel való együttálmódásban maradhat hű a régi hazához, fajához.

Kívánatos lenne, hogy minél nagyobb lelkesedéssel karolnák föl nálunk a berlini magyar vállalat szerény kis köteteit, mert ezek sikere egy darab magyar jövő!

—ó—s.

Magyarok török rabságban. A Történelmi Társulat, és elnöke, gróf Klebelsberg Kunó vetésének újabb hajtása: Auer János Ferdinánd, pozsonyi előkelő nemes polgár naplója. A pozsonyi városi könyvtárban megtalálta s a „Fontes” vállalatban most kiadta Lukinich Imre, pozsonyi egyetemi tanár, amíg „Pozsony” volt, most pedig a Nemzeti Múzeumnak tudós könyvtárigazgatója.

Auer János Ferdinánd viruló ifjú volt, s a pozsonymegyei és városi nemesi felkelők hadnagya, mikor az 1663. évi párkányi csatában

török rabságba esett; tizenkét évi rabság után megtört öregként tért szülővárosába. Naplójának legnagyobb részét mindjárt a fogság első évében, 1664-ben írta, miután az esztergomi, budai, belgrádi tömlőcökben való hosszas hánykódás után a konstantinápolyi Héttorony lakója lett. Ehhez képest héttoronybeli életéről igen keveset szól a napló, melynek ezt a hiányát a kiadó pótolta ki a bécsi levéltár aktáiból. Annál értékesebb kútfőnek kell tekintenünk a naplót arra nézve, minő élete volt a szerencsétlen magyar rabnak a fogságbaesés pillanatától kezdve egészen addig, míg hónapok kínszenvedésein át megérkezett Konstantinápolyba, ahol a foglyokat véglegesen elhelyezték a Héttoronyba, vagy a Bagnóba, vagy egy evezőpadra, félmeztelenül, megláncoltan. Hozzátehetjük: ha ugyan eljutottak a szultán székelyéig, mert bizony szerencsés csilagzat alatt kellett annak a szerencsétlen magyarnak születnie, aki életben maradt e hosszú út alatt. Évszázados magyar szenvedés van itt összesűrítve egy ember sorsában, mert ezt az utat, a harcmezőtől Belgrádig és Konstantinápolyig Auerrel együtt százötven-kétszáz éven át ezernyi magyar szenvedte végig. A konstantinápolyi császári követek feljegyzik, hogy ezen és ezen a napon 10—20—100—200 foglyot hoztak be a székvárosba; miként Takáts Sándor kutatásaiból tudjuk, nagyobb szállítmány nem szokott érkezni, ami azonban nem azt jelenti, mintha csak ennyi magyar esett volna foglyul. Nem, a foglyok nagy része már az úton elpusztult. Az alacsonyrangúakat, kiktől váltságpénz nem volt remélhető, mindjárt a csatatéren, vagy a táborban levágták a törökök. Auer meztelen, fejetlen holttestek közt jár a táborban; piros, meleg vér áll a zöld fűvön, feltúrt ingujjú katonák még dolgoznak a véres, kicsorbult karddal, a kivégzettek fület nyiszálják le és gyűjtik rakásba. Amelyik fogoly kezén és mellén látják, hogy gondozott külsejű, tehát előkelőbb ember, annak megkegyelmeznek, az ilyen rabok nyakába farkarikát tesznek, s a karikákat láncal egybekötve, a pribékek barmok gyanánt húzzák a sort maguk után.

Az út jóbarátok, ismerősök holttestei közt halad Párkánytól a török sereg mögött Érsekújvár felé, onnan vissza Esztergomba, a nagyvezír szállására. Az esztergomi útszélén ott hever Auer egy ismerősenek, Nógrádi Miklós nevű híres vitéz huszártisztnek a feje, akit már nem a küzdelem véres dühében, hanem a nagyvezír parancsára, a mögöttes országrészben végeztek ki több társával együtt a törökök. És Esztergomban, a nagyvezír sátra előtt állott az embermagas fejpiramis, azon rabokéból, kiket nem tartottak érdemesnek továbbszállítani, s ezért felkoncolták őket. De az életbenmaradtak száma is folyvást fogyatkozott. Esztergomban háromszáz magyar és német foglyot csuknak egy szűk helyiségbe: a hőség és zsúfoltság miatt az első éjjel ketten halnak meg közülük. Budáról Belgrádig tizenkét napig tart az utazás, a harmincnégy előkelőbb fogoly közül, kik Auerrel együtt voltak, nem kevesebb, mint hat hal meg ez úton: köztük egy magyar, kinek holttestét a törökök nem engedik vízbe dobni, három napig ott marad az élők közt.

Általában csak erős idegzetűeknek való olvasmány szegény Auernek a naplója, mely a barbár piszok minden visszatásító fájának oly naturalisztikus leírását nyújtja, hogy Zola is megirigyelhette volna érte. Az esztergomi börtön, a budai átmenő rabok számára való tömlöc és a Csonka-torony nemesak a mi fogalmaink szerint, de az akkori kereszténység felfogása szerint is egészségtelen piszok és állati műveltség tanui, ahol a magyar és német foglyok rangkülönbség nélkül szenvedtek és pusztultak. Auer foglyotársainak legtöbbször, köztük szimpatikus magyar nemesek, egy Boronkay, egy Berényi, már itt, Budavára börtöneiben elvesznek. A belgrádi börtön a Budáról elindult harmincnyeből ötöt emészt meg. Általában a foglyok legnagyobb ellensége a képzelhetetlen szenny és a török nemtörődőség volt. A budai börtön lakói a szerencse kedvezésének nézik, mikor szabad nekik felváltva kijárni, hogy kolduhasssanak. Étélük- s italukról senki sem gondoskodik, és nem egyszer

érezniök kell a szántsándékos kínzást is, amikor például folyóvíz mellett csak pocsolyából szabad inniök. Legrosszabbul megy a soruk, míg az ázsiai török sereg közt vannak. A katonák arculköpik őket, komoly törökök jönnek be szállásukra és szidalmazták őket, mint Auer mondja: katonai becsületükben sértegetik. Legelső gazdája, a tábori rendőrség egyik tisztje, bücsúzól földre taszítja, új profósza pedig üdvözlésül löki fel. A rendőrtisztnek két fia, nyolc-tíz éves gyermekek, kicsifolják a rabot, leköpi és gúnyosan jelzik a nyakmeteszést, mint reávarakozó sorsot, atyjuk pedig a sátor előtt ülve, megelégedetten nézi csemetéi játékát.

Takáts Sándornak a végbelieket illető kutatásait megerősíti Auer megfigyelése: szerinte is a végbeli törökök sokkal szelidebbek és műveltebbek voltak. Esztergomban és Budán meglátogatják és megajándékozzák a foglyokat a végbeli vitézek, akik panaszkodnak a török seregére, mely az ő marháikat éppúgy elhajtja, mint a magyarokét, s az ő jobbágyaikat éppúgy sanyargatja és földönfutóvá teszi, mint a magyar terület lakosait. Emlégetik a „végbeli szokást“, mely sokkal emberségesebb, s melyet ők megtartanak, nem úgy, mint az Ázsiából idezúdult és a hadjárat végével visszazömlő barbár tömeg. Kétségtelen, hogy a keresztényekkel való érintkezés szelidítőleg hatott a vad erkölcösökre és a végeknek állandó lakosai, a török hűbértokos katonák civilizáció dolgában messze kiemelkedtek ázsiai testvéreik közül. Auer is megható példáit mondja el a felebaráti szeretetnek. Így az esztergomi török asszony esetét, aki napokon át két vézna tehenének tejével táplálja a magyar rabokat, mert fia Batthyányi fogságában szenved és a pénzsóvár nagyvezír nem engedi, hogy a most behozott foglyok egyikével kicseréltessék. A rabok állandó jóltevői a renegát törökök, így egy lengyel és egy bosnyák származású, meg egy kilencvenéves osztrák renegát, továbbá a végbeli hódolt magyar jobbágyok, kik életük veszélyeztetésével szállítják át a határon a leveleket és az otthon maradtak pénzküldeményeit. Igazi keleti törökök közül csak egy-

nek a jótéteményét mondja el Auer, de ez az egy felülmúl mindent: Drinápolyban Auer a többi fogolytól mindegyre elmarad; janicsár kísérőjét ez szidalmakra ingerli; de mikor látja, hogy rabja nem rosszakaratból, hanem a lábsebét súroló béklyó miatt maradoz el, saját nadrágjából vág le egy darabot, becsúsztatja a vasbéklyó alá, hogy ne vágja a sebet, s karjaiba véve támogatja a hitetlen rabot.

Jól esik ilyen evangéliumi cselekedeteket regisztrálni. De a kötet egészében végtelenül szomorú olvasmány, s aki olvasás közben végigszenvedte Auer sanyargatott életét, az nem egyhamar fogja fülét megnyitni a ma divatos hangoknak, mintha a török hódítás idején a török barátunk, nem pedig romlásunk okozója volt volna. A történet szemléletben nincs nagyobb öncsalás, mint mikor saját korunk érzelmeit, sőt távol jövőt illető óhajlásait vetítjük vissza a múltba és annak világánál próbáljuk szétkülönböztetni a homályból felbukkanó tárgyakat. Bármennyire rokonnak érezzük is manapság a törökséget, s bármennyire reméljük is hogy e rokonság valamikor külpolitikai tényeket is fog szülni, — ámbátor az is csak öncsalás volna, ha azt hinnők, hogy külpolitikához elegendő lesz a rokoni érzelem — mindez kevés arra, hogy érette lemondjunk történetünk évszázadainak józan, helyes felfogásáról és szégyeneljük, sőt eltagadjuk azt, ami történetünk legnagyobb európai dicsősége: hogy tudniillik

a kereszténység védbástyája voltunk a török ellen. Más népek, melyek nem áldoztak annyit e nagy célra, mint mi magyarok: a lengyelek és a velenceiek ma is büszkék a szolgálataira, melyet a török visszatartásával Európának tettek. Egy neves krakói, most vilnai lengyel tudós, Zdziechowski, a napokban mutatott rá, európai publikum előtt a kapocsra, mely magyart, lengyelt, németet összekötött a török elleni közös harcban; s hogy Velence mennyire büszke volt a török harcokban szerzett európai érdemeire, az meglátható Tintoretto vásznain, s a doge-síremlékek pompázó feliratain csakúgy, mint a kopott falfestményen, mely Marc Antonio Bragadinnak, Famagusta hős várvédőjének sírját veszi körül Velence egyik méltóságos templomában, s azt a jelenetet ábrázolja, amikor a győzelmes törökök a fogságba esett ősz hadvezérnek elevenen lehúzzák a bőrét.

Tévedés volna azt hinni, hogy a történet tündérrege. Nem, a történet gyakran még az életnél is keserűbb, mert hiányzanak belőle azon imponderabilék, melyek a legszerencsétlenebb életet is elviselhetővé teszik. És a magyar történet még egy fokkal feketébb, ami azonban nem ok arra, hogy elforduljunk tőle, vagy hangulatainkhoz alacsonyítva meghamisítsuk. Auer naplója azon kútfók közé tartozik, melyeknek komor valósága elől nem térhetünk ki többé.

Szekfü Gyula.

Színházi szemle. A legutóbbi években a Nemzeti Színház érthetetlenül mostoha volt Szigligeti Edével szemben. Úgy látszik, ezt akarta az igazgatóság jóvátenni azzal, hogy idei első felújításul *A szökött katonát* választotta s ez irodalomtörténeti jelentőségű szerző még egy darabjának újra való színrehozatalát is megígérte.

A szökött katonának valóban helyet kell foglalnia a Nemzeti Színház műsorában, Szigligetinek első nagy sikere volt ez, s magának az akkor még hat éve fennálló színháznak egyik legelső diadala. Hatása a maga korában rendkívül széles körökre terjedt, s irodalomtörténeti érdekességével vetekszik magyarosító hatása is. A pest-budai német polgárok szalonjaiból e darab kezdte kiszorítani a német dalokat. A benne előforduló énekeket dalolta az egész főváros, s annak számára, akinek a magyar szöveg nehezére esett, természet mindjárt német fordítás is. *A Három alma meg egy fél* kezdetű dalt így fújták a jó pesti németek: „Drei Äpfel hab'n kan Gewicht. Hab i di g'rufen, komst du nicht...“

Irodalomtörténeti jelentősége abban van, hogy az osztrák kaptára szabott eddigi népies-tündéres daraboktól ez vezetett át a népszínműre. Igaz, hogy tiszta népies hangulat csak az első felvonást tölti meg, de ennek alakjaiban és felépítésében már megtaláljuk mintáját sok későbbi népszínműnek. Az egész mű nagy hatásának titka ott rejlik, hogy minden van benne, ami az akkori közönséget megkapta. Nem mély, de hatásos cselekmény, frapáns és idegizgató bonyodalom, színes és változatos színpadi képek, demokrata tendencia és sok olyan alak, akik a korabeli magyar társadalomra jellemzők.

Nagy színpadi ügyessége miatt a mai közönségre sem tévesztette el a hatását. A publikum, amely hihetetlen gyorsan tudott nyolcvan esztendővel visszafiatalodni, elandalodott a

szép nótákon, gyönyörködött a változatos képekben, érdeklődött a kultúrhistoriai érdekességek iránt, különösen pedig gyermeketeg lélekkel izgult a második felvonás bonyodalmanak hatása alatt.

A rendezés a színház fiatal rendezőjének, Siklóssy Pálnak, első munkája. Sikerülten aknáztta ki a darab hatáslehetőségeit, tempóját még fokozta is, az egyes jeleneteknek képszerűsége is tetszetős volt, s a sok változás közötti szünetek nem nyúltak hosszúra, és sok rendezői ötlet tette az egészet elevenné. Jó volt a szöveget egy-két népdallal megbővíteni, s csak dicsérhető az is, hogy a gróf és az ezredes pisztolypárba a színpalak mögé helyeztetett. Hatásában így még nyert is ez a jelenet, amellet, hogy túlságosan rikító volta valamelyest letompult. Csak a legutolsó kép volt kissé tempótlan és ötlettelen.

A címszerepet Cselényi József, a Városi Színház tagja játszotta. Alakja és énekhangja nagyon szép, de játéka feszes és szenvedélytelen. Julcsa szerepében a színház fiatal színésznőjét, Somogyi Erzsit láttuk. Azok a jelenetek, ahol zsendeséget és bájt kell kifejezni, igen sikerültek, de hiányzott belőle a magyar falusi leány tűzrólpattantsága és kackiás elevensége. Monti grófnét, Laborfalvi Róza régi híres szerepét Márkus Emilia játszotta. Egész alakítása megkapóan érdekes volt, de különösen a második felvonás harmadik képében ragadott el, amikor először hazugsággal szereli le férje gyanuját, majd pedig aggódó anyai szeretete hirtelen minden korlátot szétvet. A legnagyobb tragikus viharok szélvészé járt át bennünket e lelki harc ábrázolásának láttára. Nagy Adorján az ezredest igen intelligens módon játszotta meg, csak nazális hangja és szüket szőéjtése volt — mint mindig — kellemetlen. Pethes Sándort az uracskodó szabólegény szerepében színpadi pályáján ismét emelkedőnek láttuk. Dem-

jén Mari élettelen Korpádiné. Fehér Gyula pedig markáns halálraítélt katona volt.

A budapesti színházak közül legelsőnek a *Renaissance-Színház* nyitott kaput, színrehozván Leo Urvanovnak *Vera Mirceva* című darabját. E színház tavaly egy pár irodalmi érdekességű darabbal keltett maga iránt reményeket. *Vera Mirceva* láttára azonban kissé lehűltünk. Pusztán külső érdekességű, elcsépelet hatásrekvizitumokkal dolgozó színpadi mű ez, papiros alakjaiban nem lüktet igazi élet, s tartalma is csak álérdekességű. Izgató fordulataival az igénytelenebb nézőt megkaphatja, de a színpadi fogásokkal csak kissé ismerős is unatkozni fog, mert túlságosan módja van bepillantani a szerző műhelytitkaiba. Az egésznek egyébként orosz volta is kétséges. Mintha Leo Urvanov csak valami nyugati metropolisz színházi mesteremberének volna álneve, annyira nem érzünk semmit a muszka levegőből. Egyedül a züllött ügynök alakjában van valami orosz, de ez is csinált és erőltetett, s nem tudja a hideg darabot egységes tónusba foglalni. Csak afféle — kerthelyiség az udvarban.

A színház pompás külsőségek közt és jó szereposztásban mutatta be a darabot. A főszerepet Simonyi Mária játszotta. E tehetséges színésznő több lelkiséget vitt szerepébe, mint amennyi benne van. Játékában gyönyörködtünk, de a fáradságáért bizony kár volt. Gellért Lajos a férj szerepében igen jól eltalálta a magábafojtott szenvedély hangját. Táray illúziókeltő udvarló volt, de első jelenetében valami feszesség érzett rajta. A züllött ügynököt Maklárty Zoltán — ez igen jó genreszínész — játszotta. Mozgásában van valami groteskség, de ez az effajta szerepekhez igen illik.

Szeretnők, ha a színház ezzel a jeles színészgárdával ismét visszatérne az irodalomhoz.

A *Vera Mirceva* csinált muszka-ságával szemben hamisítatlan orosz levegő hatja át Csehovnak a Vígszínházban előadott *Csereznyéskertjét*. Az eddig nálunk színrekerült Cse-

hov-darabok közül talán ez a legmozdulatlanabb, a legkevésbé színpadias. Lassú, alig mocsanó haladása az eseményeknek, csendesen fájó hangulatok, befelé vérző emberek, sorsukból kikívánczoló, de az élet érintéseitől szétmálló lelkek, ezek adják a darab karakterét. Nehéz, szinte lehetetlen ezt színpadra drámai módon vetíteni. A drámaiatlanságot még csak fokozza, hogy az író szinte szándékosan kerül mindent, amiből — ha csak pár percere is — küzdelmes összeecsattanás keletkezhetnék. Az egyes alakok csak a maguk bajával vannak elfoglalva, sokszor nem is felelnek egymásnak, mindegyik a maga nótáját fújja, a maga keservét zengi. A párbeszédet gyakran csak hangulati egység kapcsolja össze, csak egy-egy mélabús orosz nóta dallamai festik alá, egymásnak robbanó szenvedélyek sehol-sehol. Amellett az egyes személyek megformálásában semmi drámai ökonomia: az epizódalakok éppen olyan aprólékos gonddal vannak megrajzolva, akárcsak a főszemélyek, úgyhogy alig-alig bír közülök egy-kettő centrálissá emelkedni.

Mindez azonban nem valami technikai ügyefogyottság az író részéről, hanem tudatos és szándékos. Az élet ilyen, hát az élet irodalmi ábrázolása is csak ilyen lehet, — körülbelül ez Csehovnak, a nagy naturalista írónak gondolata. Csak az a baj, hogy ez az írói elv éppen a drámai formában valósítható meg a legkevésbé. A színpad világa a maga feszesebb és szorosabb kereteivel bizonyos stilizáltságot követel az írótól, s minden műfaj között a dráma bírja meg legkevésbé a következetes naturalizmust.

És mégis — minden formai elhibázottsága mellett is százszor kedvesebb nekünk ez a drámaiatlan dráma, mint például a *Vera Mirceva*nak pusztán külsőséges hatásokra számító merő színpadiassága. Mert Csehov emberei élő emberek, egy-egy sóhajukkal, szavukkal szívünkbe markolnak, s az egész darab hangulata a lélekből jön, s a lélekig szárnyal. Szinte csodálatos a karakterrajznak az a biztossága, az a pár vonással való emberjellemezés, amire Csehov képes. Nincs egyetlenegy alakja sem, amelyiket testvérünknek ne éreznénk, keserű vagy

groteszk, fájdalmas vagy mélységesen humoros embertársunknak, és nincsen egyetlenegy jelenete sem, amelynek hangulatát ne élnők át. Lépten-nyomon érezzük, hogy egy nagy író vezet bennünket kézenfogva egy kitűnő arcképekkel teljes galerián keresztül.

A Vígszínház előadása igen jó volt. E színház tagjainak erősen naturalista ábrázolási modora teljesen összehangzott volt e darab stílusával. A rendezés jól érvényre juttatta a csendes és fojtott tempót, ami e mű hatásának lényeges keléke. A főszerepet, amennyiben itt „hős“-ről lehet beszélni. Varsányi Irén játszotta. A csendes, szótalan szenvedésre és az álmodozásra kitűnő hangjai voltak. Különösen finomnak találtuk, amikor az első felvonásban az ősi kúria ablakán át a cseresznyéskertet nézve, futó víziója támad: meghalt édesanyját látja a fák között. Közepesebb színésznő e szavakat bizonyosan a kert felé fordulva, tágranyitott szemekkel mondta volna el. Varsányi Irén szembehúnyva víziója terével ellenkező irányba nézett: mintegy jelezte, hogy az egész „lelke szemében“ látja. Hegedűs az öregedő bátya szerepében igen jó genre-alkítást nyújtott. Bőbeszédűségében kedves, meghatódásaiban humoros volt, s billiárdozó-szenvedélyét kezének és sétatálcájának e játékra jellemző, önkénytelenül visszaterő mozdulataival játszotta meg, anélkül, hogy túlzó lett volna. Kabos Gyula a megzavagodott paraszt nehézkességét és érdességét nagyon jól ábrázolta. Itt-ott apróbb beszédhibát éreztünk ugyan a szövegtésén, de ez kétségkívül csak valamiféle könnyen leküzdhető technikai fogyatkozás lesz, hiszen máskor ugyanazt a szót, ugyanazt a hangot kristálytisztán ejtette. A guvernánt szerepében igen jeles ábrázolást láttunk Vaszary Piroskától. Folytonosan a torz határán járó komikus játéka sohasem tévedt az ízléstelenségbe. A vénülni kezdő lányt a megbetegedett Makay Margit helyett Tőkés Anna ügyesen, zökkenő nélkül játszotta. Igen nagy haladást láttunk a tavalyi Csehov-darab után Lukács Pál játékában. Kétségtelenül jó volt mint Ivanov is, de játékát akkor még inkább észmunkának találtuk. Most azonban, az öreg diák szerepében, éreztük,

hogy szíve is van. Különösen a második felvonásbeli szavai törtek elő igen mélyről. A kisebbik lány szerepében Gaál Franciska meglehetősen egyhangú volt. Vajjon nincs ebben a fiatal színésznőben több változatosság? Az írkokot Mály Gerő meglepő életszerűséggel játszotta, az öreg szolga szerepében pedig Szerémy Zoltán kitűnő genre-alkításait ismételte — kitűnően.

Tóth Árpád fordításában egy-két magyartalanság sértette a fülünket.

Galamb Sándor.

A magyar irodalom a huszadik században.* Schöpflin Aladárnak e tárgyról Gorkij Maxim tájékoztató-sára írt s a „Nyugat“-ban is közzétett terjedelmes tanulmánya, melyet mindnyájan nagy érdeklődéssel olvastunk, az első kísérletek egyike jelenkori irodalmunk értékelő áttekintésére. Érdekesebb kritikusi vállalkozás alig képzelhető, bár igazán szólva, nehezebb is alig. Ha vállalójában megvan is az ízlés szabadsága s az ítélet biztossága, a történeti távlat hiányával műhatatlanul számolnia kell. A kortársi viszony még egyes írók megítélésében is okozhat látási zavarokat — mint ahogy okozott is nem egyszer. Kölesey nézeteiben csakúgy, mint Gyulai Páléiban —, egykorú egész jelenségsorozat összefoglaló becsléséhez meg éppen bajos olyan magaslattal találni, ahonnan e jelenségeknek mind az irodalmi multtal való kapcsolata, mind a nemzeti élet egyidejű alakulásaival való összefüggése világosan kitetszik. Kellő tisztasággal valóban csak „az időnek bércsei: a századok“ verik vissza bármely kor irodalmi szavából azt, ami állja az időt. Mindazonáltal a kortárs időbeli közellátása, apró részletekre kiterjedő tájékozottsága értékes alapot szolgáltathat a későbbi, visszatekintő mérlegelésnek. Schöpflin dolgozata a benne tárgyaltakat illetőleg ily becses alapvetésnek ígérkezik amaz irodalomtörténetíró számára is, aki *A magyar irodalom a huszadik sz-*

* Készséggel közöljük t. munkatársunknak ez érdekes cikkét, mert a vitában elfoglalt álláspontja általánosságban megegyezik a miénkkel. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a közlemény minden részlete, vagy éppen minden mondata a Napkelet álláspontját juttatná kifejezésre. Szerk.

zadban címmel majd valóban egy egész évszázadról beszélhet, s nem csupán annak első negyedéről.

A Schöpflinéhez hasonló feladat komoly, becsületos megoldása alól csak felszínes vagy frivol író érezne felmentést abban a körülményben, hogy munkája olyan külföldi kiválóság számára készül, akinél a nyelvi nehézség minden ellenőrzésnek útját állja, s aki ennél fogva mintegy becsületszóra kénytelen elfogadni vezetőjének valamennyi megállapítását; Schöpflin írói természetétől minden efféle felelőtlenesség merőben idegen. Erre vall az is, hogy tanulmányát sietett megismertetni a hazai irodalmi nyilvánossággal is, bizonyára azzal az óhaj-tással, hogy vélekedése s általán kritikai dolgozasmódja esetleg megvitátás tárgyává tétessék.

Schöpflin általán jeles képzettségű és irodalmunk ügyét szíven viselő kritikus. Negyedszázados lektori és bírálói gyakorlatán kívül mindig éber egyéni érdeklődéséből is következik, hogy irodalmunk ez időszakra eső természetének tüzetes ismeretében kevesen versenyezhetnek vele. S érdeklődése nem csupán passzív természetű; buzdításával és befolyásával örömet karolt fel minden jóra való írói törekvést, és sokan vannak közöttünk, akiknek útját jó szóval, biztatással ő egyengette. Mindez kétségtelen tekintélyt szerzett számára s munkája iránt figyelmet ébresztett konzervatív körökben is, ahol megérezték, hogy tollát tudás és meggyőződés vezeti. A „Nyugat” írói csoportjában sohasem szólalt meg a szélső baloldalon, támadó harcállásban, régi értékek ellen. Igen jól emlékezünk okos, kemény szavára, mellyel visszautasította Szász Zoltánnak a „Nyugat”-ban Petőfiről elkövetett nagyképi és eredetiségkedő illetéktelenkedését. Viszont a párthűséget nem azonosította a pártbeliek agyba-főbe magasztalásának kötelezettségével sem; legalább is nem vett részt abban a hol mulatságos, hol bosszantó, párhuzamaiban Shakespeare-en, Goethen innen meg sem álló, s valószínűleg terrorisztikus öndicsőítésben, mely a „Nyugat” értebb ízlésű és gondolkodású olvasóiban gyakran bizvást felidézhetette Jókainak diákkoráról szóló, tréfás vissza-

emlékezését: „lapot is adtunk ki, s abban magunk iránt kellő elismeréssel viseltettünk”.

Schöpflin olyanok iránt szeret elismeréssel viseltetni, akik számára mások elismerését nem a maga meggyőződése ellenére kell követelnie; kritikusi feladatát nem téveszti össze a vásári kikiáltóéval. Céljául a megértetést tűzi ki, s ennek alapfeltételét a megértésben látja. Természete szerint nem tartozik az ösztönös megérzőképességű, nyomban eligazodó művészetvizsgálók közé; az ítélet megszövegezésénél nála hosszadalmas és érezhetően körültemes elemzőmunka előzi meg; viszont már egyszer megformulázott nézetei szinte változatlanul ismétlődnek azonos tárgyú fejtegetéseiben. Eredetisége nem rendkívüli, de nem is hajszaléknak látszatát; olvasóit nem önmaga, hanem hősei iránt akarja bámulatra ragadni.

Ilyen a stílusa is. A cifrázkodás, az előadásnak a tartalom kárára eső díszítményes kiképzése nem kenyerre. A világos beszédet kedveli is, érti is. Üres hangzatosságban sohasem lehet elmarasztalni, inkább helyel-közzel az erősebb lendület némi fogyatékában vagy fejtegetésének a kelleténél didaktikusabb színezetében. Ady halálára írt egyik tanulmányában a költő szimbólikus beszédmódjáról így nyilatkozott: „A felületes olvasónak ez megnehezíti versei megértését, aki azonban megtanulta ezt a jelbeszédet, az — csekély fáradsága jutalmául — elragadó szépségeit ismeri meg a költői kifejezésnek”. Ez bizony kissé száraz beszéd, és költői stílus megvilágítására törekvő értekezés helyett inkább valami nyelvviskola prospektusába kívánkozik. De általában Schöpflin stílje jólesően szolid és magvas; gondolkodó főre és gyakorlott tollra vall.

Új tanulmánya — melyben először iparkodik irodalmunk jelenének egész területéről egységben látott s a történeti folytonosságba is bekapcsolt képet adni — korábbi dolgozatai ismerőinek lényegileg nem sok újat nyújt. Mind a vezető egyéniségekről, mind a feleslegesen hosszú seregszemlében felvonultatott *diu minores gentium*-ról vallott felfogása, sőt legtöbbször annak megfogalmazása is, régibb részlettanul-

mányainak nézeteit és hangját idézi emlékezetünkbe.

E részletdolgozatainak hét évvel ezelőtt kiadott gyűjteménye előtt (*Magyar írók*, 1917.) vallomást tett róla, hogy fiatalokra óta szeretné modern irodalmunk jelenségeinek összefoglaló tárgyalását megírni. Ugyanez előszavában fejtette ki irányadó kritikai szempontjait is. Mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy az irodalom organikus valami, a nemzet életének olyan életjelensége, mint akár a politika vagy a gazdaság s ennélfogva a kritika egyik főfeladata az irodalmi jelenségek *társadalmi* gyökereinek megkeresése. Azután — nem kisebb nyomatékkal — azt emelte ki, hogy minden irodalmi mű valami *pszichológiai* kényszer eredménye s a kritikus dolga megvizsgálni azokat a tényezőket, amelyekből ez a kényszer előállott.

Ez alapvető szempontok elseje látnivalóan nem annyira kritikai, mint inkább történetírói természetű, még pedig lényegileg a pozitivistá történetiszemlélet szellemében; történeti gondolkodás erősen természetdumányos módszerekkel, mely a szellemtörténeti jelenségeket szívesen párhuzamba állítja a természetiekkel. Schöpflin, két pártra szakadt irodalmunkban a szakadék áthidalásának lehetőségét propagálván, ezt írja: „Soha nem bírtam osztani abban az aggodalomban, hogy bármi újság lerombolhat a meglévőből bármit, ami értékes, mert az energia megmaradása nemcsak a természetnek törvénye, hanem a szellemi életnek is.“ Ily párhuzam, ha talán jól hangzik is — éppen nem helytálló, mert nem számol az irodalom nemzetnevelő hatásával, s azzal, hogy e hatás éppen a szellemi értékek irracionális mivoltában rejlik. S ha az irodalmat — mint Schöpflin is kívánja — a társadalom egyik megnyilatkozási formájául tekintjük, akkor is azt kell mondanunk, hogy a történeti és szellemi örökkel akár szembehelyezkedő irodalom igenis végezhet a lelkekben régi értékeket romboló munkát, vagy legalább is holt értékekké változtathat ható értékeket, mint ahogy a társadalomban is a nemzet eszmevilágától idegen utakat erőszakoló kezdeményezés halomra döntheti a multak építkezését, és Prospero örökébe Caliban királyságát iktathatja.

Napkelet.

Schöpflin második vezető gondolata (az írói egyéniség kérdésének középponti problémává tétele) már szorosabban kritikai szempont, bár ezen is — legalább megfogalmazásán — némileg megérzik a századvégi „természetdumányos“ pszichologizálás túlzott önbizalma. Szerintünk az irodalmi alkotásokat létrehozó lélektani kényszer előállásának tényezőit sem az író társadalmi gyökereinek, sem külső vagy belső élményeinek, sem „lelki be rendezésé“nek exakt megvizsgálásával nem lehet teljesen felderíteni; ehhez még valami kell: egy sorár abból a teremtő-szellemből, mely az íróművészt alkotásra bírja s az alkotómunkában irányítja. Ezt különben Schöpflin is tudja, s gyakorlata jóval elasztikusabb elméleténél. Új tanulmányában is hangsúlyozza Adyról: „Aligha van költő, akinek költészete csupán csak beleérés révén megfogható, mint az övé.“

Ez új dolgozata, — mint említők — fejtegetéseiben s egyes jellemzéseiben általán Schöpflin korábbi megállapításait ismétli, módszerében a fentebb vázolt két főszempont alkalmazásával. Az egységbeontést a társadalmi és lélektani szálak szövedékének összefüggő rajzát azonban itt kísérli meg először. Ebben a törekvésében — úgy érezzük — alatta maradt saját történetírói mértékének. „A valósághoz hű, de egyúttal érdekes és rokonszenves képet“ ígér, ám a valóságot néha egy kissé mintha a *Huszadik. Század* szemüvegén nézné, érdekesség helyett olykor csak tarkaságot kapunk, s a rokonszenvenesség kérdésében nem egyszer az az érzésünk, hogy a kép elsősorban Gorkij-nak kíván rokonszenves lenni. Mindezeknél forva munkája erős publicisztikai szintre, s mikor egyik napilapunk vezércikkben foglalkozott vele, az erre ellenbírálattal felelő Fenyő Miksa nem sok joggal hanytorgathatta fel, hogy a tanulmányt „a politika birodalmába ráncigálták“. Schöpflin ezúttal legújabb irodalmunkat annyira a „radikális eszmemenet“ hadállásába helyezi, hogy végső benyomásunk szerint inkább ennek apologetájává lesz, semmint amannak történetírójává. Így azután rajzában e korszak vezető szellemei túlságosan együvé markoltatnak a körülöttük s méginkább mögülik csatározók hadával, a „messzemerészkedő

kritika! s „az ítélet szelleme!“ felírású lobogók alatt; s dolgozata végén az új irodalomnak a világháború idején elfoglalt békebarát álláspontját magasztalván. Ady s Babits filantróp pacifizmusának bő palástjából egy-egy darabot nagylelkűen odaajándékoz a politikai radikalizmus defétista bajnokainak.

Megvallom az utolsó esztendőök eseménytorlódásaiban nem volt alkalmam biztos értesülést nyerni az orosz válság során meglehetősen ellentétes megvilágításban fel-felbukkanó Gorkij Maxim világnézeti állásfoglalása felől. Ha pedig tájékozódás végett a mindenbe beavatott Hatvany Lajos könyvéhez (*Das verwundete Land*) fordulok, melyet Schöpflin — eléggé szerencsétlenül s mint majd nyomban kiviláglik, nem is éppen tapintatosan — oly buzgón ajánl az orosz író érdeklődésébe, ott Gorkijról, a defétistáink körében nemrég annyira bálványozott journalista-regényíró Barbusse-szel egy kalap alá fogva, ezt a jellemzést találom: „Vannak békés tanaikhoz hűtelen pacifisták, akik a kizsákmányoló kezéből kiragadott fegyvereket elszántan a munkás kezébe adják. Nyilván abban a csalóka föltevésben, hogy a proletárság, ha békeműve a földön megvalósíttatott, a fegyvereket majd nagybőlcsen megint és mindörökre lerakja. Ennek az önáltatásnak áldozatává lett Gorkij és Barbusse, akik manapság a legkiméletlenebb terrort prédikálják.“ Ilyen vitriolos Gorkijt aligha lehet föllelkesíteni a mi radikálisaink pacifizmusa iránt; meglehet, hogy minden kidícsérgetés ellenére is rózsavíznek nézi azt.

Schöpflin különben a maga nevében nem tesz semmiféle világnézeti hitvallást, sem a radikális gondolkodást, sem a pacifista ideológiát nem vállalja a magáénak, sőt a társadalmi fejlődés rajzában nem egyszer nyíltan hangoztatja az eszméirányoknak talajtalan voltát a magyarság történeti lélekalkatában. „A radikális eszmemenet“ — mondja — azért találkozott oly kevés megértéssel a közvéleményünkben, „mert nem volt igazi talaja a társadalom egyetlen széles rétegében sem“. Ez kritikának is beillő őszinte beszéd. De Schöpflin óvakodik levonni belőle az egyedül várható következtetést: az előszavában fogadott „beszűletes tárgyilagosság“-gal való

megértését a konzervatív felfogás ellenállásának a politikai radikalizmus irodalmi fegyvertársaival szemben. Ez az óvatosság teszi — kitűnő részletei ellenére — annyira visszássá munkájának egészét, mely így még a pártírók műveiből ismeretes, erőszakolt egységnek is híján van. S ezenfelül az irodalmi alkotások „társadalmi gyökereit“ annyira hangsúlyozó Schöpflin éppen a társadalomtörténeti fogalmakat sokszor nem eléggé szabatosan használja. A sovinizmus porát nyomban kész a nacionalizmuson elverni; pedig a kettő között nyilván van legalább annyi különbség, mint az elvi pacifizmus meg a mellécelemekre sandító defétizmus között.

Amikor dolgozatában a századeleji társadalmi átalakulást rajzolja, „a talaj mélyebb rétegeiben meginduló rengés“-ről s „lelkeken erőt vevő türelmetlenség“-ről eleget beszél, de arra nincs szava, hogy ez a rengést sokszor aknafúrással idézték elő, s ezt a türelmetlenséget sokszor nem a legtisztább szándékok fujtatójával szíftották; s e tekintetben sovinizszi jelszavak lovagjai s az utca nemzetközi demagógjai nem egyszer vállvetve buzgózkodtak; ily „fegyverbarátság“-okra — más vonatkozásban — Schöpflin is céloz. 1919 elején a magyarországi radikális párt, mikor uralmon volt s így „birtokon belül“ legnyíltabban propagálhatta felfogását, lapot indított a középiskolai (!) ifjúság „átképzésére“, nyomban pályázatot hirdetve történelmi tanulmányra, melynek „olyannak kell lennie, hogy azon az eddigi hivatalos történetírás hazugságai igazolhatók legyenek“. E folyóirat egyik cikke Magyarországot amaz államok közé sorolja, melyekben „az elmaradott politikai fejlődésnek szaltómortálékra volt szüksége, hogy eljuthasson a modern gondolatvilág színvonalára“. Ebbe a lapba Schöpflin is dolgozott. De nyilván neki is megvan a véleménye az olytán politikai bölcseségről, mely a haladás tényezői között — a szaltómortálékot is számításba veszi. Két hóval e cikk íratása után látunk is aztán egy jólsikerült halálugrást — a bolsevista diktatúra karjába . . .

A századforduló lelkületében (műveltebben: mentalitásában) „új társadalmi erkölcsi és érzelmi komplikációk“-at állapít meg Schöpflin ta-

nulmánya, s ilyeneket valóban fel is vetett hazánknak a millénium után rohamosan meginduló városiasodása, ipari és kereskedelmi fejlődése; hanem e komplikációk erőszakos továbbkomplikációról nem vesz tudomást. A nemzeti életet organizmusnak vallja, de azt feledni látszik, hogy e szervezetbe oly elemek is kerülhetnek, melyek ellenkeznek működésének évezredes alapelveivel. S nálunk ily egészségtelen elemek beesempészése valóságos iparaggá fejlődött.

Társadalmunk életnyilvánulásainak legfontosabbika: az irodalom, szintén nem kerülte el szellemi patrimoniumának megfertőzését; s a mérgezőknek itt sem szolgát mentességükre, hogy behozataluk a „művelt Nyugat“ról történt. Schöpflin ezt úgy fejezi ki, hogy irodalmunknak az európai irodalmak általános sodrával való együtthaladása most intenzívebb lett. Azután tollával, Puck módjára övet kerít világrészünk körül, mondván: „A XIX. század közpe óta az irodalom egész Európában mindenütt egyre jobban az eszmék balszárnyára került: ma a vezető írók mindenütt többé-kevésbé éles kritikai állásponton állanak a társadalom meglévő berendezéseivel, a konvencionális erköles intézményeivel, az uralkodó osztályok világfelfogásával és érdekszövevényével szemben“. Ez kissé hamarkész megállapítás; ha Franciaországot néztem: France-ra találó lehet, de — teszem — Barrès-re aligha; s ha Angliát: Shaw-ra nyilván jobban illik, mint Chesterton-ra. De Schöpflinnek szüksége van az ily diadalmas „baloldali eszmék“re, hiszen mintegy szükségyszerűséget kíván látni abban, hogy „ez a balfelé orientálódás minden következésével végrehajtódott a magyar irodalomban is“. Ezért jellemzi dolgozata elején XIX. századi irodalmunkat „romantikus látású, s a közvélemény sodrában mozgó“ költészettől, századunk irodalmát pedig „világnézeti különvéleményt megpendítő s a realizmus naturalisztikus formulázása felé igyekvő“ irányúnak. Majd — az irodalomnak a társadalommal való összfüggéséről hirdetett felfogását túlhajtva, s némileg hűtelenül másik, a művészi egyéniség kérdéséről vallott főszemponjtáéhoz — megrajzolja a két szá-

zad magyar íróinak lényegesen elütő „társadalmi típusát“. A mult századi író tipikus képe ez: „komoly közéleti ember, erényekben gazdag hazafi, nemes mértéktartással megválogatott eszméket és érzéseket hirdet s mindig bizonyos páthosszal, egy kicsit a saját emlékszóbrának pózában áll az emberek előtt“. Kire illik ez a típus-kép? Berzsenyire? De Petőfire is?...

Mily más ezzel szemben — Schöpflin szerint — korunk írója! „Egy külön, saját életformák között berendezkedett társadalmi csoport tagja, éles kritikával, haraggal és gúnnyal áll szemben a fennálló intézményekkel szemben, külön véleményt képvisel a nagy többséget jelentő közvéleménnyel szemben, válogatás nélkül tárja ki lelkivilágát, életformái nyugtalanok, a bohème felé hajlók, egész valója eltér, sőt szándékos ellentétet is keres az átlagos bourgeois-életformákkal.“ Felesleges mondanom, hogy mennyire nem találó ez a rajz „korunk“ vezető írói egyéniségeire, Babits Mihályra vagy Móricz Zsigmondra. Annál találóbbr ugyane korszak vezérkedő „irodalom-politikus“ára, Ignotusra s irodalompolitikájának zajos apostolaira, a többi jólismert ignotusokra. A XX. századi magyar írónak Schöpflin vázolta típusa nem magyar típus, sőt nem is írói típus; a fővárosi újságíró jegyeiből vonta el azt éppoly szerencsével, mintha a természetűdős a kenyérmagvak tulajdonságait a gabonaügynök jelleméből akarná meghatározni. A korszak egyik reprezentáns „forradalmi“ tehetsége, Bíró Lajos, a „Nyugat“ kiadásában megjelent egyik színművének zsurnaliszta-sze-replőjéről az előszóban ezt a jellemzést adja: „Pesti újságírotípus. Nem szellemes, de intelligens; néha ötletes, mindig cinikus; csúfolódik magán és az egész világon, mert nem tud másképen. Azon a nagy-zoló, túlzó nyelven beszél, azon az újságíró zsargonon, amely a pesti sajtóban divatos és amely általán-dóan a vezércikkek nyelvét és a parlamentáris szólásformákat travesztálja. Mikor felismeri a helyzetet és tanácskozársra kerül a sor, akkor egyszerűen átveszi a tanácskozás vezetését“. Látnivaló: ez a típus-kép nem tér el lényegesen a Schöpflinétől, de ez még nem ok rá,

hogy Bíró Lajos találó önareképét „a XX. század magyar írója“ aláírással hozza forgalomba. S aki — mint Schöpflin — az irodalmakat annyira „gyökereikben“ szereti szemlélni, miért teszi meg a modern magyar író jellemképévé azt a típust, mely az Ignostustól érthető okokból „tehetséges, de gonosz féregnek“ nevezett Barrès-nek *Les déracinés* című regényétől kapta halhatatlan nevét?

Ebből a szerencsétlen társadalmi típus-képből kelletlen árnyék esik tanulmányának természetes hősére: Ady Endrére is. Pedig Ady művészi valójáról, tiszta irodalmiság szempontjából nézett génuszáról most gazdagabb és finomabb rajzot nyújt, mint korábbi dolgozatai bármelyikében. De ezzel még aligha járul hozzá az Ady-kérdés tisztázásához. Nem tagadjuk, az „orthodox konzervatív-nacionalista szellemben nevelt magyar intelligencia“ makacs nemtörődömsége is oka annak, hogy még mindig van ilyen kérdés, s hogy Ady máig sem foglalta el nemzete műveltségi tudatában azt a helyet, melyhez művészi jelentőségén kívül meghasonlottságában is tragikus erejű magyarsága által is joga volna. De az is bizonyos, hogy az Ady „gyökeresen“ magyar lelkébe való behatolás útját eddig az elszánt kisajátítók is s az óvatos Schöpflinek is annyira eltorlaszolták elszántan ferdítő, vagy óvatosan körbenforgó magyarázatásaikkal, hogy az „orthodox konzervativizmus“ minden idegenszerítől való természetes idegenkedése még nyilván sokáig tanácstalanul áll az egyre növvő bástyafalak előtt. Adyban a vallásos érzés is, a szilaj erotika is, sőt még a pénzimádat is tragikus komolyságban jelentkezik. Isten-verseiben néha a blaszfémia határára jár, szerelmi lírájában az erkölcsi libido mesgyéjén s pénz-istenítésében az aranyborjú-imádók lelkiségének környékén; de léha vallásos versre, léha szerelmi énekre, vagy léha nyomorral-kokettálásra sem látó szem, sem halló fül Ady könyveiben nem található. Az irodalmak klasszikus nagyjai mindig nagy nemzetnevelők is; szellemükből a művészi és morális koncentráció isteni nyugalma fuvall. Ady nem ezek közül való; merő ingerültség és viaskodás. De viaskodásában — Istennel, Lédával vagy a Disznófejű Nagyúrral — nagyság

van, kozmikus távlatok szépsége s az életérzés páratlan, mindenre kiáradó lendülete.

S megvan ez a nagyság magyarságában is. Jól tudjuk, ez az Ady-probléma örök punctum saliens-e. De Schöpflin óvatos ugró. A nacionalizmust — amit rajzában az Ady útjait mindegyre keresztelő, rideg, elfogult, „betokosodott“ többségi véleménynek tüntet fel, — megkereshetné hőse emberi egyéniségének legmélyebb rétegében s ha keresné, meglelhetné még abban a formájában is, melyben Schöpflin ezúttal bizvást összetévesztheti — szokása szerint — a sovínizmussal. Lehetetlen nem érezni, hogy a nemzetostorozó Ady, mikor a magyart amúgy hetykén „nációk legelsőjének“ nevezi: szíve szerint beszél.

Csakhogy a mély nemzeti fájdalomtól áthatott Adyt — aki legvégtetesebb hánykodásaiban sem vete-medett soha fájának megtagadására — valóban eléggé eltakarja az a másik Ady, a pártok Adyja, akit ma is pártok lobogójával lobogtatnak, ugyanakkor farizeusképpel felhánytorgatván: miért késik Adynak a nemzet költőjévé való fölkenése? S itt Schöpflinnek igazán alkalmá nyílnék ama tényezők bátor megvizsgálására, melyekből az Ady költészetének ez ágát létrehozó „psychológiai kényszer“ előállott. Fel is említi Ady Párizs-járását, a boeskoros nemességéből, e legnyugtalanabb magyar rétegből való származását, korlátlan őszinteségre törő költői ösztönét, sőt vérbajától fokozott, erendendő ingerlékenységét is. De hallgat Ady első Párizsáról, a Pece-partiról: Nagyváradról, pedig kétségtelen, hogy a Tiszáék lapjától a szélsőbalra áthódított fiatal újságírónak amúgy is sötétben látó szemére itt került rá a politikai radikalizmus fekete szemüvege. A már említett Bíró Lajos és ennek elvarátai — saját jellegzetes megfogalmazásuk szerint: „az új világ kakasai a bihari urak szemétdombján“ — igazították be Ady magyar-látását párt-látássá s oltották be költészetébe a Schöpflin szerint is „szokatlanul széles teret elfoglaló aktuális politikumot“. „Ez a politikai, jobban mondva hazafias költészet foglalja el Ady poézisének jó harmadrészét.“ Ez megint a Schöpflinnél nem szokatlan, rugalmas fogalom-váltogatások egyike. Ha *Az Illés szekerén* proletár-verseire, vagy

a többi kötetekben, rossz emlékü neveknek dedikált költemények egyikére-másikára gondolok, akkor bizony a politikai költészet van „jobban mondva”, s nem a hazafias. Nem azt állítom e szocialista versekről, hogy költőjükben nincs őszinte szociális érzés, sem e radikális versekről, hogy nincs meg bennük a progresszív újítószellem őszinte lendülete. De azt igenis vallom — talán a kegyeletlenség látszatával, ám jól megfontoltan —, hogy ezek nem tisztára az ős Ady-lélekből szakadtak, s hogy bennük a „pszichológiai kényszer“-t bizonyos külső, helyzeti kényszerek is kereszteték. Schöpflin ezt a kérdést így kerülgeti: „Szélsőséges ellenzéki álláspontja inkább, mint pontosan végiggondolt politikai programm előbb a szocialisták, majd a radikálisok pártjára hajtja s különösen az utóbbiak sietve állnak melléje, hogy felhasználják azt az erőnyeréséget, melyet Ady jelentett kiesiny és erőtlen pártjuk számára”. Ebben sok őszinte megállapítás van, csak kissé körmönfönt megfogalmazásban. Ha akarom: Ady lépett be a forradalmi lobogók alatt vívőkedők közé, s ha akarom: ezek fogták közre őt. Inkább az utóbbi történt; igen jól emlékezünk, hogy a szocialisták részéről ily „erőnyerés“-szerző kísérlet annakidején Babitsnal szemben is tetetett; s igen jól emlékezünk Babits önérzetes tiltakozására is.

Adyról Schöpflin ezt is mondja: „Csak kétféle formában tudott élni: a szenvedély sivár tobzódásában és a teljesen akarátát vesztett ernyedségben”. Ez eléggé nyers mondat s valami Ady-ellenes röpiratban is bizvást helyet foglalhatna. Ady igazán szenvedélyes verseinek nem „sivár tobzódás” a jellemük, hanem a legszuggesztivebb lángolás. De az az „ernyedség” valóban végzetesen megvált emberi alkatában, s talán épp ez vált főtényezőjévé örök kiszolgáltatottságának. „Személyes sérelmekből is izgatva” szállt költői harcaiba, — mondja Schöpflin; hozzátéhetné: és személyes hiúságtól is sarkalva. S itt éppen nem takargatjuk a konzervatív többség vétkes közönyét, mely ezt a nagy tehetség jogán való nagy hiúságot vakon prédájául vetette az „erőnyerés“-re kalkuláló politikai hízelgésnek.

Arról, hogy Ady pártverseiben elsőrendű Ady-szépségek bőven vi-

rágzanak, talán felesleges szót vesztegetnem: Ady Endrét a Népszava léggöre sem sorvaszthatja Csizmadia Sándorra.

Vezető gondolatom Ady költészetének időszerű politikumáról ez: az irodalmunk organizmusára egészségtelen, idegen elem benyomulása itt jobban tettenérhető, mint bárhol egyebütt; s Ady zsenijének kisajátítása nemcsak halálával indult meg: kisajátították már a dolgozó Adyt is. Nem tollának kibéreléséről van itt szó. Ily siklus-vád is felmerült már ellene elvakult s minden ítéletből kivetkezett napjainkban, de mondhatom, senki nálam jobban együtt nem érzett Babitsnak e vádra adott kemény leckéjével. Az a kisajátítás nem pénzzel történt, hanem szellemmel, azzal a „baloldali eszmekör“-rel, mely Schöpflin szerint a magyar műveltségéből hiányzott, míg nem a XX. század hajnalán e hiány szerencsésen kipótoltatott, s amelynek jóvoltából irodalmunk ettől fogva „párhuzamosan haladt a politika baloldali irányával s ezért a közvélemény túlnyomó konzervatív része kelleténél nagyobb mértékben is azonosította ezzel”. Bajos is volt a radikálizmussal nem azonosítani azt az Adyt, aki — szilágysági magyar fi létere — a *Margita élni akar* című (igen gyenge) versesregényben térdreest a nagy „fénykereső” Jászi Oszkár előtt, akinek a saruját megoldani sem vállotta magát méltónak, kissé kétértelmű konfesszióval hirdetvén: „A Jásziság én akart ideálm”. És bajos volt a szabadgondolkodó irányzattal nem azonosítani azt az Adyt, aki — az Istenversek költője létere — ama híres (egyébként szintén igen gyenge) márciusi üzenettel veregette meg a Galilei-kör politikai hátulgombolósainak vállát.

Ez a kisajátítás aztán Ady ravatala körül már valóságos orgiát ült: Homerosért nem versengett annyi város, ahány párt és pártfőredék (de mind szélsőséges) itt magának követelte Ady szellemi örökségét. Majd jött a legszélsőbb szélsőség: a bolsevizmus. Adyhoz ez is jogot mert formálni s elvközösségének valamelyik vörös vasaszedred kaszárnyáján elhelyezett „Ady Endre-laktanya” felírással adott kifejezést.

S azóta is egyre látjuk a kufárkodást ezzel az örökséggel: Ady költészetének politikai tőkájével. A törté-

netíró Schöpflin úgy véli: „költészetének talán ez a része fog leghamarább elavulni“. Hanem Schöpflin köre más nézetet van: ragaszkodik — ő tudja miért? — ehhez a részhez, sőt igazában éppen csak ehhez. Legáltalában is, mikor a közelmúltban Dóczy Jenő kitűnő anthológiájából kimaradt e pártversek egyike-másika: a felháborodottak egész kara tiltakozott Ady költői arképének vakmerő „meghamisítása“ ellen. Valóban nem esodálnók, ha rövidesen *A forradalmár Ady* címmel ellenanthológia jelennék meg, mint ahogy Petőfiből is rendeztek annak idején elvisselhetetlenül egyoldalú anthológiát *A forradalmi Petőfi* cím alatt, s éppen Ady nevével fedezve s Ady felületesen elsietett előszavával súlyosbítva.

Ennyit az Ady-kérdésről. Ady belekerült immár irodalmi fejlődésünknek hatótényezői közé, sőt belekerült az iskoláskönyvekbe is; csak éppen nemzete szívébe nem tudott belekerülni. Schöpflin pedig igen kíméli a csákányt, amit kénytelen-kelletlen jól meg kell dolgoztatnunk, ha szabaddá akarjuk tenni ezt az utat...

A tanulmány hosszú arképsorozattal rendre foglalkozni nincs terem. E portrék — ezt már mondtam is — nagyjában a Schöpflin régibb vizsgálódásaiból ismert eredmények szabatos, nagy készséggel előadott összefoglalásai. E részben talán csak az tűnhetik fel, hogy a hosszú színikritikusi multtal rendelkező írónak éppen a drámáról szóló fejezete a leggyengébb s legaránytalanabb. Ebben a jellegzetes exportdráma-készítők (Molnár, Szomorú, Lengyel) gyáriparának bő taglalása végén Herczeg, Gárdonyi s Móricz Zsigmond művészetének csak egy-egy asztmás rövidségű mondat jut. Oly megokolás híján való ítélet például, minő itt Móriczról olvasható — „drámai munkái a magyar dráma eddig elért legnagyobb lendületét jelentik“ — ellenkezik a Schöpflinnél megszokott lelkiismeretességgel.

Végezetül még csak az „irodalmunknak a háborúval szemben elfoglalt álláspontját“ feszegető fejezethez fűznék egy-két megjegyzést, a kérdésnek „a valósághoz hű“ megvilágítása érdekében. Ezt a fejtegetést Schöpflin „szándékosan hagyta

külön“ és látható büszkeséggel helyezi tanulmánya végére, mint torony ormára a keresztet. „Ady s vele egykorú társai“ pacifizmusát dicsőíti s önérettel hirdeti, hogy a háborús gyűlölség számottevő magyar íróban nem talált hangot. Ha Ady egykorú társain Babitsot vagy Kosztolányit kell értenünk: Schöpflin megállapítása helyes. De ha az egykorú társak fogalmában a „baloldali eszmekör“ egész magyarországi tábora benne kíván foglaltatni: pontosabb megkülönböztetésre van szükség. Mi úgy emlékezünk, hogy nem „az egész idő alatt“ „zengett egy polifon szimfónia magyar földön a háború ellen“, sőt éppen kiválólag „irodalompolitikus“ írónk békebarát felháborodása meglehetősen későn, pontosan győzelmi esélyeink megszűntével egyidőben harsant fel csupán. A győzelmek éveiben a Nyugat főszerkesztője folyóiratában a Mittel-Europa eszméjének udvarolt, nem éppen nazarénusi lelkületű megnyilatkozásokkal tisztelvén meg a szembenálló hatalmakat; s ugyanő a radikálisok napilapjában még az olasz beavatkozás hírére is tárcában sópáncodott, hogy Párizs meg London után most már Rómába sem teheti be többé a lábát igaz magyar hazafi. Ugyanez időben a Nyugat egyik főmunkatársa „a francia lélek“nek mutogatta alkalmi gyorsforralón „átértékelt“ valódi esszenciáját. S ismét ez időben ismét egyik főmunkatárs Hindenburg generális életrajzát adta ki. Mindez az opportunitás némi színezetét adja a baloldali békeláznak. Ignostust meg is vádolták holmi elvi ingadozással. Ezt felelte rá: „ha az események rácáfolnak a jelszavakra, akkor nem az emberekre kell haragudnunk, kik ezt észreveszik, hanem a jelszavakat kell jobban, realisabban, életrevalóbban megfogalmazni.“ A válasz vádolóbb magánál a vádnál; bár tagadhatatlanul klasszikus meghatározása a szélkakas-erkölcsű jelszó-pacifizmusnak.

Ady valóban „ember“ akart lenni „az embertelenségben“, s nem halász a zavarosban. S Babits valóban a műveltségi javak fanatikusaként vállalt meghurcoltatást s annál is fájóbb meg nem értést s ártatlan naivitással akarta a nem-Babitsokat arra kényszeríteni, hogy a Höfer-jelentések helyett Kant művét olvassák az örök békéről. Az ő pacifizmusuk érzelmi és nem politikai,

sőt a Babitsé a legnagyobb mértékben politika-ellenes. S erről lehetünk bármilyen véleményen: eszünkbe sem jut összetéveszteni a gesztenyét-kikapartató defétizmussal, sem az eszményi hitvallás „megszállottjait” illető tiszteletünket kiterjeszteni a „ma így, holnap úgy”-érvényesülés lovagjaira.

A mellékgondolatoktól érintetlen pacifizmus gyakorlati értékéről nyilván lehet vitatkozni. Mi ezt nem tesszük. Sem politikába átsiklani, sem a hozzászóláshoz illetékességet követelni nem akarunk. De mivel Schöpflin — irodalmunk pacifista magatartásáról megtudható bővebb részletek végett — olvasóit Hatvany Lajos könyvéhez utasítja, talán ideírhatom annak egyik bizonyos tapasztalati megállapítását: „A pacifista valamennyi pártnak kihasználja, megcsalatottja s végül elszóltja és kitaszítottja, akit senki sem akar magáénak vállalni. Mert valameddig a polgár hadban áll, a szocialista egy követ fű a pacifistával. Am abban a szempillantásban, midőn a hadsereg szétzüllesztése megvalósított s midőn a pacifista éppen örömujjonva akarná köszönten a lefegyverzett világot, felhangzik a szocialisták táborában: szereld le a polgárt, fegyvert a munkásnak, s félre a puhánnyal, a pacifistával. Kötelességét megtette, mehet!”

Dolgozatom elején azt mondtam: a kortársi viszony — kivált egész jelenségsorozat áttekintésében — könnyen okozhat látási zavarokat. Schöpflin tanulmánya valóban inkább e nézet mellett szól, semmint ellene. Ily munkában egyes kitűnő részletek korántsem biztosítják az egységbeépítés sikerét; a szerkesztő kéz nem egyszer tétozódik, az egyengető lécz nem egyszer meginog. Ismertetése befejező soraiban — írónknak az aktuális témáktól való idegenkedését fejtegetve — „az eszmék, indulatok mai zűrzavarában való tájékozódás nehézségeiről” beszél Schöpflin. E nehézségek nyilván fennállanak az irodalomkritikusanál is. Századunk első negyedéről bizony alighanem csak későbbi nemzedékből való irodalomtörténetíró adhat majd olyan képet, melyet „a közvélemény túlnyomó konzervatív része” is „a valósághoz hínek, de egyúttal érdekesnek és rokonszenvesnek” talál-

hat, nem csupán a jóhiszemű szerző, a szerzővel egy fedél alatt meghúzódó írói „csoport”, meg a Hatvany Lajos könyvével felszerelt Gorkij Maxim.

Rédey Tivadar.

Bródy Sándor. Írói főjellemvonására már Péterfy Jenő mutatott rá, amikor *Faust orvosát* megbírálta. E fősajátság bizonyos ellentétes szemléleteknek összeforratlan együttes való megnyilatkozásában áll. Verista a végletekig és ugyanakkor a legmerészebb romantikát megszégyenítő túlzásokra képes. Fiziológiai romantikát úz, mondta Péterfy, s úgy látszik, az írónak ez éppen nem hízelgő megállapítás annyira megtetszett, hogy magára vonatkozólag ő is többször megisméltelte.

Pedig ez csak akkor lett volna igazán írói érdem és erény, ha ez ellentétes stílusirányok valamiféle magasabb egységben mégis csak összeolvadtak volna. Ámde Bródy Sándor gyakorlatában hasadékosan széthullók, kiegyensúlyozatlanul billegők maradtak, s éppen ezért alkotásaiból az veszett el, ami pedig minden művészi alkotásnak — szemben az élet kusza és esetlegesen egymás mellé kerülő megnyilatkozásaival — legmegkülönböztetőbb vonása: az erény. Ugyanazt a lehetetlenül heterogén stílus-zavart mutatja, ami mesterének, Zolának műveit olyan kinosakká teszi.

Bródy novelláinak és regényeinek szkémája körülbelül a következő: adva van valami hihetetlenül érdekes és bonyodalmas jellem. Megmagyarázni nem szükséges, el kell hinni. Ebbe az alakba, rendesen férfiba, a nők csodálatos gyorsan beleszeretnek és töprengés nélkül odaadják magukat neki. A hős jön, lát és győz. Mese mese, mesd ketté! — mondja rá az olvasó, s az író csakugyan nyomban ketté is metszi a meseszerűség szálát az analízis, még pedig a patológiai, a fiziológiai analízis finom acélkésével. Ebben a pillanatban a kacsalábon forgó palotából egyszerre csak valami modern kórház műtőtermébe szédülünk, ahol azután újra narkotizálnak bennünket, hogy megint a legfantasztikusabb álmok káprázatát lássuk.

Miként a naturalizmus és roman-

ticizmus, éppen olyan kiegyensúlyozatlanul kavarnak ez elbeszélésekben a lírai szubjektivitás és a hideg, fölényes, szenvedélytelen obszerváció. A modern, naturalista regénynek induló *Ezüst kecskében* olyan alanyi kitérések, a regény keretéből olyan szubjektív kiszólások vannak, aminők élénken emlékeztetnek a Byron-Puskin-féle versesregény-típusra.

De még egyéb ellentétek is ott kavarnak ebben a csodálatosan khaotikus világban. Környezetrajz, jellemábrázolás néha képtelenül levegőtlen (pl. *Hőfehérke*), néha meg erőszakosan csinált (*Faust orvos*). Mintha olyan kertbe lépnénk, amelyben csupa művirág terem. Olykor azonban e csináltságok mellett egykét erőteljes és biztos vonással megrajzolt arckép- vagy milieu-ábrázolás húzódik meg. A *Mosóné leányai* című elbeszélésében (*Nyomor* című kötet) apró megfigyelésekből kitűnő környezet-rajtot szerkeszt össze: egy harmadrangú tánciskoláét. Ugyanott azután — nehogy a valószínűség megártson az olvasónak — egy ácslegénynek olyan finom erotikus nyilatkozatokat ad a szájába, aminőt egy dekadens lírai költő is megirigyelne. *Faust orvosnak* bizony „nem anyától lett“, legfeljebb lombikon keresztül szűrt alakja mellett ott van a megkeresztelkedő tanársegéd, akinek fáj ősei hitét elhagyni, de szerelme kedvéért meghozza ez áldozatot. Látszik, hogy itt az író eleven megfigyeléssel dolgozott, s ez a pár lap valóban a regény legsikerültebb része is. *Az ezüst kecskének* papiros-izű alakjai között ügyes és érdekes arckép a Tisza Kálmáné. Nem mélységes jellemábrázolás ez sem, nem haladja túl a zsurnalisztikai pletykákat, de a körvonalak biztos kézzel vannak megvonva, s az egész kép mozgásig eleven.

Az elbeszélés módja is ilyen nyugtalanul ingadozó. Legfőbb indítékai fölé gyakran valami ködruhát borít (azt is milyen panyókára veti oda!), zavar, kuszáltság nem rettentí viszsza, megoldásai néha csakúgy foghegyről odadobottak, máshol meg raffináltan kiszámítva dolgozik, és hatáselközeinek alkalmazásában valószínűleg művészi. *A nap lovagjában* (amelynek egészére különben Maupassant *Bel Ami*-ja nyilván hatással volt) a párhaj előtti napnak leírása

léleketvisszafojtóan érdekes, de sok motívumát és fordulatát csak éppen hogy elénk veti az író. Legkirívóbb példa azonban erre regényei közül a *Hőfehérke*, novellái közül pedig különösen a *Jisbi Bénob*, amelyben éppen a legeslegfontosabbra és legérdekesebbre nézve hagyatik az olvasó homályban: hogy vajjon miért is öli meg magát a hős. Éppen háromféleképpen lehet gondolni, de az író nem árulja el, hogy ő melyikre gondolt.

Ez elbeszélések mögött rejtőző írói temperamentum maga is ilyen egyenetlen. Cinizmus és lelkesedés, bágyasztó, éjjeli kávéházi enerváltság, néhol meg tagadhatatlanul merészen markoló erő váltogatják egymást. Az írónak a maga művészi elveihez való viszonyáról sem vagyunk egészen tisztában. Többször büszkén említi, hogy ő vezette be a naturalizmust a magyar irodalomba (nyilván nem gondolt Tolnai Lajosra és Petelei Istvánra), máskor meg lekicsinylően tekint e stílusirányra, mint valami túlhaladott, gyerekes álláspontra.

Társadalmi és politikai elvei sem határozottabbak. Származása a bal szárny harcosává predesztinálta, s valóban e táborban is helyezkedett el, de ugyanakkor, amikor a másik oldallal szemben az igazságtalanságig elfogult tudott lenni (*A tanító-nő*), szinte a nevetésségig imádkozta a rangot, a születési arisztokráciát, a katonai becsületfelfogást és a magasabb osztályok öntudatát.

Nyelvében hasonlóan a legellentétebb sajtóságok kavarnak. Meglep jóízű fordulataival, a palóc és erdélyi nyelvjárásokból merítő magyarosságával, de a legéktelenebb nyelvrontó útszéliségektől sem irtózik. *A muszájt és szabadott* alakoknak az írói nyelvbe való bevezetése az ő véte, s hogy a főváros irodalmi aszfaltját ezek, s a hozzájuk hasonló nyelvpöfetegek annyira felszaggatták, s hogy az utána jövők még továbbtenyészteni is merésztették őket, ebben a bűnben az irodalomtörténet alkalmasint őt fogja elmarasztalni. Mondatszerkesztésében is megvan ez a heterogén kettősség. Kitűnően megalkotott mondatai néha a numerositásig emelkednek (*Királyidillek*), néha majdnem verse lendülnek (*Egy férj története* az *Emberk* című kötetben), máskor

meg — és sajnos többször — a legesetlenebbül lomposkodnak. Egy-mással balkézre házasított szólamai, az egész mondatkonstrukcióról lefityegő, szintaktikai-szólukszakadt mondatrészei néha elrettentő példái a stillomposságnak.

Vajjon mi volt az oka mindeme kiegyensúlyozatlanságnak? Vajjon magát fegyelmezni nem tudó vérmérséklete-e, vagy pedig tanultságának hézagossága? Amit mi, a vele együtt élő nemzedék tudunk róla, abból az elsöre is bátran következtethetünk, de az utánunk jövő generáció, amely csak könyveiből ítélni lehet, alkalmasint erősebben kombinációba veszi a másodikat. Ha nem is fog művészembertől elsősorban tudományos képzettséget követelni, mégis meghökken majd az orvos-tudományba kontárkodó naivságai és az afféle historiai botlásai miatt, hogy Bethlen Gábort és Mária Teréziát szinte egymás kortársaivá tette (*A császárkisasszony* a *Novella* című kötetben), vagy hogy II. Endre magyar király szentföldi háborúját a gyermekek kereszteshadjáratával zavarta össze (*Tanulmányfejek az Apró regények* című kötetben). E nemzedék alkalmasint vallomásszerűnek fogja találni egyik novellájának (*A szent tisztaság*) e sorait: „Egy nagyot játszottam; egy jót aludtam, semmit se tanultam és — író lettem.“ (*Imre herceg* című gyűjtemény.)

Mi azonban mielőtt még a historiai értékelésnek adjuk át e tagadhatatlanul érdekes író, próbáljuk megállapítani, hogy vajjon a mi nagyon is közeli szemléletünk szerint, hozott-e a magyar irodalomnak formában vagy tartalomban valami újat.

Regényeiben teljesen az újabb magyar regényírás megformáló módjához csatlakozik. Egyszálú, novelisztikus alkotások ezek, szemben a régi magyar regénynek szélesebb és kényelmesebben kanyargó kompozíciójával. E modort Bródy újabb formamegoldásokkal nem gazdagította, s ez új alapszkémát nem differenciálta tovább. Novellái a rajzai szűkült modern novellaformát követik, s ezen a téren legfeljebb ügyes tanítvány volt, néha még az sem. Rajzai gyakran híjjával vannak ama művészi, majdnem balladaszerű kompozíciónak, amelynek legkülönb. mestere Petelei István volt. Enemű mű-

veiben Bródy igen sokszor megelégszik a pusztá *vázlattal*, sőt néha még ennél is kevesebbrel: rajzainak tekintélyes csoportja szélesebb epikai témáknak csupán kivonataként hat. Tárcaelbeszéléseiben formailag több sikerült darab van, de Herceg Ferencnek vagy Gárdonyinak artistikus komponáló módjával, a lényegest villámgyorsan meglátó és e parányi keretbe művészien sűrítő képességével nem versenyez.

Színpadai alkotásaiban valamivel szorosabb a kompozíció. Igaz, hogy itt már maga a forma is nagyobb műgondra kényszeríti az író, Bródy színdarabjaiban van érdekesség, van valami színpadismeret, és a szembe-feszülő erők összerobbantása néha sikerült is. *A dada* két első felvonása elég erőteljes, megoldása azonban erőltetett. *Tímár Liza* egész problémája igen csinált, de az összeütközés frappáns. *A tanítónő* a magyar vidékkel szemben rosszindulatúan igazságtalan, s egy-két alakjában a torzítástól sem riad vissza a szerző, de drámai alapgondolata, a szerelmek szembeállításai és egymásratalálása színpadilag értékes és érdekes. *A medikus* azonban hanyagul odavetett jelenetek egymásutánja, a *Királyidyllek* ciklusa lírává foszlik szét, a *Lyon Lea* pedig semmi más, mint háborús aktualitás, afféle kisigényű színpadis revue.

De ha formában nem is köszönhet sokat a magyar irodalom Bródynak, problémafelvetésének merészségében mégis vannak érdemei. Tagadhatatlanul keresett e téren is, de egyes érdekesebb, ízig-vérig modern bonyodalmakat néha eleven szemmel látott meg, s a vele egyívású írói nemzedék tekintetét is sok új dolog meglátására nyitotta rá. Kár, hogy problémafelvetésének ez újszerűsége nem szövetkezett harmónikusabb és fegyelmezettebb fantáziával, hogy nem társult hozzá műgond és erősebb megformáló képesség. Az irodalmi témakör kiszélesítésében megnyilatkozó jelentőségét azonban az is bátran elismerheti, aki a sírja körül felhangzó túlzó hírlapi magasztalástól kissé megcsömörlött.

Galamb Sándor.

Tagányi Károly. Neve majdnem ismeretlenül hangzik a nagyközönség előtt. Most halála a szomorú alkalom arra, hogy arról az igen

soká pótolhatatlan veszteségről beszéljünk, amely elmúlásával a magyar tudományt érte.

A hatvanhatéves tudós munkássága 1879 óta az Országos Levéltár keretében folyt le, s főképpen annak a kütförásaiből táplálkozott. Hivatali pályáján, nemrég történt nyugalombavonulásáig a főlevéltárosi állásba emelkedett. Heraldikai és genealogiai dolgozatai után szülőföldjéhez (Nyitra városához) való vonzalma Nyitra vármegye helyneveinek nyelvészet-történeti fejtegetésére indította. Ez vezette át a település- és közigazgatás-, különösen pedig a gazdaságtörténet területére. E körökbe vágó működésének főbb mozzanatai 1894 és 1905 között: „A földközösség története Magyarországon“, „Megyei önkormányzatunk keletkezése“, „Szolnok-Doboka vármegye monographiája“, továbbá a „Magyar Erdészeti Oklevéltár“ kiadása és a „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle“ szerkesztése. Néhány évi szünet után a Magyar Nyelv című folyóirat 1913-i kötetében az Árpád-kori magyar határvédelemről szóló „Gyepű és gyepűelve“ című dolgozata munkásságának újabb szakaszát vezette be: a jog- és társadalomtörténeti tanulmányokét. Ez irányú tevékenységének gyümölcseit leginkább az Erdélyi Lászlóval a Történeti Szemle 1914–1916-i kötetiben folytatott széleskörű és sok helyütt szenvedélyes hangú vitája érlelte meg. Az utolsó években a hazai néprajz egyik kevésbé ismert területének: a magyar szokásjog emlékeinek felkutatásával és rendszerezésével foglalkozott. A hazai élő jogszokások gyűjtésére vonatkozó fejtegetéseinek egy részét újabban bocsátotta közre a Magyar Néprajzi Társaság. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának és a Szent István-Akadémiának. A Néprajzi Társaság új, termékenyebb korszakának a megindulása az ő pár éves elnöki vezetéséhez fűződik.

Elmondhatjuk róla, hogy valóban a tudományért élt a tudománynak. Túlzott önkritikája, a mások kritikájával szemben tanúsított rendkívüli érzékenysége visszatartották attól, hogy mással, mint minden tekintetben tökéletes művel lépjen a nyilvánosság elé. Az egyeztetésnek gyakran ellentálló adatai fölös bő-

sége szintén nem egyszer bátorságát szegte, hogy egyik-másik problémára nézve véleményt alkosson vagy éppen nyilvánítson. Alapjában a magának dolgozó tudós típusához tartozott, mint ahogy az életben is aggodalmasan tartózkodó, a közszerepléstől visszavonuló egyéniség volt. Így több mint négy évtizedes munkásságának csak aránylag igen csekély töredéke hathatott tudományunk fejlődésére, ennek szerfölött nagy kárára.

Tagányi nálunk szinte a legújabb időkig meglehetősen elszigetelt képviselője az igazi modern történetírásnak. Őt elsősorban a történelemnek nem felületi jelenségei: az események vagy külsőségek érdeklik, amint nem elégszik meg a hullámok térfogatának megmérésével, játékok lerajzolásával az a kutató, aki az Ocean titokzatos erőit akarja megfejteni. A történelem az ő szemében nem pusztán harc, politika, diplomácia és genealogia, hanem bizonyos természeti föltételek közé jutott emberi közösségek szellemi és anyagi evolúciója. Tisztában van azzal, hogy az emberi közösségek szervezetei, az intézmények nem térben, de még kevésbé időben elhatárolt testek, hanem életfolyamatok hordozói. Nem zárkózik el az asztrológus miszticizmusával bizonyos évszámok közé, és nem szorítkozik az evolúciónak csupán arra a fázisára, amelyben a történeti képződmény jellemző formái a legszembetűnőbbek vagy — mondjuk — a legtükéletesebbek. A fejlődést mindig egészben fogja fel: az első csírák megfogalmazásától a már elhalt szervezetből kiszakadt végső sejtek elenyésztéig. Éles szemmel fogja fel az elszórt adatokban felbukkanó tények kapcsolatát. Látja, hogy az egyéni mikép tágul általánossá, az alkalmi mikép állandósul szokássá, majd törvényé, joggá, társadalmi intézménnyé, később pedig mikép fejlődik vissza fokozatosan valami értelmetlenül furcsa formalitássá.

Fejtegetései során lépten-nyomon beigazolódik, hogy a történelmi élet mennyire nem hagyja magát beleerőltetni némely tudós fókben megrogzított fogalmi sablonokba. Hiszen például ami a XI. században a magángazdálkodás körébe tartozott, az két-három századnak adatszerűen kimutatható evolúciója után egyik legnyilvánvalóbb közjogi alakulat-

ként tűnik fel. Tehát ha egy letűnt élet emlékeit, régmúlt századok történelmi anyagát egy másik kor gazdasági, jogi és társadalmi viszonyaiból elvont elmélet formáiba gyűjtjük, vagy ezek mintájára értelmezzük, akkor csak többé-kevésbé tetszetős logikai játékot űzünk, amely igen kevés hasznot hajt, sőt hamis útra terel és eltávolít az igazságtól. Tagányi elvszerűen ment ettől a hibától. Mindamellet néha — különösen az Erdélyi Lászlóval folytatott vitájának hevétől elragadtatva — megfélekedik arról, hogy a középkor társadalmi viszonyai többnyire majdnem teljesen cseppfolyós halmazállapotúak, s ezért könnyen fölveszik annak az edénynek, fogalmi sablónnak az alakját, amelyikbe éppen beleöntik, viszont éppoly könnyen túl is áradnak rajta. Azonban, hogy Árpád-kori társadalomtörténetünk rendkívül bonyolult kérdései között kezdünk tisztán látni, azt főképpen e tollharc folyamán végzett kétoldalú rendszerezésnek köszönhetjük.

Legelső tudományos próbatételeiből kibontakozva, fő hivatásul az ősi magyar gazdasági, jogi és társadalmi élet földérintését tekintette. De történetünk ilyen vonatkozású mozzanatainak magyarázata végett páratlanul széles körben, önmegtadásig aprólékos lelkiismeretességgel búvárolta át az egész magyar történelmi fejlődést, valamint a kapcsolatba hozható egyéb történelmek adatkészletét és szakirodalmát. Azonkívül, hogy központi problémáit minél tökéletesebben tisztázhassa, figyelemmel kísérte a történelem határtudományainak mind-egyikét; azokat, amelyek már rendszerbe alakultak, meg azokat is, amelyek még csak a rendszereződés útján vannak.

Amihez csak nyúlt, abból anyagot és szempontot merített. És mindaz, ami tanulmányai eredményei közül időnként a világ elé került, messze távlatokat nyitott egész sereg történelmi tudományág területén.

Legjellemzőbb e tekintetben a ha-

zai jogszokásokról szóló főtémilitett műve, tudományos törekvései-nek ez a legérettebb megnyilatkozása. A hazai és külföldi történelem, jogtörténet, társadalomtudomány, közgazdaságtan, nyelvészet együttesen ontják neki az anyagot egy olyan alap fölépítéséhez, amelyiken a legbiztosabb és legalkalmasabb megfigyelő pontokból fűkészheti át néprajzunknak egyik terra incognitáját. Elő jogszokásaink gyűjtését akarja előkészíteni: a megíratlan, céltudatosan nem rendszerezett, szabatosan nem formulázott jogszokásokét, jogi szer-tartásokét és jelképeket, melyek a magasabb műveltség következtében változékonyabb felsőbb társadalmi osztályokból réges-régen kiszorultak, de az alsó néprétegeknél szinte öntudatlanul, pusztán az ősi megszokás erejénél fogva öröklődnek át nemzedékről nemzedékre.

A szók, kifejezések és egyéb nyelvi alakulatok egész raja világosodik meg Tagányi adatai és történelmi értelmezései nyomán. Azért a nyelvtudomány művelői és kedvelői is mindig a legnagyobb érdeklődéssel fogadták Tagányi dolgozatait. Kalauzolásával nagyban hozzájárult ahhoz is, hogy az újabb nyelvész-nemzedék mind rendszeresebben aknázza ki a történelmi forrásokat és a nyelvtörténelmi kérdések tisztázásánál állandóan számbaveszi a történelmi tudományok megállapításait vagy föltevéseit. Viszont ugyan-csak az övé az úttörés érdeme abban a tekintetben, hogy történelmi tudományunk szintén egyre jobban megbecsüli a nyelvtudomány eredményeit, és a maga módszertani szempontjai közé szervesen beilleszti a nyelvtudomány tanulságait.

De általában is a magyar történettudomány további haladásának egyik legfőbb biztosítóka, hogy újabb történetíróinknak egy száma és hivatottságra nézve jelentékeny csoportja Tagányit vallja mesterének, és tőle módszerben, szempontokban, problémákban egyaránt irányt és ösztönzést nyert.

Pais Dezső.

MAGYAR MŰPARTOLÓK A KLASSZICIZMUS ÉS ROMANTICIZMUS RÓMAJÁBAN. Agyonhajszolt közhely annak a megállapítása, hogy a mecénásnak az anyagi buzdításon messze túlmenő jelentősége van a szépművészetek izlésképzésére nézve. Egyetlen más időre annyira nem áll ez a tétel, mint a romantika korára, mert e korszak nézetei hossz- és keresztmetszetben — azaz az egyes nemzeti fejlődéseken belül, de az egyes művészeti és tudományos ágakban, sőt a belső élet valamennyi kifejezési lehetőségeiben is — meglepően egyetemes jellegűek. Van német, francia, olasz romantika. Van ennek az általános európai folyamatnak egy magyar ága, mely — fájdalom — még irodalmi téren sincsen kellőképpen körülhatárolva. Beszélünk romantikus irodalom, művészet, bölcséleten kívül romantikus jogfelfogásról (Savigny) és orvostudományról (Carus, Ringseis, Justinus Kerner), sőt romantikus liberalizmusról és romantikus klerikalizmusról a másik oldalon, anélkül, hogy képtelen ellentmondások tudatában volnánk. Mert egyetlenegy művelődési korban sem voltak közömbösebbek az egyes eredmények, és fontosabb a felfogási folyamat különös módja, funkcionális szerűsége. Így tehát könnyen értődik, hogy a művelt laikus elem, melyhez a romantikus világ nagy asszonyait is hozzá kell számítanunk, a szellemi élet kifejlődésére annyira határozó befolyást gyakorolhatott. E laikus kultúrtényező egyik jellegzetes fajtája a műpartolók, úgyszólván az elsőosztályú közönség, mely nemcsak gazdasági, hanem szellemi kvalifikációja révén is első kézből élvezheti a képzőművészetek alkotásait. Valóban megnyugtató, hogy a későbbi történetírás csak azok neveit jegyzi fel, kik az utóbbi követelésnek is megfeleltek. Hogy jelen sorokban főleg csak magyar főurakról és csakis római

szereplésükről lesz szó, tisztán véletlen megszorításnak tekintendő, mely egy a nazarénusiskola magyar ágát tárgyaló nagyobb összefüggésből kiragadott fejezetnél csak természetes.

Előre is le kell szögezünk, hogy szerves viszonylatokról a Rómában Overbeck, Cornelius, Camuccini, Canova és Thorwaldsen árnyékában működő magyar művészek és a hazai műpiac között szó se lehetett. Még a legjobbak, egy Kazinczy, egy Fáy, egy Döbrentei lelkes pártfogása sem lendíthetett valamit az ügyön, sem Ferenczy Istvánnál, sem Züllich-Zélkúti kevésbé tragikus esetében. A római piaci lehetőségek különben nyitva állottak művészeink többségének már a nagy művészegyesületek egyikéhez való tartozásuk révén. Ezek közül említendőek a nagy tradíciójú Accademia di San Luca kultagjaival és tiszteletbeli mestereivel, továbbá a Virtuosi al Pantheon társasága (ez talán a legfontosabb volt, mert a Pantheon előcsarnoka volt sokáig az egyetlen kiállítási lehetőség), a Ponte Molle-féle konfraternitás, a német művészegyesület, stb. Előfordult, nem is olyan ritkán, hogy a felsorolt egyesületek kiállításaiiban vagy pályázataiban magyar művészek alkotásai nyerték meg az első díjat, vagy másképen az évad legnagyobb művészi eseményeként szerepeltek.

Különösen feltűnő eredmény volt Engel magyar szobrász Amazoncsoportjának szokatlan nagy sikere és a Virtuosi al Pantheon első építészeti díjának Teodoro Schoefft (Ungherese da Pest) részére odaítélése. Az utóbbi eset már azért is számot tarthat általánosabb érdeklődésre, mert egy mai napig még nyitott művészi és városépítési kérdés megoldását tűzte ki feladatul. Derék honfitársunk a Lateránt körülvevő nagy térségnek „nagyyszerű” szabályozását szolgáló terveivel nyerte meg ezt a díjat, „un saggio innesto” (egy bölcs oltás) mottó alatt.

Az Accademia di San Lucca egyik versenyén még Ferenczy István is bátran fellépett egy Szent Sebestyén-szoborral. Hogy alul maradt a hollandus Matthias Kessels-szel szemben, az, tekintve azt a nagy jelentőséget, melyre utóbbi későbbben a római művészeti életben szert tett, nem minősíthető éppenséggel szégyennek. A *Diario di Roma* 1819. október 29-i száma, melyből ezt az adatot merítettem, a résztvevők közül még a következőket említi: Gaetano Lombardini, Andrea Quadraquini, Franceschi és Gandolfi da Bologna. Említésre méltó, hogy ez az 1717-től 1838-ig megjelent hírlap eredetileg *Diario di Ungheria* név alatt indult meg és hogy állandó levelezői voltak Budán, Zimonyban, Pozsonyban, Nagyszomben és Máramarosszigeten, kik főleg katonai eseményekre, csapateltolásokra, beszérlásolásokra, de gyakran egyes ki-magasló személyiségekre vagy általánosabb jellegű tényekre vonatkozó híreket közöltek. Még megközelíthetően se tudnók megállapítani azon kisebb jóakaróknak, arcképrende-lőknek a számát, kik — teszem — Heinrich Edével vagy más magyar portréfestő művészekkel vonásaikat megörökítették. Hiszen oly könnyen eltűnnek a kópírás ezen ágának alkotásai a magántulajdon legfélre-esőbb zugaiban.

Általában a római-városi lehetőségek sem voltak korlátlanok. Volt ugyan egypár nagyobbserű művészeti vállalkozás, mint pl. a San Andrea della Valle-féle Domenichino-freskóknak és a Santa Maria in Ara-coeli első jobb kápolnájabeli Pinturicchio-képeknek restaurálása Vincenzo Camuccini által, ki az utóbbi munkában az újabb restauráló művészet mintateljesítményét alkotta. Ez egyszersmind annak a bizony-sága, hogy a romantikus-nazarénus mesterek viszonya a Raffael-előtti művészethez nemcsak elméleti, amint ezt előszeretettel szokták hangsú-lyozni, hanem belsőleg valóban átélt és csodálatosan természetes volt. Ha-sonló nagyobb apparátust igénylő munkák még a Quirinali Capella Paolina és a San Andrea delle Fratte stációképeinek a kifestése, Philipp és Hans Veith, Wilhelm Schadow, Luigi Boschi, Giuseppe Capparoni és mások közreműködé-sével. A nazarénus-csapat zöme előtt

a San Isidorói konfraternitást al-kötő Overbeck, Philipp Veith, Pe-ter Cornelius, A. Koch, Vogel v. Vogelstein előtt végre megnyiták nagyszabásúan kiharaszolt alkotási lehetőségek Bartholdy konzul freskó-rendelésével a Palazzo Zuccari szá-mára (melyben ma a Steinmann pro-fesszor vezetése alatt álló „Biblio-teca Hertziana-nak nevezett művé-szettörténeti intézet székel) és a La-teránnal szemben fekvő Villa Mas-simi Dante-, Ariosto- és Tasso-fres-kóiban. Sőt a mult századok legha-talmasabb műpártolója, a Vatikán is megmozdult és Philipp Veithnak, meg J. K. Eggersnek juttatta az újabb múzeumi helyiségek lünette-képeire szóló megrendelést. Tár-gya: a Colosseum helyreállítása és a pá-pai éremgyűjtemények fejlesztése VII. Pius alatt. Mindez azonban csak kivételszámba mehet, mely az általános szabályt igazolja.

A szabály pedig az volt, hogy a pápa székhelyén rövidebb vagy hosz-szabb látogatáson időző magas, sőt legmagasabb személyiségek gyakran a legnagyobb bőkezűséggel karol-ták fel az élő művészetet. Az első hely itt méltán I. Lajos bajor ki-rályt illeti meg, a XIX. század leg-nagyobb műpártolóját, ki 1805 és 1867 között ötvenkét-szer volt az örök városban s ott rendszeren heteket, sőt hónapokat töltött. Hogy mit végzett itt mint gyűjtő és műpártoló derék „Wagner famulusa“ segítségével, kezdve az aeginai oromesoportok megvételétől Corneliusnak Mün-chenbe való meghívásáig, kívül esik ugyan e cikk keretein, de igenis ide-tartozik Böhm József Dániel iránt táplált meleg és állandó érdeklő-dése, mivel Overbeck körében meg-ismerkedett, valamint Kovács Mi-hály és Heinrich Ede kitüntető pár-tolása egy sokat emlegetett Cervara-ünnepély alkalmával. E vérbeli ro-mantikus mellett a jó Ferenc csá-szár, a legjobb biedermeier e töké-letes típusa, csak bajosan érvénye-sülhetett. 1818-ban érkezett Rómába nagyobb kísérettel, melyben József nádor és Várady titkos magyar ka-binettikár is résztvettek. Császár-nak és nádornak azonban a nazaré-nusok által a Palazzo Carfarelli-ben rendezett műkiállítás nem nyujtha-tott sokat, még a velük utazó Fried-rich Schlegel tüzes ékesszólása is haszталannak bizonyult. Visszavá-

gyódtak a bécsi és pesti biedermeier genreképei közé és a császárné lelkes részvételével szemben csak esudálkozást, sőt alig titkolt türelmetlenséget éreztek. József nádornál talán mégis valamivel mélyebb lehetett az újabb művészet iránti érdeklődés, mert december 9-én megtekintette a már említett modern művészek által kifestett Capella Paolinát a Quirinálban. Nem szabad azonban úgy képzelniünk az egész dolgot, mintha ítéletüket egy különös maradiság okozta volna. Elutasító magatartásukkal elég jó társaságban voltak. Hiszen Goethe is ott állott a gúnyolók első sorában. Ezáltal sorompóba hívta August Kestnert, a hannoveri követségi tanácsost (Werther Lotte-ja ösképének a fiát), kinek még abban az évben megjelent heves, de találó rendreutasítását az örökké tanuló és befogadóképes aggastyán még évek után szinte hihetetlen tárgyilagossággal jóváhagyta.

Császár és nádor még az Accademia di San Lucca tiszteletbeli mesterei is voltak, amiről körülbelül ugyanaz lehetett a véleményük, mint a pár héttel utóbb szintén Rómában tartózkodó Metternichnek az „Istituto di corrispondenza archaeologica“ (a mai németbirodalmi archaeologiai intézet) tiszteletbeli elnökségéről. „Président en l'air“ (Ehrenpräsident)-nek nevezte magát fölényes gúnyjal, a monarchia tudósainak pedig rövid úton megtiltotta az intézethe való belépést. Jóleső örömmel állapíthatjuk meg, hogy gróf Apponyi Antal, az eleinte a toscanai nagyhercegnél, azután pedig a Szent-széknél akkreditált császári követ az ilyen megtisztelésekből folyó kötelezettségeket sokkal komolyabban vette. San Luccai tiszteletbeli akadémikus és a még mai napon is működő pápai régészeti akadémia (pontifica accademia romana di archaeologia) levelező tagja volt, a fent említett archaeologiai intézet iránt is melegen érdeklődött, ezeket az összeköttetéseket későbbben is, mint párizsi nagykövet is, melegen ápolta és egyáltalában az akkori római társadalmi élet egyik legörvendesebb és legkultiváltabb egyénisége volt. Az általa rendezett estélyeken megfordult a római élet színejava. Ez az elite pedig az akkor még pápai Rómában a legjobbak nemzetfeletti kiválogatását jelentette. Az

úgynevezett „római hyperboraeusok“ szövetségének tagjai. Zoëga, Gerhardt, Panofka, Stackelberg báró és Kestner, a már említett hannoveri diplomata állandó venedegei voltak ezeknek az összejöveteleknek, Stackelberg és Kestner finom érzékű zeneinterpretálók voltak és Apponyinnál gyakran kedvük támadt leülni a zongorához. Pfor Ferdinánd pedig, a Lukács-szövetség mestere, a nélkülözhetetlen társadalmi ember és ünneprendező az általa alapított ének-karral nemcsak szerenádot adott az imádott Thorwaldsen mesternek, hanem Apponyi egyházi hangversenyein is gyakran szerepelt és itt érte el tulajdonképpeni fényteljesítményeit. Hasonló alkalmaknál, úgyszintén a Friedrich Overbecknél tartott csütörtöki estélyeken Liszt Ferenc is gyakran jelen volt és elragadta a vendégeket összehasonlíthatatlan zongorajátékával. Azonkívül egy magyar zenei csodagyermek, a kilencéves Praun Zsigmond báró 1821-ben extázisba ejtette a római köröket s természetesen a műpártoló főúr házában is szerepelt. Benső, kölcsönös nagyrabecsülésen alapuló viszony kötötte a hozzáértő mecénást és császári nagykövetet az Accademia di San Lucca örökös elnökéhez, marchese Antonio Canovához. Fontos diplomáciai megbízásai közül valóban egyiknek sem tett eleget nagyobb örömmel és mélyebb meggyőződésből, mint amikor 1816 június 19-én személyesen átnyújtotta a Lipót-rendet a nagyrabecsült mesternek. Peter von Corneliusban is ösztönszerűen érezte a zsenialitás szikráját és Lajos bajor király Ingres, Canova, Camucci, Landi mellett a Casa Bartholdy freskóinak legmegértőbb rajongói közé tartozott. Későbbben is melegen érdeklődött főleg a mester Nibelung-eiklusa iránt, sőt annak egy nagy képes album alakjában való kiadásáról is gyakran tárgyalt a művésszel; a dolog anyagi részét maga vállalta volna. Főlőszeges még említeni, hogy a magyar hazából érkező művészjövvények benne mindig megértő támogatóra találtak. Sőt, ha valahol tehetséget sejtett, maga tett neki lehetővé egy rövidebb vagy hosszabb római tartózkodást, mint pl. Spiró Jenő esetében, aki 1822-ben az ő meghívására egy rövidebb milánói intermezzo után Rómában telepedett meg.

Míg itt, a császári nagykövet fényes rezidenciájában (Palazzo Braschi, majd későbbben Palazzo Venezia) mindenki megfordult, kit név vagy rang és még inkább izlés és műveltség erre kijelölt, egy másik magyar mágnásnő, Grassalkovich Mária Leopoldina hercegnő (Esterházy Antal Pál leánya) házában lejátszódott egy bús szerelmi idill, a maga megható bensőségében talán az egyetlen, melyet Berthel Thorwaldsen, a zord és magabazárkózott északi ember a római földön átélt. Luise Seidler most újabban kiadott emlékirataiból ismerjük e melankólikus kép lány körvonalait. Seidler Lujza barátnője Fanny Caspers volt, Grassalkovich Leopoldine társalgónője. Ő volt az a mágnes, mely Thorwaldsent majdnem naponta a hercegnő házába vonzotta. A szép és szeretetreméltó Fanny és a jószágos háziasszony hatása, valamint Seidler Lujza nyílt közvetlensége beszédre bírta a hallgatag dánt, rendesen arról, amihez legjobban értett — művészetéről. Különböző külső és belső okokból, melyek közül a tüdőbeteg Fanny gyenge egészségi állapota bizonyára leginkább eshetett latba, a már az eljegyzésig fejlődött köteléket fel kellett oldani.

Nagyszabású műpártolók és óriási népszerűségnek örvendő vevők voltak régi hagyományaikhoz híven az Esterházy hercegi család különféle tagjai, kik közül Miklós és Móríc 1814—1818-ig, 1820—1821-ig és 1851—1856-ig mint vatikáni nagykövetek is szerepeltek. Főleg portréfeladatokból bőven juttattak. Így pl. a derék Luise Seidler is festette Nápolyban az akkor egy portiei villában időző Miklóst, „egy jószívű, még éretlen fiatalembert“. Miklós herceg, a családfi és aranygyapjas vitéz (mely utóbbi minőségét a római és nápolyi lapok nem győzik eléggé hangoztatni) olaszországi utazásai elé pedig a művészvilág és az egész közvélemény a legnagyobb várakozással és könnyen érthető, a legkisebb külsőségekre is kiterjedő érdeklődéssel tekintett. Minden egyes műteremlátogatását, vételét, megrendelését nagy elégtétellel könyvelték el. Canova-hoz való viszonyáról e folyóirat olvasói már tájékozva vannak Hek-

ler professzor cikke révén (Canova-szobrok Magyarországon, az 1923 áprilisi számban). De Thorwaldsen-nél is eszközölhetett nagyszabású megrendeléseket, mert mikor a szobrász 1819 augusztusában I. Lajos király látogatására útrakelt Münchenbe, a római hírlapok úgy vannak értesülve, hogy onnan majd Bécsbe fog indulni, még hozzá kizárólagosan abból a célból, hogy a herceggel tárgyaljon több nála megrendelt munka kivételéről. Hogy milyen fáradozásokra és áldozatokra volt képes a gyűjtőszervezéstől átfűtött herceg, a Venus és Amor szoboresoport esete igazolja, melyet alkotójának, Adamo Tadolini-nek saját önéletrajzi feljegyzései alapján íme, előadok. Tadolini ezt a csoportot Hercolani herceg számára készítette. Esterházy ezt a szoborművet már a szobrász műtermében látta, ahol annyira megtetszett neki, hogy azonnal meg akarta venni és a mester tanácsára érintkezésbe lépett Hercolani herceggel. Ez egyáltalában nem akart megválni a szobortól, Tadolini földijének (mindkettő a „kövér Bologna“ szülőttje volt) azonban mégis szeretett volna egy jövedelmező és megtisztelő megrendelést juttatni és így rábeszélte Esterházyt, hogy rendeljen ugyanabból az elsőrendű finom márványból egy replikát, melyért ez azután tényleg 1500 scudit fizetett, azaz jóval többet, mint amennyibe az eredeti mű Hercolaninak került. Sőt a herceg rajongása még a szkeptikus Metternichre is átragadt, akivel Esterházy akkor együtt utazott, olyannyira, hogy az államkancellár pár hét múlva egy harmadik replikát csináltatott a művésszel.

Így alig akad jónevű ember, kit nem tisztelt volna meg a herceg kisebb-nagyobb megrendeléssel. A római lapok nagy elégtétellel közlik, hogy az általa rendelt szoboresoport (Metabo lerajzolta Camillát) mily óriási feltűnést keltett. Ez pár hétig közszemlére volt téve alkotójának, Francesco Massimiliano Labourennek a műtermében. Ez a naturalizált francia Canova, Thorwaldsen, Overbeck, Camuccini és Koch mellett az akkori római művészi élet oszlopos tagjai közé tartozott és Canova halála után utóda lett az Accademia di San Lucca elnökségé-

ben. — Emellett Esterházy a magyar művészekről se feledkezett meg. Így Spiró Jenőnél rendelt egy Erdély és Magyarország egyesülését ábrázoló nagyobb kompozíciót, melynek kartonját a művész 1825-ben Rómából hazaküldte a hercegnek. Hogy azonkívül még a tiberisi ásatások céljaira is, melyért akkor nagy propaganda folyt, egy jelentékeny összeget jegyzett, teljesen elkábitotta a római közönséget. A róla elnevezett, a mai Szépművészeti Múzeumunk zömét képező képtár gyarapodására irányuló működése pedig külön fejezetet igényelne. Mindezek után Széchenynek Canova műtermében elejtett maliciózus megjegyzése „a márványra nem éppenséggel praedesztinált“ herceg Esterházy mellképéről talán kissé elfogultnak tetszik. Méltó párja volt Apponyi követnek, sőt ezt bizonyos tekintetben esodálatosan kiegészítette: a romantika mellé sorakozik vele a klasszicizmus.

A pantheoni tiszteletbeli virtuózokhoz tartoztak még az 50-es években gróf Pálffy János velencei helytartó és Kopácsy hercegprímás is. A velencei akadémiának (Istituto Veneto) ex offo tagjai között három magyart találunk, még pedig gróf Károlyi Lajost, Pyrker László egri érseket és gróf Pálffy Lajos helytartósági tanácsost.

Elszórta magyar főúri műrendelések közül említendő Friedrich Overbecknek a hamburgi városi kórházban őrizett, Krisztust az olajfák hegyén ábrázoló képének a replikája, melyet a művész 1840-ben Károlyi (szül. Esterházy) grófnő részére készített. Ez a kép nagy népszerűségnek örvendhetett, mert egy harmadik, D. C. Bruno maltai ügyvéd számára készült példányáról is van tudomásunk. Egy másik magyar mágnásné, Zichy Julia grófnő, „egy szépsége, szeretetreméltósága és lelki jósága révén egyaránt kiváló hölgy“ (Friedrich Overbeck szavai) Philipp Veith által készíttette annak idején sokat dicsért arcképét. Különös, hogy a portréművészet, mely a reális adottságokhoz való szilárd viszonylatot igényel, nem éppen gyenge oldalaihoz tartozott

ez annyira leszólt nazarénusiskolának. Még magyar követői is, egy Alconiere Tivadar, egy Heinrich Ede ezen a téren aratták legnagyobb sikereiket.

Az előbbiekkal kissé lazább összefüggésben említjük még gróf Károlyi István gyűjteményét olyan kövekről, melyeket az antik épületek konstrukciójához és díszítéséhez használtak. Olyfajta óriási didaktikai értékkel bíró műszaki múzeum volt ez, melyről katalógusának szerzője, Francesco Belli, jogosan hirdeti, hogy egyedülálló a maga nemében. Szerény eszközzel megvalósított ez a gyűjtemény egy manapság is időszerű gondolatot, melynek a fontosságát újabban épp művészettörténeti oldalról hangsúlyozzák. Magyar részről csak sajnálhatjuk, hogy ez a kis instruktív múzeum nem sokkal utóbb római tulajdonba jutott.

Nagyon termékenyítően hatott a római tartózkodás a Böhm—Fehérváry—Pulszky gyűjtőtriádra is, kiknek a tevékenysége ilyformán szintén beletartozik jelen vázlatunkba. Közös római útjuk a 30-as években szoros kapcsolatba hozta őket nemcsak Overbeccel és körével, hanem az akkor éppen szárnyát bontogató műtörténetnek oly jellegzetes alakjaival, mint Gerhardt és Ruhmor. Itt Rómában bővült ki programjuk, tudásuk, itt alakultak ki azon nagyszerű vízió körvonalai, melynek hatása a magyar szellem- és ízléstörténet fejlődésére szinte megbecsülhetetlen. Jelentőségüket, nem annyira szándékaikat, mint inkább kihatásaikat tekintve, legjobban a Boisserée testvérek teljesítményéhez hasonlíthatjuk. A modern, teleologiai-idealisztikus értelemben vett művészettörténeti tudomány bölcsőjénél állunk itten; a művészettel való foglalkozás nemcsak költői temperamentumok ügye, hanem gyakorlati gyűjtőtevékenységen át fogalmi értékeléshez, sőt hisztóriografiai célkitűzésekhez vezet. E tudományág magyar képviselőiben is annak látszik, aminek a német, francia, olasz összefüggésben már felismerték, a késői romantika legitim gyermekének.

Horváth Henrik.

A KIADÁSÉRT FELELŐS HEGEDŰS ISTVÁN.

Beküldött könyvek. — *A Napkelet Könyvtára*. 1. sz. *Madách*: Az ember tragédiája. Sajtó alá rendezte Tolnai Vilmos. II. kiadás; — 2. sz. *Tormay Cécile*: Megállt az óra. Novellák; — 3. sz. *Szekfü Gyula*: Történetpolitikai tanulmányok; — 4. sz. *Komáromi János*: Zúg a fenyves. Regény (kiadja a Magyar Irodalmi Társaság). — *Alexander Bernát*: Tanulmányok. Filozófia (Pantheon). — *Cultura*: Többnyelvű kolozsvári folyóirat. 1924 május, július. — *Eckhardt Ferenc*: Bevezetés a magyar történelembe. Tudományos Gyűjtemény 6. sz. (Pécs, Budapest, Danubia). — *Elfer Imre*: Két író. Leszámolás Balázs Bélával és Hatvany Lajossal (szerző kiadása, Aflenz). — *Erdélyi Irodalmi Szemle*. Szerk. Borbély István. 1924 június—szeptember (Kolozsvár). — *Földi Mihály*: Mámorosak. Regény (Genius). — *Gyallay Domokos*: Föld népe. Elbeszélések (Berlin, Voggenreiter). — *Hadtörténelmi Közlemények*. 1924, III—IV. füzet (M. Tud. Akadémia). — *Gerh. Hauptmann*: Thiel pályadó. A soanai eretnek. Ford. Schöpflin Aladár (Franklin). — *Kristóf György*: Erdély lelke. Gyűjtemény élő erdélyi novellisták műveiből (Berlin, Voggenreiter). — *Ludovikás Levente*. A m. kir. honvéd Ludovika Akadémia Levente-Körének tudományos és szépirodalmi folyóirata. 1924 június. — *Minerva*. Szerkeszti: Thienemann Tivadar, 1923. 1—5. sz. — *Pásztortűz*. Főszerkesztő: György Lajos, szerkesztő: Gyallay Domokos. 1924 június 22, július 6, 20, augusztus 3., 31, szeptember 14 (Kolozsvár). — *Petőfi*: Tündérálmom. Bolond Istók. Farkas Gyula utószavával (Berlin, Voggenreiter). — *Porkoláb István*: Álló toronyóra (Pápa, Főisk. könyvnyomda). — *Protestáns Szemle*. 1924 szeptember (a Magyar Protestáns Irodalmi Társ. kiadása). — *Rass Károly*: Erdélyi iskoláztatás és tudományosság a középkorban (Kolozsvár). — *Tárgymutató a Hadtörténelmi Közlemények I—XXV. évfolyamaihoz*. Összeállította Pilch Jenő (M. Tud. Akadémia). — *Ván Benjámín*: Napra forgok (Élet kiadása). — *Vucskits Jenő*: A stílus alapkérdései, a magyar fogalmazás-tanítás tervezete (Eger, Egri Nyomda Rt.). — *Walter Gyula*: Izenet a világnak. Versek (Berlin, Voggenreiter). — A tiszai ág. h. ev. egyházkerület *miszkolci* (eperjesi) *jogakadémiájának* 1923/24. tanévi *Almanachja* (Pécs, „Dunántúl“).

A NAPKELET ELŐFIZET

a folyó év utolsó negyedére változatlanul ugyan
negyedben, vagyis:

negyedévre

közalk

kü

A NAPKELET KÖNYVTÁRA

három újabb száma megjelent és kapható mind kiadóhivatalunknál, mind főbizományosunknál és valamennyi könyvkereskedésben. Kiadványsorozatunk eddigi négy számában

a magyar irodalom legkiválóbb termését

kapja a magyar olvasó. A kiadó Magyar Irodalmi Társaság rendkívül nagy erőfeszítés árán elérte azt, hogy

a legolcsóbb áron adja

a kiadványsorozatban megjelent könyveket s így azokat még a legnehezebb viszonyok között élő fix jövedelmű olvasóink is beszerezhetik. Madách örökbecsű művének, »Az ember tragédiájá«-nak centenárius kiadása után a sajtó alól most kikerült új köteteink:

Tormay Cecile: Megállt az óra.

Novellák.

A »Viaszfigurák« óta ez az első szépirodalmi kötete a szerzőnek. A multban való elmélyedésnek, csodálatos finomságoknak a muzsikája az új novelláskönyv.

Szekfű Gyula:

Történetpolitikai tanulmányok.

Szekfű Gyula az újabb történetírói nemzedék kimagasló alakja, látóköre tág, nagy erkölcsi bátorsággal és filozófiai mélységgel világít rá multunk és jelenünk egyes problémáira. Mint a toll egyik legkitünőbb magyar mestere, témáit mindenki által könnyen érthető megvilágításban és mégis gondolatokat ébresztő formában tárja az olvasó elé.

Márami János: Zúg a fenyves.

Regény.

ttabb fiatal regényíró egyik legjobb alkotása. A NAPKELET első évfolyama közölte és az a rendkívül nagy érdeklődés, mely a regény hősnőjének, Mayer időkben játszó és bájosan vonzó története iránt megnyilvánult, indította Társaságot arra, hogy a regényt könyvalakban közreadja s így lehetővé válik a népszerű mű megszerzését azoknak is, akik a NAPKELET teljesen elfogyott régi számait már nem szerezhetik meg.

számaira újrendszerű megrendelést nyitunk. A könyvkéreskedői köztifa esetleges újabb emelkedésének figyelmen kívül hagyásával csak a NAPKELET előfizetői részére a következő megjelölt árszámok és árszámok tartjuk érvényben:

...száma

...000 K

K